

Karl Östman

I Stenstad. Noveller och andra texter

Utgiven av Karl Östmansällskapet. Sundsvall 2009

Karl Östman är en portalfigur i den svenska arbetarlitteraturens historia. Många har läst hans sågverksberättelser. I "I Stenstad" är scenen en annan. Novellerna visar den moderna stadens konsumtionsparadis, framritat av tidens modearkitekter för människor med resurser att leva ett behagligt liv – men scenens huvudperson är den individ som alla arkitekter och samhällsplanerare glömde bort: den arbetslöse, medmänniskan som blev över när alla bitar i samhällspusslet var lagda ...

"I Stenstad" ges ut till ett dubbelt 100-årsjubileum. 1909 utkom *Pilgrimer*, Karl Östmans första bok, samma år inträffade "Storstrejken". Boken innehåller noveller och...
[– Läs mer om verket här](#)

Det avbildade exemplaret tillhör Karl Östman-sällskapet.

Karl Östman-sällskapet och Litteraturbanken.se. Får inte spridas eller förändras. Får inte utnyttjas kommersiellt.

Ytterligare information om upphovsrätt för detta verk finns hos Litteraturbanken:

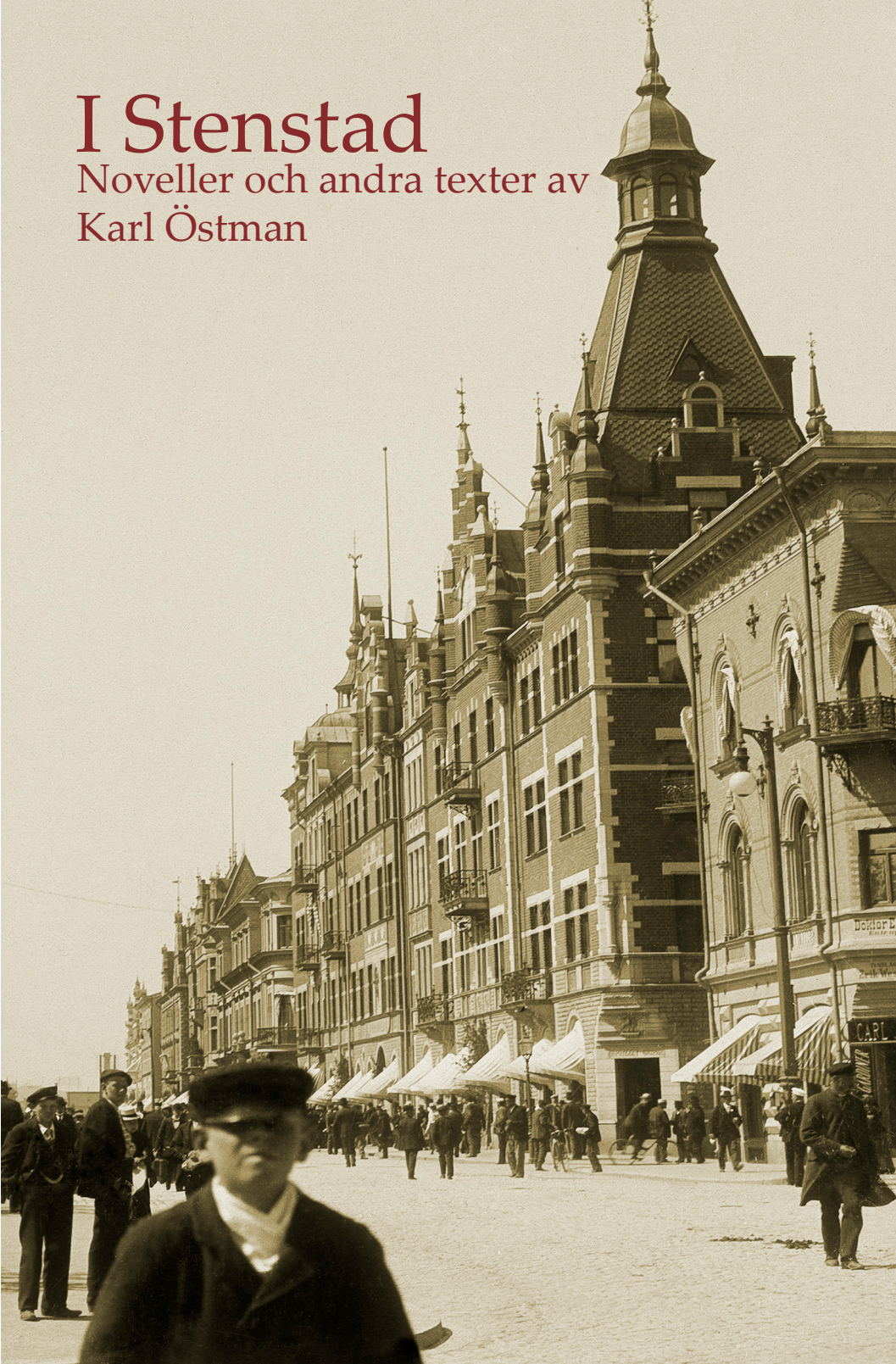
<https://lb.se/författare/ÖstmanK/titlar/IStenstad/faksimil?om-boken>

Permanent länk (URN):

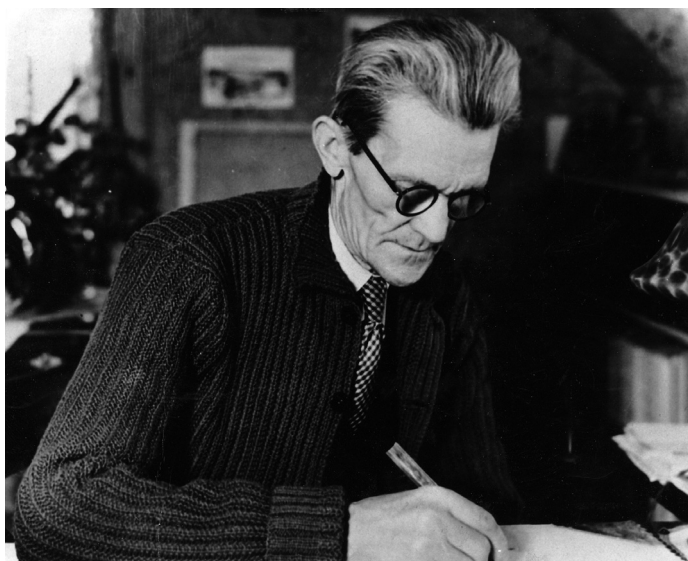
<https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb11727572-faksimil>

I Stenstad

Noveller och andra texter av
Karl Östman

I Stenstad

I Stenstad

Utgivare Karl Östmansällskapet

©: Göran Wrederberg, Halmstadsvägen 15,
857 32 Sundsvall

Tryck: Författarnas bokmaskin,
Stockholm 2009

Omslag: Foto: Sundsvalls museums arkiv

Grafisk form: Olle Burlin.

Brödtext Sabon 10,8/14.

Innehåll

Förord	6
”Placerad i tillvarons centrum” av Örjan Torell	8
Nineve	39
Ambrosius	49
Det ordnar sig alltid	55
Flyttande fåglar	63
”Tag fast tjuven!”	77
Bara några fattiga män	83
Feber	91
Fastalagskortet	100
En underlig man	107
Snö	112
Hemkomst	118
En solig dag om våren	122
Brädgårdsbrev	128
När mobiliseringsordern kom	135
Tokiga Maja	147
Demonstration	152
Depression	154
Vid Selångersåns minnesrika vatten	160
Ur ”En stad växer upp”	187
Preludier	191
Biografiska och lokalthistoriska bakgrunds- förhållanden av Göran Wredenberg	196
Protokoll, Nacka fackförening	216
Textkritiska principer	219
Publiceringsförhållanden	220
Ordlista	224

Förord

2009 är det jämnt hundra år sedan Karl Östmans första bok, *Pilgrimer*, kom ut. Det var i och för sig inte hans debut som skönlitterär författare – han publicerade sig i tidningar redan på 1890-talet och bidrog livet igenom påfallande flitigt med texter i pressen.

I Stenstad, som Karl Östman-sällskapet passande nog ger ut till 100-årsjubileet av bokdebuten med *Pilgrimer*, innehåller inga texter från 1890-talet, men de flesta har publicerats i tidningar. En ambition har förstås varit att göra gamla tidningstexter, som man annars bara kommer åt genom att veva mikrofilm, mera tillgängliga. Men därutöver har Karl Östman-sällskapet också andra planer. *I Stenstad* är tänkt som den första i en serie tematiskt inriktade antologier som ska belysa både Karl Östmans författarskap och den tidiga industrialiseringsfas, vars mänskliga konsekvenser han på ett så unikt sätt gestaltade. Tanken är att varje bok i serien ska inledas med en vetenskaplig artikel, som belyser detta samtidssammanhang ur olika litteratur-, kultur- och samhällsvetenskapliga perspektiv.

De texter vi samlat i denna första bok illustrerar Karl Östmans komplicerade förhållande till den moderna staden, den som i romanen *Den breda vägen* fick heta ”Stenstad”. Vi vill visa att han gjorde den märkliga, pompösa ”småstorsstad” som uppstod efter Sundsvallsbranden 1888 till en sinnebild för det moderna livet i industrisamhället: han förvandlar den till en scen, där det moderna industrisamhällets sociala konsekvenser spelas upp .

Litteraturvetaren Örjan Torell antyder i sin inledning de stora linjerna i detta perspektiv. Dessutom visar landets främste Karl Östman-kännare, författarens dotterson Göran Wredenberg, hur nära bokens texter ligger olika Sundsvallsmiljöer och Karl Östmans eget liv.

Denna lokala verklighetsanknytning är intressant inte bara för alla Sundsvallsbor (som kommer att känna igen sig

om och om igen i Karl Östmans texter). Den konkretiserar också en central egenskap i Karl Östmans estetik. Fiktionen står på verklighetens fastaste grund. Vi är långt från den "påhittade låtsasverklighet" som annars var så vanlig även i den tidens "realistiska" litteratur. I författarens tittskåp ser vi rakt in i det sociala livet för hundra år sedan. Men för att känna igen detta behöver man varken vara Sundsvallsbo eller arbetare "på något gammalt hederligt sågverk" (som Erik Beckman säger i *Hertigens kartonger* med en tydlig Karl Östman-koppling). Karl Östman ställer oss mitt i verkliga livet, och där kan vi inte undgå att känna igen oss. Det är ju där vi alla hör hemma.

Publiceringsdata och textkritiska principer redovisas i slutet av boken. Bibliografiska anvisningar ges bara mycket knapphändigt i slutet av Örjan Torells artikel. En successivt uppdaterad bibliografi, som även tar hänsyn till innehållet i Karl Östman-arkivet, kommer att finnas på sällskapetets hemsida.

Denna bok är resultatet av många människors ansträngningar. Vi vill tacka alla som deltagit i processen. För god hjälp med bildmaterialet vill vi rikta ett särskilt tack till Ann-Britt Nilsson och Lena Nygren, Medelpadsarkiv, Karin Sundell på Sundsvalls museum och Lars Häggström, Medelpads fornminnesförening. Stort tack också till Sundsvalls kommun, Wides stiftelse och Landstinget i Västernorrland för tryckbidrag.

Håkan Berglund-Lake, Olle Burlin, Jens Hall, Stefan Hällström, Lena Nygren, Örjan Torell, Mats Westling, Göran Wredenberg, Gunnar Östman

”Placerad i tillvarons centrum”

Örjan Torell

Karl Östmans ställning i svensk litteraturhistoria är märklig. Å ena sidan är han så okänd att även många professionella litteraturhistoriker aldrig har hört talas om honom, å andra sidan tillmäts han anmärkningsvärt stor betydelse när han ändå omtalas. ”Karl Östman var en av de första betydande arbetarförfattarna i vårt land”, heter det till exempel i förordet till *Stabbläggare och andra noveller av Karl Östman*, som gavs ut till 100-årsminnet av författarens födelse 1976. Långt tidigare slog Thorsten Johnsson rent av fast att Karl Östman hade ”förtjänsten av att – tillsammans med Maria Sandel – ha inlett den moderna svenska arbetardiktningen” (Jonsson 1938: 59f). För en nutida forskare som Ingeborg Nordin Hennel framstår Karl Östman som ”närmast idealtypisk för den första generationens proletärdiktare” (Hennel 1997: 222).

För de många som aldrig har hört talas om Karl Östman kan sådana omdömen låta överdrivna, men egentligen är det snarare frågan om understatement än överdrifter. Karl Östman är inte bara ”en av de första betydande arbetarförfattarna i vårt land”, som om det fanns en mängd likvärdiga att välja bland. Han är helt unik — och allteftersom tiden går syns det allt bättre. Lagom till hundraårsjubileet av hans debut på bokmarknaden med novellsamlingen *Pilgrimer* 1909 börjar vi äntligen se vem han faktiskt var.

En av de saker som syns bättre numera är att Karl Östman var en så unikt tvättakta arbetarförfattare. Förr räckte det med uppväxt i arbetarmiljö och ett politiskt vänsterperspektiv för att legitimeras som ”arbetarförfattare”, men numera är vi ju mera skeptiskt inställda till såväl biografier som entydiga värdemönster. Därmed kan ingen undgå att se att Karl Östman skiljer sig från nästan alla andra ”arbetarförfattare” av betydelse på så vis att han genom hela sitt författarskap är en röst direkt inifrån de

industriella processerna. Andra satte sig till rätta bakom sina skrivbord och berättade minnen från en tid i arbetarmiljöer eller skrev budskapstexter om sociala orättvisor som de själva inte längre kände på sitt eget skinn – allt i ett ofrånkomligt efterhands- och utifrånperspektiv. Men Karl Östman arbetade i sågverksindustrin ända tills han råkade ut för en olycka i 60-årsåldern. Han skrev *inifrån*.

Det finns ett särdeles talande bevis på detta – en historia ur verkliga livet som Karl Östmans dotterson Göran Wredenberg har återberättat (Östman 1976: 232 ff). Den handlar om hur två författare från stora världen kom till Sundsvall för att träffa en äkta svensk arbetarförfattare. Det var sovjetförfattaren Ilja Ehrenburg och en fransk kollega som tillsammans med sina fruar kom kryssande i Sundsvalls arbetarkvarter i den sovjetiska Stockholmsambassadens limousin med egen chaufför. Karl Östmans vän Ture Nerman hade tipsat dem. De hittade faktiskt fram till Karl Östmans hus, men själv var han förstås på brädgården och bar plank; han var ju arbetarförfattare. Det hade de inte tänkt på. De åkte ned till centrum och väntade på sitt hotell, men när Karl Östman efter avslutad arbetsdag hade fräschat upp sig, bytt om och äntligen kom dit, hade de givit upp. Mötet blev aldrig av.

Ilja Ehrenburg blev sedermera berömd över hela världen för sin roman *Töväder*, som gav namn åt avstaliniseringen under Nikita Chrusjtjov. (Sven Wallmarks översättning till svenska fick tyvärr titeln *Vårbrytning*, vilket gör det svårare att se romanens betydelse för benämningen på ”tövädersperioden” efter Stalin.) Men när Ehrenburg kom till Södermalm i Sundsvall var det 1929 och han var sändebud från arbetarnas och böndernas republik som vid detta tillfälle bara var knappt 12 år gammal. Kanske hade man ändå redan hunnit glömma att en arbetare måste vara på sitt arbete under arbetstid? Eller kunde man inte ens föreställa sig vad en genuin arbetarförfattare var för

någonting? Eller var allt helt enkelt ett missförstånd? I Sundsvalls Medelpadsarkiv finns ett meddelande från den sovjetiske kulturattachén Grigorij Aleksandrov som nog kan ha vållat huvudbry: "Häromdagen kommer till Sundsvall den kände ryske författaren Ilja Erenburg."

Hur detta än hänger ihop är historien talande. Hade Ilja Erenburg i stället försökt träffa någon annan arbetarförfattare som var verksam vid den här tiden hade det nog gått bättre. Exempelvis Ivar Lo-Johansson och Artur Lundkvist kunde kanske ha ertappats hemma, filande på några texter – om de inte råkade vara på resa.

Om sin unika ställning som tvättäkta författare var Karl Östman själv väl medveten. Med uppenbar stolthet driver han med dem som skapar litteratur ur tomma intet i novellen "Skalden Ädelblohm" (återutgiven i Östman 1976). När Ädelblohm publicerat en av sina många böcker grips han av ångest inför den hemska sanningen att han egentligen inte har något att säga. Vad ska nästa bok handla om? Vad ska han "hitta på"? Ska han kanske ge sig ut på ett besök i verkligheten? Jo, så får det bli: han lämnar Stockholm och åker upp till Sundsvall och det pulserande träindustriella livet där i hopp om att kunna göra litteratur av ett snabbbesök i den hårda verklighet som Karl Östman ständigt upplevde inifrån.

Samma stolthet över den egna situationens absoluta egenart har Karl Östman uttryckt i "Preludier", som för första gången publiceras i denna bok. Trots titeln har texten lagts sist, eftersom den summerar författarens verk, men namnet tyder på att den var tänkt som början på något större, kanske en självbiografi. I "Preludier" är stoltheten djupare känd, och all elakhet och avund gentemot den etablerade författarkåren är som bortblåst. Texten är helt enkelt några funderingar kring den egna livssituationen som arbetare, författare, make och familjefar. Författaren sitter uppe på kammaren ovanför köket och tänker på vad

han åstadkommit i sin ensamhet däruppe. När allt kommer omkring har han fått rätt mycket gjort: fyra böcker och en mängd artiklar och noveller – allt vid sidan om det dagliga arbetet. Visst kan hans ensamma prestationer verka obetydliga jämfört med vad hustrun rent materiellt har fått ur händerna nere i familjesammanhanget i köket, men han har ju ändå åstadkommit rätt mycket på ett område där trängseln har varit svår!

Det mesta hade dessutom kommit till under betydligt mindre gynnsamma förhållanden. Ett eget hus fick Karl Östman först genom en insamling till 70-årsdagen, initierad av Ture Nerman, stödd av LO och effektfullt driven av *Morgon-Tidningen* med eldande maningar till offervilja från författare som Moa Martinson och Eyvind Johnson.

Karl Östman i sitt sammanhang

Karl Östman hade anledning att vara stolt. Han kunde verkligen "leverera", som det heter numera. Men det är ändå inte det som är det märkliga. Levereranskapabla människor har det alltid varit gott om. Den stora frågan är varifrån han fick sitt litterära uttrycksbehov. Varför satte han sig överhuvudtaget ned och skrev, trots att han egentligen inte borde ha haft vare sig tid eller ork? Och även om orken räckte – var *litterär gestaltning* verkligen en fritidssysselsättning som låg nära till hands för en sågverksarbetare?

Karl Östmans litterära uttrycksbehov är en gåta. Den som försöker hitta lösningen på den i hans biografi går bet. Av hans egen berättelse i "Sågverket och jag" (i Östman 1976 och 2003) framgår att fadern var konstnärligt lagd: han snickrade vackra möbler och han spelade dragspel när bygdens ungdom dansade hemma hos Östmans i Nätra (som ligger mellan Härnösand och Örnsköldsvik i Ångermanland). Men några uppgifter om litterära traditioner i familjen finns inte. Karl Östman själv förlägger sitt "möte

med litteraturen” till den tid då familjen hade flyttat till Sundsvallsområdet och han själv redan börjat arbeta. Han var ”ungefär elva år” när en ”hela trettio år äldre” arbetskamrat tog med honom hem och visade honom sina böcker. Det var ”mest sagoböcker”, men de gjorde ändå så starkt intryck att, som han säger, ”jag slutligen en dag krånglade fast mig och fick min ena arm svårt misshandlad av ett par kugghjul i maskinen, där jag stod i drömmier om de fagra prinsessorna”.

Även om detta försenade möte med böckernas värld är intressant som exempel på ett speciellt intensivt förhållande till litteraturen, duger det knappast som förklaring till hans litterära uttrycksbehov – och det gör inte heller något annat i Karl Östmans livshistoria. Som vi sett började han arbeta mycket tidigt och slutade först i 60-årssåldern. När han gick en kurs på Brunnsviks folkhögskola 1912-13 var han redan författare. Bildningsinsatsen bekostades av Bonniers, medan arbetare i Sundsvall generöst samlade ihop 400 kronor för familjens uppehälle under hans frånvaro!

Inte heller standardförklaringen – författare blir man på grund av ”litterär begåvning” – fungerar riktigt bra. Karl Östman var en mycket egenartad författare med en alldeles ny gestaltningkonst, men det som vi brukar kalla ”litterär begåvning” är inte det som först och främst karaktäriserar hans texter. Som stilist kan han ibland rentav verka osäker och trevande.

Den bästa förklaringen till att Karl Östman blev författare är nog att han – med sin unika begåvning och karaktär – råkade befinna sig på rätt ställe vid rätt tidpunkt. Han hade av ödet placerats mitt i centrum av den väldiga utvecklingsprocess som förde industrialismen och den moderna tidens nya livsformer till Sverige. Det var nämligen i Sundsvalls- och Härnösandsområdet som den moderna tiden upprättade sitt första verkligt starka brohuvud i Sverige. Ångermanland och Medelpad – alltså

Västernorrlands län – var på Karl Östmans tid Sveriges i särklass mest expansiva tillväxtregion. Befolkningsökningen uppgick under en 25-årsperiod i slutet av 1800-talet till 61 % och var därmed störst i landet, mer än tre gånger högre än riksgenomsnittet (Qvarnström 1954: 18). Men medan länet Västernorrland växte med 61 procent, växte befolkningen i Sundsvall, Karl Östmans hemstad, med mer än 400 procent (Björklund 1997: 7).

Och det är framför allt *stadens* fenomenala tillväxt, som är avgörande för Karl Östmans författarskap. Sundsvall växte inte bara så att det knakade, utan så att det slog ut torn och tinnar på taken och stuckatur och pilastrar på väggarna. Efter Sundsvallsbranden 1888 ritades en ny stad fram av arkitekter som samtidigt byggde Östermalm och Strandvägen i Stockholm. Resultatet blev en drömstad i särdeles pompös stil. Även i Härnösand, några mil norrut, reste sig solida och skyhöga Stockholmshus rakt upp ur trähusidyllen. Sundsvall och Härnösand blev en sorts märkliga småorstäder, bestående av några kvarter kontinental stenstadsrekvisita i det norrländska kalldraget.

Dessa städer var framritade på arkitekternas bord, konstruerade utifrån abstrakta modeföreställningar om hur människan bör ha det i ett urbant sammanhang – inte organiskt framväxta utifrån de enskilda människornas *reella* önskningar och behov. De var gjorda för att leva ”storstilat” i, men de flesta i staden levde snarare knapert än storstilat. Många kände sig säkert som Ambrosius i novellen med samma namn: ”Han gick alltid med en för hans person stor och oförklarlig fruktan för stenhus!” Staden var inte arbetarnas och låginkomsttagarnas, men de hade tillträde till den, och just därför blev den ett socialt laboratorium där den moderna tidens förändring av livsformerna syntes med enastående skärpa. Just i dessa genomskinliga småorstäder blev konsekvenserna av förvandlingen till ett modernt gruppssamhälle mycket

påtagliga. De sociala kategorierna var ständigt ute och trampade varandra på tårna på de nyanlagda esplanaderna och paradgatorna, framför lysande skyltfönster och eleganta lyxkrogar. Det är ingen slump att Sveriges första moderna arbetskonflikt, Sundsvallsstrejken 1879, ägde rum i just denna sociala tryckkokare.

Det mest sannolika är att det var den tryckkokaren som fick Karl Östman att skriva: här fanns en livssituation som ingen tidigare redogjort för litterärt och mänskligt. Ingen hade berättat längst inifrån de dånande industriella processerna, ingen hade talat om hur det kändes att bli utslängd ur detta dån och stå i kylan bland de eleganta stenhusen och trots allt hoppas att få tillbaka sin plats i helvetet. Detta nya liv måste beskrivas – så kan det gåtfulla litterära uttrycksbehovet förklaras. Karl Östman kände kanske på samma sätt som den nyss nämnde Ambrosius att ”ödet hade placerat honom i tillvarons centrum på något sätt, där det var svårt för en olärd att tyda gåtor”. Karl Östman kunde inte tyda gåtorna, men han kunde beskriva dem. Därför blev han författare.

Karl Östman var inte ensam om detta behov att litterärt gestalta sin känsla av att befinna sig i tidens och ”tillvarons centrum”. I själva verket innebar träindustrins expansion ett enastående uppsving även i den västernorrländska litteraturen. En statistiskt sett abnorm mängd författare av västernorrländskt ursprung gjorde sig på kort tid både nationellt och internationellt kända. Pelle Molin och Laura Fitinghoff etablerade sig. Norrlandsromantiken flödade, bland annat i Maria Rieck-Müllers författarskap. Två västernorrländska författarinnor spelades på scenerna i Europas huvudstäder jämsides med Ibsen – och betraktades ofta som hans jämlikar. Den ena var Alfhild Agrell (1849-1923), vars indignationsdramer ur kvinnoperspektiv gick bättre än Strindbergs verk på scenerna i Stockholm. Den andra, Frida Stéenhoff (1865-1945), skrev med

liknande framgång radikalfeministiska dramer. Det var ur en av hennes pjäser, *Lejonets unge* (1897), som Frida Stéenhoffs väninna Ellen Key hämtade slagordstiteln till sin berömda och epokgörande bok *Barnets århundrade* (1900).

Men det är ändå inte med någon av dessa författare Karl Östman i första hand bör jämföras. Han var visserligen bara 11 år yngre än Frida Stéenhoff, men representerar ändå en senare författargeneration. Karl Östman var en av fem betydande författare av västernorrländsk härkomst som debuterade under femårsperioden 1906-10. De andra fyra var Olof Högberg, Ludvig Nordström, Bertil Malmberg och Birger Sjödin. De bildar en mycket särpräglad grupp i svensk litteraturhistoria, därför att de alla på en gång introducerar en ny gestaltungsmodell: med fiktionens hjälp gör de en exakt modell av de västernorrländska "småorstäderna" och skapar på så vis en universalscen för visa upp individens liv i den moderna tidens sociala sammanhang.

Stadsmodellen

En viktig sida av stadsmodellens universalscen är den uppblåsta "småorstadskaraktär" som är så typisk för förebilderna Sundsvall och Härnösand. Ludvig Nordström visar till exempel hur tidens storvulna arkitektur har förvirrat invånarna i den skalenliga modell av Sundsvall där romanen *Landsorts-bohème* (1911) utspelar sig:

[. . .] på stadens utan gensägelse svenska grund hade man uppbyggt franska, tyska och italienska fasader, så att stadsborna i själva verket bodde i en illustrerad arkitekturhistoria, vilken i likhet med alla andra sådana ägde ett litet svenskt bihang, i detta fall beläget i utkanten vid stadsportarna och bestående av några röda ruckel, ty det är ju landets egen byggnadskonst.

Denna stadens yttre märkvärdighet motsvarades

av en inre, i det att stadsborna på sin medfödda karaktärsbotten uppbyggt fasader av utländska åskådningssätt, av vilka de inbördes gjorde sig stor ära.

Det tydligt skeptiska förhållningssättet är viktigt, för målet för de västernorrländska författarna är just att skapa distans och analysutrymme i förhållande till den moderna tiden. Maria Rieck-Müller, som själv växt upp i det gamla Sundsvall, är lika kritisk som Ludvig Nordström:

Min barndoms stad – vi kunna ju kalla den Älvdala, eftersom den ligger mellan två älvar – har ej i alla tider varit den ståtliga småstad den nu blivit, med efterhärkning av storstadslyx, esplanader, spårvagnar, miljonärspalats och villakvarter. – En nutidsskapelse, varest här och där vällyckade prov på stil och kultiverad smak uppenbara sig bland en mängd barbariska fantasier, som några av åttio- och nittioalets mest förvirrade arkitekthjärnor här fått ostraffat lössläppa i form av utsprång, förgyllda gallerverk, spiror och krimskrams, ”gubbar”, stillösa ornament och vansinniga takkonstruktioner.

Som den nu ligger där innerst vid havsbukten, utbredande all sin moderna prakt i dalbotten mellan de två granklädda Stadsbergen, så har den lik en främmande fågel Phoenix uppstått ur det förgångnas aska – om också ej alldeles så poetiskt skimrande som detta underbara sagodjur.

Denna fullfjädrade stadsmodell återfinns i *Doktorsgården och andra noveller* (1915). Men Maria Rieck-Müllers negativa känslor för det nya Sundsvall var för starka – hon använder aldrig stadsmodellen ”Älvdala” i sitt författarskap. Hon ville helt enkelt inte befatta sig med den moderna tiden utan höll fast vid den gamla idyllen och kom därmed att mer eller mindre fullständigt ramla ur den svenska litteraturhistorien. För en verkligt stor författare som Selma Lagerlöf räckte det däremot med en mycket

ytlig bekantskap med staden för att se Sundsvall *i tiden*. Hon noterar den överdrivna pompan i stadens centrum men fascineras liksom Ludvig Nordström av den moderna tidens kluvenhet. När Nils Holgersson ser Sundsvall från örnen Gorgos rygg ställs storstadskulisserna precis som hos Ludvig Nordström mot de ”naturliga” boendeformerna:

Häruppe i den kulna norden låg Sundsvalls stad innerst inne i en vacker vik och såg ny och glad och strålande ut. Det var något särskilt lustigt med den, när man såg den uppifrån, för i mitten stod en klunga höga stenhus, så präktiga, att det knappt fanns make till dem i Stockholm. Runt om stenhusen var det tomrum, och så vidtog en krans av trähus, som låg i mycket trevliga och glada små trädgårdar, men som tycktes veta med sig, att de var mycket sämre än stenhusen, och inte vågade sig fram i deras närhet.

Tonläget är glättigt. Det är en vacker vik och en glad och strålande stad. Men dold under glättigheten visar trähusen en ”stenhusrädsla” av i princip samma slag som hos Karl Östman. Hela Sundsvallshärligheten består ju bara av ”en klunga höga hus” med tomrum runt omkring, och därutöver känner sig de blygsamma trähusen verkligen som ”de röda ruckel” som enligt Ludvig Nordström är ”landets egen byggnadskonst”.

Det var denna kluvna, splitt nya och moderna glättighet, denna ”klunga höga stenhus” i de norrländska realiteternas kalldrag, som Karl Östman och de fyra andra stadsmodellförfattarna fascinerades av. De förvandlade detta lilla koncentrat av nymodigt stadsliv till en scen, där de kunde visa upp individens närkamp med den moderna tidens främmande verkligheter. Ludvig Nordströms Härnösandsmodell ”Öbacka” introducerades 1909 i novellsamlingen *Borgare*, men egentligen var Olof Högberg först ut med 1700-talsmodellen av Härnösand i *Den stora vreden* (1905-06). Härnösandsmodeller av

Öbacka-typ fungerar som sammanhållande ram i Birger Sjödins novellsamlingar *Undret* (1910) och *Starka hjärtan* (1911) och Bertil Malmbergs *Åke och hans värld* (1924). Sundsvall är förebild inte bara för stadsmodellerna i Ludvig Nordströms *Landsorts-bohème*, utan också för ”Gaffelby” i Olof Högbergs romansvit *Från Norrlands sista halvsekel* (1910-12) – samt för Karl Östmans ”Stenstad”, som får sitt namn först i romanen *Den breda vägen* (1923), men som förekommer redan i hans tidigaste noveller.

Men det är viktigt att skilja på modellerna och förebilderna. Det var inga Sundsvalls- och Härnösands-skildringar författarna skrev. Stadsmodellerna fungerar som *scen* – inte som *motiv*! Sundsvall kallas aldrig Sundsvall, Härnösand aldrig Härnösand. Meningen var inte att berätta om exotiskt Norrlandsliv för läsare på riksplanet – det handlade inte om ”Norrlandsromantik” längre. Även om scenen var en exakt kopia av Sundsvall eller Härnösand, gällde spelet på scenen människans moderna liv rent universellt, oavsett var någonstans på jorden det råkade äga rum.

Stadsmodellen var en enastående uppfinning. Många andra författare kom att följa efter, de flesta förmodligen helt omedvetna om vad det var för arv de kvitterade ut. Det är möjligt att inte ens Hjalmar Bergman riktigt visste vad han gjorde när han skapade Wadköping – men att han gjorde det efter att ha läst Ludvig Nordströms *Borgare* är ett litteraturhistoriskt faktum. Birger Sjöbergs Lilla Paris ligger förstås på samma linje, och den kan sedan dras vidare genom Lars Ahlins ”vår stad”, Göran Tunströms Sunne och en rad andra författarskap ända fram till Vittula (Torell 2008: 62-65). Även om de västernorrländska stadsmodellerna inte längre är så kända, var det de som var först ut med att visa upp individens sociala liv i en situation där den moderna tiden ställer alla värdemönster på huvudet.

Särskilt intressant är de fem stadsmodellsförfattarnas insats i ett internationellt perspektiv. Det de gjorde i

Sverige var nämligen i princip samma konststycke som epokgörande modernister som Marcel Proust, James Joyce, Virginia Woolf, Sherwood Anderson, Edgar Lee Masters samtidigt utförde i stora världen. Även de gjorde fiktion av en verklig plats med verkliga människor för att exponera individens beteende i den moderna tidens sociala sammanhang. Marcel Proust förvandlade i *Du côté de chez Swann* (1913) sitt Iliers till Combray så exakt att staden i våra dagar faktiskt heter Iliers-Combray. Virginia Woolf byggde fiktionen i *To the Lighthouse* (1927) på det lilla sociala sammanhanget runt hennes föräldrar och deras gäster och grannar på sommarstället St Ives. Även Edgar Lee Masters Spoon River (*Spoon River Anthology*, 1916) och Sherwood Andersons *Winesburg, Ohio* (1919) existerar i verkligheten och kan besökas och jämföras med fiktionen.

Litteratur på bredden i stället för på längden

Hur kan det komma sig att det som skedde ute i stora världen samtidigt inträffade också i Västernorrland? Hade de västernorrländska författarna läst de stora internationella modernisterna? Nej, första delen av Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt* kom ut 1913, då Sundsvalls- och Härnösandsmodellerna redan hade introducerats. Att Proust å sin sida skulle ha läst västernorrلänningarna är en absurd tanke som inte ens behöver diskuteras. Det är alltså bara att konstatera att det inte finns något inomlitterärt impulssammanhang av det slag som vi tycker så mycket om att upprätta. Den enda sannolika förklaringen är att olika författare på olika håll i världen reagerade på den moderna tidens maskinkultur, migration, urbanisering, demokratisering och nya värdeperspektiv och började tillämpa en litterär estetik som kunde visa upp denna nya livssituation.

Det verkligt nya med den estetiken kan illustreras med en parallell till det språkvetenskapliga paradigmskifte som

genomfördes av Ferdinand de Saussure i en serie uppmärksammade föreläsningar 1907-11, sedan publicerade i *Cours de linguistique générale* 1916. Saussures insats innebar först och främst att de diakrona, alltså språk-historiska, aspekterna sköts i bakgrunden till förmån för en analys av hur språket fungerar synkront, alltså som betydelsebärande teckensystem människor emellan i ett samtidssammanhang. Perspektivskiftet blev en vändpunkt med avgörande betydelse för vetenskapligt tänkande överhuvudtaget.

Även Karl Östmans och de andra litterära banbrytarnas samtida insats i Sverige och världen kan beskrivas med motsatsparet diakront – synkront. Den nya litteraturen stannar liksom upp och ser sig synkront om i det sociala livet i stället för att diakront skynda framåt längs tidsaxeln mot slutet på en historia. Gestaltningsspektivet breddas: i stället för att följa en smal intriglinje från födelse till död (eller vilken yttre händelsekedja som helst) visar fiktionen hur människor bär sig åt när de lever sitt sociala liv.

I praktiken innebär det en radikal intresseförskjutning. Den som läser Marcel Proust, Virginia Woolf eller Karl Östman vänder inte blad för att se hur handlingen utvecklas, utan för att se hur individerna beter sig och hur konventioner och värdemönster påverkar deras sociala samliv. I Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt* fascinerar vi från första början av människornas tvärsäkra föreställningar om varandra och om hur livet ska levas utan att de egentligen vet något om vare sig det ena eller det andra. På samma sätt är människorna i Virginia Woolfs *Mot fyren* inlåsta i tvångsföreställningar och konventionsstyrda ambitioner – och likadant är det i Västernorrland. Det är i förhållandet mellan individerna, i deras föreställningar om varandra, i deras värdemönster etc. som hela spänningen ligger, inte i någon dramatisk intrig. Och just därför är dessa fiktioner så intressanta. Fiktionernas människor är hämtade ur verkligheten, de rör sig i miljöer som har direkta

motsvarigheter i verkligheten och dras in i episoder som har ägt rum i verkliga livet. De har liksom vi alla befunnit sig i sociala sammanhang som regleras av idiotiska sociala konventioner och föreställningar. Texterna är på så vis inga ”påhitt”. De är exempel på en märklig *verklighetsintegrerande estetik*. De bär det reella livet i sig – och något mer spännande än det reella livet finns förstås inte.

”Begrundande läsning”

Hos Karl Östman har denna direkta koppling till det reella livet skapat ett intressant grundmönster, som går igen i hela författarskapet. I stället för att skapa inlevelse med spännande intriger vill Karl Östman påminna läsaren om det reella livet. Beata Agrell, en av landets främsta Karl Östman-kännare, menar att Karl Östman tar upp en tradition av ”begrundande läsning” från frikyrkorörelsen och den tidiga arbetarrörelsen (Agrell 2003), vilket förstås principiellt innebär en inriktning på reflektion över det verkliga livet mera än på intrigskapande.

Med novellen ”Kapar-Karlsson” som exempel visar Beata Agrell hur den begrundande läsarten byggs upp. Hon betonar bland annat berättarröstens betydelse, som när Kapar-Karlsson på slutet skadar sig på sågklingan:

Du har sett blod – –? rött, varmt blod som frustat fram, som format sej där det föll i fläckar, som ångat i kölden för att strax frysa till is . . . ?

Du har sett en hand, en arbetares bruna, valkiga och knotiga hand sönderslitas, så att den inte längre är en hand: i en hudslina hänger något, som ska föreställa ett finger, kvar men ”någonstans” på en bänk och inunder sågspån ligger de andra.

Bland annat detta direkta läsartilltal gör texten till ”begrundande läsning”. Berättaren vänder sig till läsaren, kallar honom ”du” och visar upp berättelsens generella betydelse. Det är ”arbetarens” hand och hårda tillvaro det

handlar om – Kapar-Karlsson är bara ett exempel.

På detta sätt har Beata Agrell fångat något centralt i Karl Östmans författarprofil. Men i en bok som den läsaren nu håller i handen finns det anledning att gå denna speciella estetik ännu närmare in på livet.

Även om ”Kapar-Karlsson” är inte någon ”stadsnovell” (staden fungerar inte som scen), men den exemplifierar ett berättartekniskt grundmönster i Karl Östmans författarskap som faktiskt är så tydligt att det kan sammanfattas i en formel: *inledande överblicksvy + närbild av en exempelindivid livssituation*. ”Kapar-Karlsson” inleds med följande överblicksvy:

Denna sena herrans kväll var i brädgården fem kapverk i gång. Det var i början av december och nordvästen, som då är hård och bister här i norr, for fram genom mörkret.

Överallt på marken, i brädgårdsgångarna och på stabbtaken, låg en tum snömängd, som knarrade under fötterna.

Det var kallt.

Men ångaren, som låg utanför i isen, var rädd för en infrysning, och brådskan var stor.

– Ut ska 1.800 standards i rödaste rappet utan nåd! . . . Och här ska valsas!

Elektriskt ljus lyste ikring där de stod, kapverken, likt vidunderliga djur, skramlande, surrande.

Rullarna i ledningarna, som bucklade sig efter en stapelrad likt ormstjärtar, snurrade med ett enerverande oväsen runt – runt, utan någon ända. Och på deras runda, glatta ryggar vandrade plankorna, bräderna oavbrutet och jämnt ner till kapverket, där trissan anammade dem. Bet med korta, hundlika gläfs av dem vid ändarna och lät dem gå . . . Tsit! Tsit! (Östman 1976: 86)

Allt är beskrivet i stora drag, till och med replikerna uttalas anonymt i tomma luften av den tidiga industrikapitalismens

råa spökröst på ett sätt som är typiskt för Karl Östman: "Ut ska 1.800 standards i rödaste rappet utan nåd! . . . Och här ska valsas!" Uttalas dessa ord av disponenten eller någon förman, eller ringer de bara i arbetarnas huvuden? Ingenting är riktigt klart i konturerna, men stämningen i stort blir ordentligt laddad. Situationen vibrerar av stress och tidspress. Därefter zoomas exempelindividens Kapar-Karlsson in. Det är han som åstadkommer sågklingans "Tsit! Tsit!" genom att med jämna mellanrum sänka trissan "i plankans torkade vita kött". Han gör det bra, för han har "stått så i tjugotal år om somrarna, flink i händerna och kvick med ögonen".

När Kapar-Karlsson väl har hamnat i fokus handlar allt om honom och hans livssituation. Han är en erfaren yrkesman, men hans relation till arbetsledningen är komplicerad. Det gäller särskilt den bas som leder arbetet just denna kalla kväll, och som ändå på grund av stressen till och med fjäskar och bjuder på sprit mot kylan. Vi får veta att Kapar-Karlsson har hustru och "en hel kalvhage full" med barn som ska försörjas. Hustrun har just fått barn, han har det "'galit ställt' hemma nu igen". Men de egna bekymren hindrar inte Kapar-Karlsson från att vara vänlig och omtänksam mot knubbpojken som ska ta undan träavfallet i takt med sågningen. Han låter pojken slippa arbetet ett tag och göra åkarbrasor och klappa händerna varma: "Rör på dej, vet ja! Knubben sköter jag väl om så gott jag kan själv, en stunn . . ."

Och så, när detaljskärpan är som allra störst, händer olyckan: Kapar-Karlsson sågar sig som vi redan sett i handen. Då fryses fiktionen (som ju redan tidigare varit nästan stillastående, bortsett från de mycket små och monotont återkommande rörelserna då Kapar-Karlsson lyfter och sänker den roterande sågklingan och knubbpojken rörelser för att hålla sig varm i kylan). Och det är nu som berättarröstens nyss citerade ord om "en arbetares

hand” ekar genom den frysta fiktionens rum.

Sedan är det inte mycket kvar. Vi får se hur Kapar-Karlsson ”som en rasande började dansa runt, svängande sin armstump, vilt”. Han frågar vem som skrattade åt honom: ”Vem? A! Ni förbanna-de . . . ! I medgången – – Men ni kan skratta nu! – nu! A . . . ni . . . ni! Jag – ” Sedan faller han omkull och bärs bort.

Det vi ser är individen i den systematiskt obarmhärtiga helheten. Tillvarons ramar är helt oberörda av det som skett. ”På himlen lyste stjärnorna”, lyder novellens slutord. Det är som i Elmer Diktonius’ dikt ”Röd-Eemeli”, som efter arkebuseringen av Röd-Eemeli slutar med att ”En slocknande stjärna / på massgravens sörjiga jord / såg förvårsmorgonen gry.” Inte för att det behöver finnas något direkt samband mellan ”Kapar-Karlsson” från 1912 och ”Röd-Eemeli” från 1930. Greppet att visa upp individens enskilda olycksöde mot en universell bakgrund är lika gammalt som starkt. Romeo and Juliet slutar ju till exempel med att ”The sun for sorrow will not show his head”.

Karl Östmans stadscen: översikt och inzoomning

Ingen kan undgå att känna igen grundmönstret *överblicksvy + närbild* i novellerna i denna bok. De inledande överblicksvyerna är ofta mycket likartade:

Det var dagarna före jul i en stad här norrut. Staden låg på en remsa av den vackra Selångersdalen längst ner, där Bottenhavet går in med en bred fjärd mellan skär och holmar. (”Flyttande fåglar”)

Det var i veckan före Jul, och Skepparegatan, som låg närmast hamnen och området där omkring, visade därför i afton större livlighet än vad det annars vanligen brukade vara fallet. (”Ambrosius”)

Det var i skymningen en bisterkall dag i senare hälften

av december.

Sedan vill jag fortsätta så här. ("Det ordnar sig alltid")

Först tidpunkt, sedan Sundsvalls topografi. "Det ordnar sig alltid" avviker visserligen, men en annan version av novellen börjar som de andra två med tidpunkt + miljö:

Det var på senhösten. En afton då himlen låg stjärnströdd o. hög över staden och juset från de tusen fönsterna och lyktorna steg som en sky av halvrod eld ur husens massor upp i det kalla stumma mörkret.

Frasen "Sedan vill jag fortsätta så här" i den version av "Det ordnar sig alltid" som återges här är intressant som exempel på Karl Östmans vilja att förstärka inriktningen på "begrundande läsning". Frasen är ju en brutal påminnelse om berättandets hantverk som bryter den litterära förtrollningen och stör läsarens möjligheter att drömma sig in i fiktionen, bort från sitt eget liv.

Att Karl Östman så ofta väljer att skildra staden "dagarna före jul" är ingen slump. Han vill ha staden "smitfull av folk", som det heter i en annan novell av samma slag, "Nineve". Kommersen ska gå på högvary, skyltfönstren ska lysa, det ska myllra av liv. I detta virrvarr blir inzoomningen av exempelindividerna särdeles effektfull; kontrasten mellan massan och den ensamme maximeras. Också i "Nineve" är det "strax före jul". Mönstret *översikt + närbild* är detsamma, fast här kommer geografin först. Att det är jul får vi veta först efter en dryg sida. De första meningarna målar i stället upp den exakta Sundsvallsmodellen:

Mellan två berggryggar i kut i en dalgång, där den i en svag lutning törnade ner mot en smal havsvik med sågverk på stränderna, vid mynningen av en å, låg staden.

Det var stenpalats intill stenpalats i raka, långa rader och tre broar över ån.

Sundsvall är lätt att känna igen, men nämns inte vid namn, för det är som sagt inte frågan om livet i Sundsvall utan om hur den moderna människan lever i sina städer rent principiellt. Ändå är det viktigt att allt är så exakt Sundsvallslikt: det är så den en unika närheten till det reella livet uppstår. Karl Östmans eget uppifrånperspektiv från bostaden på det högt belägna Södermalm fungerar som inledande översikt i "Depression" och kan anas i "Bara några fattiga män", där staden "vilar tung och grå med sina stenmassor här mellan bergen" och visar upp ett "tröstlöst kaos" av hustak. Att den novellen sedan zoomar in en hel *grupp* exempelindivider som ordnar arbetarmöte i ett av de stenpalats där makten brukar hålla till ändrar ingenting. Principen *översikt + närbild* gäller.

Spelet sätts igång

Efter översikten kommer inzoomningen. Ett stycke av staden framträder i full skärpa, och på denna scen står en individ, i princip alltid en arbetare. Han är ensam och avskild från mängden i kylan, gärna med "ett stenhus till stöd åt ryggen" ("Nineve") och litet sprit i blodomloppet för värmens skull. Liksom i "Kapar-Karlsson" har han alltid en tung försörjningsbörda att bära.

Sedan börjar spelet. Någon dyker upp – i bästa fall en god vän med mera initiativkraft och bättre resurser än huvudpersonen. Så är det till exempel i "Det ordnar sig alltid" och "Flyttande fåglar". Då blir slutet "lyckligt", om man så vill. Några stora förändringar av läget blir det oftast inte, men själva *upplevelsen* av lättnad är stark. Och det är ingen falsk lycka: till skillnad från lyckliga slut i veckotidningsnoveller ligger upplevelsens värde i att den är hämtad direkt ur verkligheten, inte ur någon dröm om hur livet kunde vara om det vore riktigt smaskigt. Till och med den provisoriska problemlösningen i "Ambrosius" – att panta rocken för tre kronor och gå och sätta sig i

värmen på "buskafét" med en kopp kaffe – ger en sådan lyckokänsla. Den är förstås äkta bara till dess att kaféet stänger och Ambrosius blir utkörd, och eftersom det finns en annan version av novellen som heter "Mannen som var feg", skulle man kanske kunna få för sig att Karl Östman vill ifrågasätta Ambrosius' lyckokänslor. Men det gör han säkert inte. Han vet (som vi redan sett) precis vari Ambrosius' problem består: "ödet hade placerat honom i tillvarons centrum på något sätt, där det var svårt för en olärd att tyda gåtor." Ambrosius är varken bra eller dålig, modig eller feg – han är ett exempel som visar hur det är att vara individ i den moderna tidens svåröverskådliga sammanhang. "Gatans rörliga, jäsande liv" har skakat honom i grunden så att han känner sig "liten och beklämd, en underlig tyngd låg över honom".

Men att Karl Östman visar förståelse för Ambrosius betyder inte att han fränkänner individen ansvaret för det egna livet. "Det är tidsandans fel, icke personens" – den tankemodellen tar han tydligt avstånd från i "Nineve". Individens problem beror mindre på "samhällsförhållandena" och "fläskkropparna" i överklassen, än på en allmän strävan att *anpassa sig*. De rika frodas genom att "inrätta sig efter och underkasta sig saker och förhållanden", flickorna i staden rättar sig efter modets grupptryck och "sågverksungdomen" visar upp sig på trottoarerna "oppsträckt och stram". Alla saknar moralisk ryggrad. Till och med den broder i armodet som dyker upp och talar med "Nineves" inzoomade huvudperson Olle Skog är en osolidarisk och otrevlig typ, som klipper till Olle när han inte får den tolvskilling han begär av honom.

Individen inför stadens onatur – det är i hög grad det som spelas upp på den inzoomade scenen i Karl Östmans stadsnoveller, hur översikten/inzoomningen än genomförs rent tekniskt. I "Tag fast tjuven" zoomas individen in redan i första meningen, men novellen handlar precis som vanligt

om individen kontra perverterade sociala konventioner. Det gör även ”En underlig man” och ”Feber”, även om scenen med den ensamma individen bland stadens stenpalats och rika fläskkroppar serveras inbakad på olika sätt. ”Hemkomst” exponerar (liksom ”Bara några fattiga män”) inte en utan flera individer i ett större socialt sammanhang, men principen *översikt + inzooming* är ändå densamma.

Mönstret upprepas, samma scen tas om och om igen – och ingenting händer. Varför är det så fascinerande? Beror det på att det är just där allt börjar – och ständigt börjar om – för oss alla: i den eviga frågan om att vara med i sammanhanget eller inte, att känna socialt främlingskap eller erfara glädjen i gemenskapen med andra?

Nedtonandet av intrigen

Karl Östman har även skrivit noveller av mera traditionellt slag. En av dem är ”Tokiga Maja”. Även den börjar mitt i stenstaden, i en miljö som kopierar parken Vängåvan i Sundsvall. Även i den är grundtemat individen i det sociala sammanhanget. Men iscensättningen är en helt annan: Maja agerar inte själv – hennes historia levereras av en anonym berättare som på ett mycket traditionellt sätt fungerar som koncentrat av ”vad som sägs” i staden. Maja är dessutom ett original av ett slag som har funnits i alla litteraturens städer: en välbeställd flicka som drabbats av kärleken och havererat socialt och mentalt. Berättelsen är regelmässigt sekelskiftespessimistisk och kunde ha skrivits av exempelvis Hjalmar Söderberg eller någon av hans eftersägare. Lika schablonmässigt kan man läsa novellen naturalistiskt och se Maja som offer för arv och miljö: en välbeställd borgardotter som inte kan skilja på verkligt liv och kärleksdrömmar.

Men bäst blir ”Tokiga Maja” nog om man tar fasta på den Sundsvallsliknande miljön och drar sig till minnes andra ”tokor” som hör hemma just här mellan bankpa-

latsen i centrala Sundsvall. Selma Wentlan i Ludvig Nordströms *Landsorts-bohème* och fröken Thomasine Hassel i Lars Ahlins *De sotarna, de sotarna* är inga sekel-skiftespessimistiska gestalter, inte heller några offer för arv och miljö i enlighet med naturalismens deterministiska människosyn. Deras problem är det sociala livets konstlade konventioner och värdemönster. Selma Wentlan är instängd i sina föreställningar om att hon är av fint folk – särskilt i förhållande till maken: ”Pappa var ju stadsfiskal, men herr Wentlans far var bara styrman”, säger hon. Thomasine Hassel är offer för faderns sociala bankdirektörsambitioner att göra ”soffdam” av henne. Ett normativt socialt tryck har gjort dem galna. Är det kanske också Majas problem?

Men det viktiga är att ”Tokiga Maja” är så avvikande i Karl Östmans författarskap. Det är en ”vanlig novell med mycket tydligt händelseförlopp, medan Karl Östmans noveller normalt sett är extremt händelselösa. De är aldrig gjorda för att ”fånga” läsaren i en spännande historia. Inte ens en så spännande titel som ”När mobiliseringsordern kom” håller vad den lovar. Redan från början vänds intresset från den yttre handlingen till individernas vardags-existens. Enligt grundregeln ges först en inledande överblick över de i stadsplanen inbyggda orättvisorna i den Sundsvallsliknande staden, sedan zoomas Hamn-Olle och hans närmaste in. Krigstemat reduceras till en bakomliggande klockklang, en stämningsfond mot vilken vardagslivet får tydligare konturer. Vilket land Hamn-Olle ska kriga mot är oväsentligt. ”Rysen” är förstås det första som dyker upp i svenskars medvetande – men det visar bara hur vi människor styrs av konventionsstyrda reflexer.

Ibland är Karl Östmans noveller så intrigsvaga att det rentav kan kännas svårt att kalla dem ”noveller”. Finns det överhuvudtaget någon fiktion i ”Snö”, till exempel? Är det inte bara en av Karl Östmans egna morgnar? På väg hemifrån arbetarkvarteren på Södermalm till sitt arbete

på Laurents såg väst på stan träffar han Stabb-Jakob och pratar litet med honom om livet. Dramaturgin känns igen: individen i stadssammanhanget, som just den här morgonen mjukas upp av nysnön och den uppdykande medmänniskan Stabb-Jacks positiva tänkande: "brottningskampen för brödet kan ju vara nog så härlig ibland . . . om man räknar en danslåt en kväll och kärleken hos jäntan en natt, ett diktstycke till det hela."

Och är det inte även i "En solig dag om våren" Karl Östman själv som är ute och går? Liknar inte texten mer det som vi idag kallar "krönika" eller "blogg" än en novell? Nej. Det finns en medveten litterär novellestetik bakom "Snö" och "En solig dag om våren". De ska inte vara några "spännande" och "fantastiska" historier – de ska vara äkta, inte påhittade och konstruerade! Det gäller att upptäcka det reella livets bakomliggande hemligheter. När Björnström i "En solig dag om våren" går ut på staden,, gör han det för att förstå sig på sin situation i tiden och det sociala sammanhanget:

Jo, ju mer utvecklingen går framåt och ju lärare och kunnigare vi blir vid sidan av förbättringen på det sociala området för oss alla, ju mer blir *individen* lämnad åt sig själv och ensamheten – har du inte erfarit det?

Det är i en exakt kopia av Sundsvalls hamn som Björnström formulerar sin filosofi, men vi behöver inte ha varit där för att känna autenciteten i hans livskänsla. Vi drar ju alla omkring vår individualitet i det reella livets tid och rum och försöker förstå oss på våra medmänniskor, oss själva och hela livet och känner igen verkligheten när vi ser den. Och det är förstås det mest spännande som finns: att vara individ bland individer i den konkreta verkligheten. Mot det är spännande intriger ingenting!

Detta är grundläggande i Karl Östmans estetik: den konstanta närheten till en konkret och existerande

verklighet som samtidigt ska vara universellt giltig. "Brädgårdsbrev" (en intressant parallell till ett avsnitt i *Den breda vägen*, ss 53-93) är ytterligare en samtalsnovell med svag intrig som visar denna dubbla ambition. Samtalet försiggår på det kooperativa kaféet "Friheten" och berör universella moralproblem inom arbetarrörelsen, men allt direktkopierar en verkligheten på det kooperativa Sundsvallskaféet "Framtiden".

Överallt i Karl Östmans texter påminns vi om detta samspel mellan det rella livet och dess universella betydelse. "Depression" börjar med en reell Sundsvallsvy för att sedan bli en universalfiktion med samtalande industriskorstenar nästan à la Selma Lagerlöf. Till och med i icke-fiktiva texter om Sundsvalls historia som "Vid Selångersåns minnesrika vatten", avsnittet ur "En stad växer upp" och "Demonstration" är lusten att visa upp sociala beteendemönster och myllrande liv minst lika stark som ambitionen att beskriva den lokala historiens diakrona utvecklingslinjer.

Intrigbrottet mitt i *Den breda vägen*

Karl Östmans vilja att skriva intriglöst och synkront bidrar till likheten med Lars Ahlin och dennes kamp mot vad han kallade illusionsrealismen. Liksom Lars Ahlin vägrar Karl Östman att göra litteraturen så inlevelserealistisk att läsaren sugts in i fiktionens låtsasverklighet och glömmar sitt eget liv. Släpper texten kopplingen till det reella liv där författaren och läsaren befinner sig blir den bara illusion, hur konturskarp och verklighetsliknande den illusionen än må vara. Det tydligaste exemplet på Karl Östmans intrigfientliga estetik finns mitt i romanen *Den breda vägen*. Huvudpersonen Johan Mark ligger utslagen och inställd på att dö uppe på "Hammarberget". Han ser ut över staden, som framstår som ett rovdjur som förstör människornas liv (även denna nyckelscen ställer alltså individen och staden). Men just

när han ska ta farväl av livet, räddas han av en ”högväxt och slank” kvinna på väg till dansen uppe på berget. I ett slag vänds utvecklingen från död och undergång till hopp och kärlek. Kvinnan tar med honom hem till sig. Det är midnatt: ”Där nere i kyrkan slog klockan 12 i tornet.” Så slutar kapitlet (Östman 1977: 109).

Nu hoppas förstås läsaren som vänder blad att få kasta sig in i en kärlekssaga (som dessutom finns vagt förberedd tidigare i boken). Det är vad som skulle hända om *Den breda vägen* vore en diakron och illusionsrealistisk normalroman. Men det är den inte. När läsaren vänder blad syns inte ett spår av kärleksparet: inte ett ord om hur de tillbringar natten tillsammans och hur deras förhållande sedan utvecklas. I stället kommer något helt annat: ”Det gick livligt till nu ute vid Nybo. Vårutskjeppningen hade börjat. Och när det var utskjeppningsbrådska vid Nybo, då var det något med hela det lilla sågsamhället, som då en människokropp är sjuk i hög feber.” Vi har som synes hamnat i en av Karl Östmans ”översikter” igen, och när inzoomningen sedan kommer är det inte Johan Mark vi ser. Den första repliken kommer som så ofta från ingenstans; det är återigen kapitalismens spökröst som understryker de sociala och känslomässiga laddningarna i beskrivningen av arbetarens villkor: ”– Arbetare, ni trälar, som föddes blott till släpet, skynda på ni satar! Vänta på last, det ha vi aldrig någon lust med vi, som köper! Så arbeta på nu bara.”

Sedan fokuseras skildringens första människor: Pelle Vinter, Lundgren och A.G. bär plank till en pråm där Helylle-Karlsson står och lättar. Vi får också veta att disponenten Kamph väntar på ”mera pengar i sitt kassaskåp” och faktor Bark på ”befrielse från värvet att bråka”. Disponenten och faktorn är fysiskt frånvarande, men deras ständiga krav ingår som alltid i det allmänna stressmedvetandet. Ändå sätter sig arbetarna och pratar – om jobbet! Först efter tio sidor glider samtalet in på Johan Mark. Han har varit

illa dären och nära döden, men han är gjord av segt virke, sägs det, ja rentav av ”grankåda och hundkött”. Och nu får läsaren veta vad som hänt:

Det hade dock varit nära för honom i stan den här gången i alla fall. Här hade han och den slynan Gabriella träffats någonstans en natt, varefter det blivit ett jädrans kakalorum i huset i kåkstaden, som ägdes av fiskhandlare Jonasson, och där kärleksnatten upplevdes. Gabriella fanns död i sin säng om morgonen, och vem var orsaken till dödsfallet, om inte han, som tillbringat natten hos henne, sågverkspojken! Av polismaktens spårhundar blev Johan följaktligen genast eftersatt och slutligen även funnen på Malmkajen, där han placerat sig i en sjäarhop, som sökte arbete. Och Gud vet hur det gått för honom, om inte fiskhandlaren efter tillnyktringen bekänt att det var han själv som gjort det. Han hade svartsjukt trånat efter kvinnan och varit särskilt krank av kärleken den där natten, ty han hade supit punsch förut på Skeppsbron, och när han så fann en karl i rummet – Gabriella var inneboende i en skrubb hos Jonasson och hans hustru, som låg i sin säng och var lam – då tappade han herraväldet över sig själv. Sedan den andre avlägsnat sig på morgonkröken hade han dödat henne. (Östman 1977: 124)

Den diakrona romanen om Johan och Gabriella har därmed förvandlats till notis, och när Johan själv så småningom kommer tillbaka in i fiktionen (s 127), ligger han till att börja med och tänker ett par sidor text om vägglusplågan och det allmänna eländet i baracken innan Gabriella kommer in i bilden. Då minns Johan Gabriellas berättelse om hur hennes föräldrar, en svensk gruvarbetare och en norsk kocka i malmfälten, lämnar henne att fostras hos en lappkvinna och hur en fjällturist upptäcker att hon har sångröst och bekostar skolning i Stockholm. Till och med ”den där natten” då de förenades aktualiseras till slut: Johan minns hur hon ”slitit av sig blus och linne, så att hon

stått naken till midjan och med håret böljande ner över de vita axlarna framför honom” (133 f). Men det blir bara fragment. Direkt efter avklädningsscenen handlar det om barackens väggloss igen.

Så går det till när Karl Östman blockerar intrigen i romanen *Den breda vägen*. Och i princip är det likadant i novellerna, som aldrig utvecklar illusionsrealistisk spänning. En skymt av Gabriella-stoffet återkommer faktiskt i novellen ”Fastalagskortet”, som inleds med att diversearbetaren Plank-Johan (namne till Johan Mark i *Den breda vägen*!) och stuvaren Kil-Kalle möts en morgon i hamnen och förenar sig med en arbetssökande sjåarhop (av just det slag som Johan Mark i *Den breda vägen* återfinns i efter natten då Gabriella mördades). Även Plank-Johan i ”Fastalagskortet” har en dramatisk natt hos en kvinna uppe på Södermalm bakom sig: ”Mitt logi vid vägen däruppe var kallt – och så rånade jag en kvinna där i natt”, berättar han för Kil-Kalle, för att förklara varför han är darrig. Här är upptakten till en spännande intrig – men bara upptakten! Plank-Johans bekännelse om rånet får stå okommenterad. Novellen ägnas i stället åt trängseln och den upptrissade stämningen på kajen när alla vill ha jobb och arbetsledningen ska se till att sjåare med fastalagskort ska anställas i första hand. Inte ens när en av sjåarna drunknar på slutet släpps någon illusionsrealistisk dramatik lös: det hemska som sker får bara illustrera hamnarbetarnas livsvillkor.

”Vem har krafterna och modet att skriva den nya starka litteraturen här i landet?” frågar Peve i ”Flyttande fåglar”, sedan han konstaterat att den samtida litteraturen är ”svag och tam”. Den som ska skriva ”den starka” litteraturen måste våga gå mot konventionerna – och därmed även mot läsarnas förväntningar. Det är så Karl Östman gör. Det är medveten strategi. Det sägs nästan rent ut även i novellen ”En afton i solnedgången” (Östman 1976), där en kringvandrande bokförsäljare med ”ryggmärgstvinsot i

framskridet stadium” har beslutat att ta sitt liv och skänker sitt återstående bokförråd till en flicka han möter. När hon förhoppningsfullt frågar om det är kärleksromaner, svarar bokkolportören Petrus och Karl Östman med en mun:

– Kärleksromaner – ja, och många andra saker också. Även om annat än kärlek kan man läsa och ha någon behållning därav. Skildringar ur livet, hur bittert och armt det kan vara för mången, läser jag gärna fastän skildringarna inte ger mej nöje sådant som du tycks mena. Styrka ger det mig att läsa dem, under det att så roliga böcker ofta gör mej beklämd. Livet är ingen lek. (Östman 1976: 115)

Livet är inte heller fiktion eller illusionsrealism. Och det är om livet litteraturen ska handla. Därför gäller det att klippa av intrigtrådar så att läsarna inte fastnar i dem – och att spinna så få långsgående intrigtrådar som möjligt.

Modernt och tidlöst

Det är i detta sammanhang man bäst ser likheterna och skillnaderna mellan Karl Östman och den svenska arbetarförfattare som mest liknar honom i äkthet: Maria Sandel. Liksom Karl Östman skriver hon inifrån arbetarnas liv, men på ett helt annat sätt. Hennes romaner är snabba och konturskarpa och traditionellt uppbyggda. Hon drar sig inte för att utnyttja schablonmässiga spänningsskapande grepp. I romanen *Droppar i folkhavet* (1924) fungerar till exempel hat mellan ett halvbrödrapar som startmotor för intrigen. Den ene halvbrodern är dessutom en schablon-skurk av tättarblod, den andre en ädel klichéhjälte – och mellan dem står en renhjärtad romanhjältinna, kring vilken handlingen spinns på rätt traditionellt ”realistiskt” manér (alltså med förankring i en socioekonomisk verklighet). Skillnaden gentemot Karl Östman blir på så vis stor, trots en tydlig tendens hos Maria Sandel (särskilt i romanen *Virveln*, 1913) att bryta ned huvudhistorien i illustrativa

episoder.

Hos Karl Östman har intrigspänningen helt ersatts av de spänningar och skruvade förhållanden som individen upplever i det sociala samlivet. I stället för konturskarpa historier visar han statiska scener kring mer eller mindre mörka "epifanier", fördjupade individuella upplevelser av att delta i ett större livssammanhang. Detta är lika modernt nu som då, för när allt kommer omkring är livet ju fortfarande först och främst det som sker mellan individerna i det sociala sammanhang, där alla spänningar och problem börjar och alla möjligheter öppnas.

Detta grundläggande faktum lyckades Karl Östman på ett underbart sätt fånga. Hans texter handlar om individen som skaver mot ett socialt sammanhang, mot konventionsstyrda villkor och regler som strukturerar det sociala livet. Och det skaver rejält! Det är det moderna livets essens. Visst har det i och för sig varit på det viset åtminstone sedan Akilles trampades på tårna av Agamemnon utanför Trojas murar, men det är ändå först i det moderna samhället, där alla är ute på trottoarerna och trampar varandra på tårna, som det blir en central livsproblematisering för absolut alla människor! Och just där, i nuet på en trottoar i den absoluta verkligheten, ställer Karl Östman upp oss med ryggen mot ett kallt stenhus på ett sådant sätt att vi inte har något annat att se på än vår egen tillvaro.

Litteraturförteckning och förslag till läsning

Agrell, Beata (2003) "Gömma det lästa i sitt inre. Fromhet och klasskamp i tidig svensk arbetarprosa." *Ord & Bild* 2003:4

Björklund, Jörgen (1997) "Tillväxt och differentiering.

Näringslivet 1870-1940" i *Sundsvalls historia* II

Hennel, Ingeborg Nordin (1997) "Författare i sekelskiftets Sundsvall" i *Sundsvalls historia* III

Jonsson, Thorsten (1938) *Stor-Norrland och litteraturen*

- Qvarnström, Gunnar (1954) *Från Öbacka till Urbs. Ludvig Nordströms småstad och världsstadsdröm*
- Torell, Örjan (2008) *Den osynliga staden. En gestaltungsmodell hos Olof Högborg, Ludvig Nordström, Bertil Malmberg, Birger Sjödin, Karl Östman, Lars Ahlin och andra svenska författare fram till våra dagar.*
- Östman, Karl (1977) *Den breda vägen*
- Östman, Karl (1976) *Stabbläggare och andra noveller av Karl Östman*
- Östman, Karl (2003) *3 x Karl Östman*

En Libris-sökning på "Karl Östman" ger ett femtiotal träffar, varav ett par hänför sig till Karl Östmans 16 år äldre namne, en diktande präst i Säbrå. Flera av texterna i litteraturförteckningen nämns inte i Librisöversikten, eftersom Karl Östmans namn inte ingår i titlarna. En aktuell "gömd" Karl Östman finns i *Främlingskap och främmandegöring* (red. Christer Ekholm och Staffan Thorson, 2009), där Beata Agrell gör en utbyggd analys av "Kapar-Karlsson". Karl Östman behandlas i de flesta litteraturhistoriska handböcker och är självklar i översikter av typen *Svensk arbetarlitteratur* av Furuland/Svedjedal (2006). Men det mesta som handlar om Karl Östman är ändå oskrivet. I Sundsvalls Medelpadsarkiv finns en växande samling texter som väntar på hugade forskare.

För den som vill läsa mer om det slags samband mellan modernitet i den litterära estetiken och modernitet i samhällssituationen som jag utvecklar i min artikel är Marshall Bermans *Allt som är fast förflyktigas* (svensk översättning 1987) en spännande klassiker. En direkt tillämpning av Berman på samma tids- och samhällssituation i Sundsvallsområdet görs också i ett etnologiskt perspektiv i Håkan Berglund-Lakes avhandling *Livet äger rum* (2001).

Men när det gäller individens situation i den "stora tid"

som blåste så hårt över Karl Östmans Sundsvall har jag framför allt inspirerats av den ryske litteraturteoretikern och filosofen Michail Michajlovich Bachtin. Den som vill få honom presenterad för sig kan med fördel läsa Caryl Emersons *The First Hundred Years of Mikhail Bakhtin*, 1997. För den som vill läsa honom med egna ögon är *Det dialogiska ordet* (svensk översättning 1991) en bra bok att börja med.

NINEVE.

Mellan två bergryggar i kut i en dalgång, där den i en svag lutning törnade ner mot en smal havsvik med sågverk på stränderna, vid mynningen av en å, låg staden.

Det var stenpalats intill stenpalats i raka, långa rader och tre broar över ån.

Det var trähus stora och små, liknande lådor, målade och lagda på en lappad presenning att torka . . . fontän, tre lövträd, ett i var sitt hörn av en vinkel och – biografer.

Och det var trädnät i ljud och lyse, tätt, så de kunde hindra ett snöfall – fabrikskomplex, spår, vagnar, en kung i sten, som verkade avgud, och stallar, där djur läto *sitt* eländes visor nere vid hamnen.

Där, i hamnen längre ner, intill en snörrät kaj i vinklar, låg belyst av ljuset från bågglamporna – staden ägde ett elektricitetsverk också, bortom gatorna – ångare och lossade.

Och gud vet, vad de lossade allt! – – –

Säckar buros bort, sedan de hyvats upp ur lastrummen, av karlar med skynken över skuldran och tilltygade huvudbonader, in över plan framför tullhus eller varuskjul, där de slänges ner. Damm rök när en säck slog mot säck med mjöl dunsande, och karlarnas snedsprungna skodon klapprade, där de togo mot plankor och sten.

Lådor i alla storlekar, och redskap och tunnor och tyngre gods rullades åt samma håll på små kärror.

Ångarna hade rymlig buk, staden var en handelsstad med många människor och många däribland, som också hade rymliga bukar – och varuhögarna på land växte.

Vinschar gnisslade. Kättingar rasslade.

Kommandoord rumlade om med vredesrop och eder, tramp av hästar, piskors smällande och åkdons skrammel.

Efter kajen, på den smala remsan trä, rann en gles, ibland en tät ström besökare från passagerarebåtarna och sågverken.

Sssssss. Br-rr-r-r-r. Dr-rr-r-r-r!

En eftermiddag strax före jul var det.

Över stenpalatsens tak, högt, stego flammor opp, som gnistrade och sken sällsamt vitt och blått och ljusast rött i den tilltagande skymningen. Folk, som bodde bortom kullarna och åsarna, de, som läsa sin bibel barnsligt än, om Nineve och Sodom, trodde det vars ett ”tecken” på himlen, ett fenomen, detta. – Men det var ljuset och lågorna från stadens tusen lampor.

”Strax före jul . . .” Vid jul, där den ligger i början av en kulen, lång vinter, är staden varggropen. Ty jul är marknaden då andra gudar än Jesus, som blir barnguden, letas fram och dyrkas med offer i mat och dryck och klädesbjäfs i det löjliga och omåttliga – och arbetsfolk är människor som har begär och drifter men är fattigt på mynt.

Och det är inte långt borta hos oss, ”rovdjuret” man kallar.

Man behöver utställa glitter i fönsterna bara, stycka slaktade djurs lik, lägga styckena ute på bord i oändlighet, så blodlukten tränger ut, och låta stanken och dunsten av brännvin och öl leta sig ut ur bodarna fram efter gator och gränder, så kommer det fram – – – ”Jul är marknaden och bacchifesten . . .”

Nu var hon smitfull av folk, staden.

Storgatan hade utseendet av en flod, vars mörka eller brokiga vatten rann fram i guppande böljningar mellan gråa, höga nipor.

Och det surrade där, och sorlade och brusade inte oliket heller ett vatten, som skyndar utför en lutning i brådska då vädret är mildt.

Stor var brådskan, ja, tycke av yrsel hade den nu, och vädret var inte starkt kyligt, fast en nordvästlig vind blåste.

Om varandra, tvärs och längs, körde åkare och bönder. Fram genom mängden susade en automobil, tutande.

Sparkstöttingar, en mängd med en kutting eller en kappsäck på var, sköts av karlar med florshuva eller utan.

Där, på torget, köttmånglerskor och gottakäringar oräkneliga och tjocka som öltunnor.

Omkring, runt, längs mellan salustånd och bondkärror, julgransförsäljare, säljare av fågel, fisk, bröd, de julvurmande och kommersande!

Skulle en kunna återge i skrift och ton en strax-förejulsdag i stan!

Ja – om det var så roligt att höra på sedan, detta, är tvivel underkastat, men ett konststycke i sin art blev numret i alla fall – –

En tös, en rödkindad en, som supit lantluft så där omkring ett adertontal år och druckit komjolk, lät sig handtamas och kyssas i hopen under löften om en ”storkaramell”, av en dräng med brännvinsrodnad över ansiktet och fårögon. En annan dräng, snörvlade i mun på en dräng, även han ”gla”, att en annan dräng hotat med stryk på hemvägen.

– Han . . . ?! Då . . . ?! Då skulle'n allt få si på! Tjo!

Och han slog händerna ihop, den på stryk hotade, så det sa bara skvatt.

På trottoaren bland de ”mera anständiga” gick, oppsträckt och stram, sågverksungdomen . . . hm!

Andra, också dessa från verken, fördrogo bönderna, som, menade de, voro i sina åthävor naturliga åtminstone – –

En gubbe kastbytte klocka med en annan, blev ångerbytt och spottade: tyv vale sånt!

En annan gamling, som livet varit hårt mot, haltade på sitt träben bärande en låda med handelskram; bredvid linkade hans gumma och såg maläten ut.

Pojkar, som hade röda, snoriga näsor och förläggarslevar under den trasiga rocken, hängde efter annat folks ben och voro besvärliga som lus.

Och andra: urspårade, krymplingar och girighetens offer

förklädda i paltor, sträckte fram sina händer bedjande:

– En slant, herrn!

Men förbi ropen och synerna och eländeshålorna, fram efter trottoaren skred breda, fläskfeta överklasskroppar med nöjd min i det rödpussiga ansiktet, makligt; gick med glada, sorglösa steg ynglingar, oprövade, med skär hy, hållande varandra under armen, skrattande och trippade på lätta fötter gudsverk av kvinnor och kärleksgudinnor.

— — —

Staden . . . Staden! Så'nt djävla ord! Det far som ett kallt stålblad genom kroppen på en fattig fan . . . det var beklämning och ängslan, intaget tvunget ur ett mått, droppvis . . . det var en tyngd på en kropp . . . ah! Förbannade ”stad”!

Olle Skog, sjäaren-diktaren, brädgårdsfördettingen, stod stödd mot en husvägg full av hat och brännvinssegrar.

Brännvinet hade han tagit in att mota källden med och tysta ett samvete.

Men hatet –

Det var hans arvedel sedan barndomen och släcktes icke i ett brännvinsglas.

Mycket av blod fanns inte i den magra, gängliga kroppen, som frös trots brännvinet och ett stenhus till stöd åt ryggen, och som vintern alltid ingav skräck.

Men det lilla under den blåbleka ytan brände i ådrorna, hade gjort så alltid, och det var hans olycka.

Arbetare på sågverken ska vara hårda, oslitliga och fogliga, som köroxar dresserade under hot och svält.

Olle Skog hörde till de svagare och känsligare, och såsom sådan dömd att gå under: det var att klämmas ”nödtingad” under ett ok, slitas i, likt remmen i en sele, töjas ut, och kastas undan när den utnyttjats . . .

Han flydde från trähelvetet en natt.

Hustrun och barnen sovo i sina bäddar och ute ven höststormen. Men det fanns ingen hjälp, ingen återvänder

längre . . .

Ut måste han, ut! Bort därifrån!

Förtvivlan, leda, all smärtas marter under år, samlade till något helt, olidligt, kvalfullt den natten, väckte honom: Ut! Det vräker en storm ute och våt snö sissar i luften, men livet är där – – *Livet!*

Bräder och skäll och svett och sågspån med röda, höga plank omkring, och tillmätta små bröd, är fånggårdarna.

Gå medan du *kan* gå: fånggårdar, där arbete värderas som snus, och saltet och mjölet till en gröt gillrar, du vet, en människa lätt . . .

Hur stormen rasar ute! Hur snön piskar fönsterna . . . ! Hör! Du dröjer . . . är du kanske rädd?

Han klädde sig, Olle Skog, utan att tänka stort, kysste de sovande och gick – –

Nu stod han, sedan en månad och en "löning" för jobb ombord gått sin saliga väg, och kände ett glömskerus rinna sig ur kroppen: vart skulle han gå nu? Och hurudan jul fick de, hans kära, på hans skickade slantar? . . .

Äh . . . leva . . . ? Det är att kämpa, lida. Bitar tänderna samman, brottas med händerna knutna, älska och gråta . . .

Var hon för god, kvinnan, att lära sig veta, känna, att livet var inte bara en klädesbod, en dans . . . ?!

Arbetarkvinnorna, de gifta och änkorna, om någon, fick lära sig – –! Det talade deras urvattnade ansikten och tillplattade bröst om, oförtytt.

Åh, att vara fattig, men vilja något utan att kunna!
– – –

Ångesten och den sällsamma tunga beklämningen var Olle Skogs sällskapssystrar i staden alltid, även medan han aldrig smakade en sup.

Men han kände, fast sugen och slapp, också nu en obetvingad lust till elakheter.

Han hade mött här och där i livet människor, som retat

honom omedvetet med sin otroliga brist på känslor.

Han såg dem skratta åt allting och ingenting, och de visade aldrig en handling, dikterad av inre godhet, och de blevo sällan vreda – vilket var naturligt för resten: manlig vrede och verklig, äkta godhet äro ting, som oskiljaktigt höra ihop hos en människa . . .

Men dessa – – Behändiga att inrätta sig efter och underkasta sig saker och förhållanden, frodades de på denna grund, och mådde väl, som parasiter.

Halvmänniskor!

Han kunde ta en så'n där, just nu, och retas med honom lite: sticka honom med en nålsudd på huden, om inte annat, tills han blev varm! . . .

Eller, han ville bryta en hånare, en folkplågare, en skurk ner mot gatan, och känna segrarens känslorus med en skoklack på hans nacke . . . eller han ville gå mot den kvinnan han såg gå och vagga sin härliga kropp på trottoaren och suga sig fast vid hennes kropp liksom igeln, att få smeka så kärt, innerligen, och bli smekt – –

Mörkret hade blivit tätare. Och mot den svartnande skyn steg än starkare ljusflammorna – bruset, sorlet.

Spårvagnar bullrade dovt. De liknade några lysande sagans under, där de körde, än in genom staden, än ut åter och fram i mörkret. De hade ett levande väsen att på och avlasta alltid. Det var ju *jul*!

Bjällror klingade –

Förbi affärernas fönster, där konstverk och ouppräkneliga andra "verk" stod eller låg, defilerade en folkhop stimmande, pratande, knuffande – en folkhop, som man sett början på om dagen en gång men som hade inget slut, tycktes.

– Hörru du! . . .

Olle Skog kände en hand krafsa på sin rockaxel och vände sig om.

Där stod en "sjåare", en bekanting och kamrat från

lastbåten.

– Jag ä' black, sluddrade han, ty han var ”ankommen”. Du kan gärna skänka mej en tolvskilling till en besk, du! . . . det ä förbannat kallt . . .

– *Kan* jag . . . ?

– Visst faen . . .

– Så å. Men fråga ett par hungriga satar som jag mättade nyss på kafét därborta, om du inte tror mej. En femtiöring

–

– Stå inte å ljug i mej, din bonntupp!

Kamraten-sjåaren gav i detsamma Olle en knuff, så han miste fotfästet och rakade ner efter väggen. På en avsats i muren blev han sittande.

I sin missbelåtna och dystra sinnesstämning skulle han ha rest sig, sprungit fatt antagonisten och fordrat upprättelse. Men han bara log – ett fånigt löje för övrigt – och förblev sittande.

Och han såg under tunga ögonlock halvt intresserat, halvt likgiltigt framför sig. Hans hjärna tänkte:

– N-nä. Det var som en bild ur sagan, och det ett dårhus visst, detta!

Vad är som kör på er i hälar, folk? Och vad är som rycker er framåt? Ni springer, knuffas och bär er åt som dårar. Vill ni leva fort, ovillkorligen fort, och dö?

Vackra gudsverk av kvinnor ha sin egen värld av lockare och lockade, av bedjare och ratare, av glam och gråt.

Men vem kysser er mätta, små flickor, som gud skapat fula med veka, varma hjärtan?

Eller blir ni aldrig kyssta, ni, och älskade, men skändade av ett råskinn att föraktas och hatas –?

Stackars små, späda, små flickor i en hjärtlös stad!

Dock, framtiden tillhör också er, kvinnor!

Men hoppa, trippa, ”flyg” då inte så förfärligt! Eller kläm inte ihop eder bröstorg med remmar. Eller bär inte *tak* på huvudet. Eller stick inte ut våra ögon med nålar så

är ni så snälla . . .

Hjärtan hos motsvarande kön, som, fast ingen gärna medger det, vållar er bekymmer och oro, hur ni ska kläda, tala och skicka er – inte vinner ni dem genom avvikelser från naturen så där, i det onaturliga och vanvettiga.

”Det är tidsandans fel, icke personens” – ja. Men måttan är bäst, *personer*.

Och framtiden älskar enkelhet och naturlighet.

Då, i framtiden ska en ung moder inte spottas på därför att hennes barns upphov övergav henne och fasttogs icke, fast han var en hjärtlös skurk.

Och arbeta ska alla.

Icke de endast, som hade intet därför att *få* andra hade mycket, och kallades föraktfullt: ”bara en arbetare”.

Det hade förargat skogsskövlarna och slavgodarna som blivit rika och tjocka på sin hantering, alltid, att de inte kunde bli än rikare och tjockare: ”Arbetarna uträtta för lite mot oss! De kläda sig som vi, och de äta sig mätta.”

Dessa om hårdhet, om cynism eller okunnighet vittnande ”ukaser”, som tolererades och upphörde aldrig, väckte opp hos arbetarna slutligen en storm av harm och förbittring.

Nu skulle de, de ”ofelbara” och slavgodarna, få arbeta och pröva på själva. Till skogen, till yxan och timmerkojan kall och usel, men som befunnits förut lämplig nog till människoboning, skickas några. Till hyveln och sågen andra. Till brädgården och kapverken andra.

Till stabbläggningen – –

Där: på axeln remmas en bärputa fast på dem, och de få en bärkrok i händerna.

En, ja, två stycken 3 x 9 tums plankor läggas på putan hos var, varefter de få börja: ut på en plank 15 fot från marken, 50 fot ut – längre! högre! – ännu längre! – högre! högre! högre!

Vinden snor kring stabbtaken visslande, och snö (eller regn) piskar.

Ingen kan hålla sig kvar på en ställningsplanka längre – därför att det är omöjligt helt enkelt. Sågen ”*kan*” inte stoppas för ”*lite*” blåst, och virket måste med medel och makt bort (bäras).

Man protesterar.

Då: – Vad har, ni djävlar, fått för ett infall nu igen! Tredskas ni, får ni gå!

Slika ord hade han, Olle Skog, hört ofta – och när man begärt pardon, men inte fått den, varför då ge någon?

Gå på! – Och där ska de få löpa! De ska få löpa där, mättade av potatis och gröt och kallvatten, som var vår allmänna kost, så istret ska rinna och deras magar falla ihop i veck, som papperslyktor. I framtiden ska finnas också bara ett slags folk: människor. Inga ”djävlar”.

Och den här staden! – Han ska växa. Likt tjukan, som växer med trädet vid vilket den sitter fast, ska staden växa i makt och högmod, men också likt som den ”vissna” – när skogen finns ej mer.

Affärerna ha upphört delvis. Småfolket, som i stort, och bildligt var den brunn varur de öste sitt vatten och levde, hade nu inga pengar och led av tvinsot.

Den mat de ätit hade alltid varit den sämsta, därför att deras förråd av penningar tillät dem inte att köpa prima vara, som var svindlande dyr.

Och ute ikring på landet och på sågverken hade handlande utan samveten försålt rutten sill och ruttet annat, ty det låg i deras intressen.

Således: handlandena bedrogo (och blevo bedragna igen) dem, de fattiga, arbetsköparna bedrogo dem och de bedrogo sig själva.

Sjukdomen kom över dem, bestraffande (belönande!) när eländet nått kulmen.

Vid badorter söderut lågo folkförödarna, deras herrar, på en avmagringskur.

Eller vid rouletten i Monaco.

Eller i Nizza. Härligt var där visst . . . soligt . . . härliga kvinnor.

Men, liksom brottslingen återvänder till platsen för sitt brott en gång, ska dessa också återvända när *längtan till hemlandet* rör deras samveten att vakna . . .

Och sedan –

— — —

Vår profet i det moderna Nineve gled, därav att någon förbipasserande rörde vid honom i trängseln, ner från sin "sittplats" och blev stående på fötterna.

Förbluffad – och det var med en lustigt förbluffad blick – såg han efter fridstöraren, men stod orörlig kvar.

Han frös: det tunna köttet satt fast vid benen, tyckte han, och tänderna i mun skallrade.

Bu-u-u!

Han körde ner händerna i byxfickorna, klämmande armarna tätt efter sidorna. Huvudet sjönk ner mellan axlarna, som han sköt opp för att få största möjliga nyttan av rockkragen.

– Han var allt bra grann nu, han, "profeten"!

Skulle han stå där så? Eller skulle han gå? "Hem" . . . ? Nej! Gått hade han ut ur hatade gårdar en natt, sjuk av längtan – Och livet var en strid . . . Han skulle vinna ett slag innan han vände tillbaka igen!!

Och rätande på sig i sin fulla längd med tänderna sammanbitna så kinderna än mer föllo in, började han gå, den "profeten" och vagabonden, dröjande, som var han tveksam om vägen, men sedan raskare gatan uppför till torget där han försvann i vimlet

Ambrosius

Det var i veckan före jul, och Skepparegatan, som låg närmast hamnen och området där omkring, visade därför i afton större livlighet än vad det annars vanligen brukade vara fallet.

En spårvagn for bullrande iväg längs skenorna, en annan kom fullsatt icke långt därefter. Bredvid rullade ett hjuldon bort, följt av ett annat, och försvann vid tullen bakom varuhoparna där. En bil susade förbi i brådska och en annan mötte tjutande i en gränd. Stadsbud och andra stretade med sina kärror, lastade eller tomma, fram och åter i vimlet.

Och på sidan därav, på trottoaren och gatan, som var vit av förra nattens frost ännu, flöt fotgängarnas myllrande, mörka hop med något av ett skuggspels gåtfulla dunkelhet och omedvetna, harmlösa komik vilande över sig nu i skymningen.

En bland dessa var Ambrosius, grovarbetaren.

Gatans rörliga, jäsande liv skulle måhända ha värvat uppiggande på och varit välgörande för en annan, som ensam kommit ut ur ett hus någonstädes och sedan gående fortsatt vägen framåt, men med denne vandrare var det ett alldeles motsatt förhållande nu.

Han kände sig liten och beklämd, en underlig tyngd låg över honom. Därför raskade han sig, för att komma undan därifrån, ju fortare desto hellre. Han var inte riktigt herre över sig själv just i den här stunden och han ville inte visa folk att han, stora, gamla karlen grät på gatan härute.

Med händerna nerstuckna i rockfickorna och huvudet nedböjt, följde han tätt efter husväggarna på trottoaren, de långa benen vinglade.

Därifrån – ja, men vart? Var passade han egentligen, när han inte passade här?

I tankarna sysselsatte han sig med dessa tvenne frågor, medan han gick.

Han passade nog ingenstans, när allt kom omkring!

Arbetsförmedlingen, han just nu kom ifrån, behövde honom inte. Stuveribolaget behövde honom inte. Inte en grossör i staden, inte en ångare som lossade varor vid kajen därnere, ingen enda. Alla hade fullt manskap förut, inte en man fattades på något ställe. Hade han varit en maskin, så hade det kanske gått bättre. Men nu var han bara en människa. Det började bli trångt på arbetsmarknaden nu – för människorna. Eller – såg han mycket eländig ut i kölden, så vederbörande förmän och chefer hade betänkligheter emot honom för det? Trodde de, att han inte kunde eller orkade arbeta kanske?

Ånej! Inte låg felet däri. Att gallra efter sådana mått, när det gällde rätt och slätt grovarbete, var inte så vanligt, varken i staden eller ute på verken nuförtiden.

Orsaken till att han hittills hade misslyckats var nog att söka i något annat. Han saknade talanger – han kunde inte använda armbågarna och munnen på samma sätt som andra – ödet hade placerat honom i tillvarons centrum på något sätt, där det var svårt för en olärd att tyda gåtor – han var någonting ”mitt emellan” bland människorna och tingen i världen, en livets utböling, som det låg i ”sakens natur” att inte kännas vid av de flesta, och en sådan lyckades aldrig. –

I detta sammanhang mindes han Väntstugan därborta på Stenkolskogen, där Stuveribolaget tog ut gäng (manskap) till sina båtar, medan andra människor sov i sina bäddar varje morgon.

Han hade en veckas tid också varit där, tjänande för en plats i en ångares lastrum, vid ett sågverk, en fabrik eller kollossningsplats någonstans, och bilderna därifrån stod med ens nu mycket tydligt framför honom.

Han såg en sammanpackad hop människor i ett stort, mörkt rum – på en plattform vid en vägg stod en lång, kraftig man med ett papper i handen – han skrev då och

då på papperet, medan 200 händer och halsar sträcktes upp emot honom i iver – vanvettigt – medan bleka eller av sot och stenkolsrök mörka ansikten i alla tonarter lika vanvettigt vrålade och skrek:

– Statestikförarn! Ytterman! Ta' mej med i det här gänget! Jag är van . . . ha sjäat här flera höstar förut . . . både med massa, trä å svavel. – Jag me, Ytterman . . . jag me! – Skriv opp mej å . . . dä vare snällt . . . Skriv Backlund – Jonas Backlund! Jag ska' bju' på en sup, tammejfaen . . . nå'n gång. – Ge bönhasen från bonnlandet en grimma på nosen, nå'n därborta! Här köper man inte jobb för brännvins-sugar, din lurk! Far hem å sköt om torpet ditt i Liden, din snyltgästande röda räv där! Dä' ä' bättre än att trängas med fattigt folk om maten här! – Skriv Johansson! Ytterman! Ytterman! Hallå där! Skriv C. A. Johansson nå'n gång å! Hemma har jag en . . . tre stjärnor. – Ytterman tar mutor av bönder! Hör ni dä', pojkar! Han gallrar orättvist, den skojaren! – Nä! Nu tror jag man måste ta' å langa ut somta lort härifrån innan dä' blir för jävlitt! Mutor! Orättvist! En så'n satans lögnare! Han kan väl inte ta tvåhundra namn på listan då han behöver bara femti, du din tjockskalle där! Han behöver dom dugligaste å dom tar han. Å om nå'n vill muta, kan väl inte Ytterman rå för det. Inte kan han gå hit ner å sätta lås på käften på dom, inte. –

Skriket och larmet i stugan förbyttes i ett dovt mummel av besvikna, missnöjda tungor och ett hårt tramp av tjocksulade skodon på det av snö och vata belamrade golvet, för att lämna rum för en tung, beklämmande tystnad, när mannen till sist klev ned från sin upphöjning och den mörka massan vältrade sig genom porten ut på gatan därefter.

Ambrosius såg vidare, hur den arbetslösa skaran, som i dag inte fått plats, sedan upplöste sig i enheter eller grupper, för att nästa morgon återkomma och då agera med i ett enahanda skådespel vid samma tid igen.

Denna sortens människor och fåglarna, som flyttade

i naturen, hade en viss likhet med varandra i ett fall: de visade sig ibland, men var de kommo ifrån och vart de foro, visste ingen.

Ambrosius stannade på ett trottoarhorn och såg sig spörjande omkring. Han hade fått en idé. Cheviotkavajen! Han skulle gå och låna på den i Lånekontoret! Svårigheter – vad var det annat än en mötande stigning på allfarsvägen – som måste övervinnas – för att man själv skulle bli starkare, visare av prövningen på den fortsatta vandringen i livet sedermera?

Han såg ned på sig själv och synade plagget i lyktskenet. Joo. Han fick nog låna några kronor på den kanske . . . kanske? Men var taga av persedeln någonstans? Här på gatan kunde han inte göra det, och kom han till pantlå-naren, skulle nog inte denne tillåta, att han tog av sig den heller där. Pantlånarna hade lagar, som de måste efterleva, även de. Det visste han av erfarenhet redan.

— — —

I en portgång i närheten, där vår man i ett obehågat ögonblick slank in, skedde avklädningen en stund senare.

Ambrosius lutade åt den åsikten, att en godmodig, snäll farbror, med mjuk röst och vänliga blå ögon styrde många människors öden, medan en annan figur, hård och ondskefull, styrde de övrigas. Den godmodige, välmenande farbrodern hade han för sin del knappast hunnit bli bekant med ännu. Han kände mest den andre hittills. Därför kunde han numera inte företaga sig någonting, även det enklaste, utan att erfara en viss darrande känsla av ångest inför uppgiften, vars resultat han på förhand anade eller visste. Hans olämplighet som världsmedborgare tog sig också andra uttryck, som han själv kunde le åt ibland. Han gick alltid med en för hans person stor och oförklarlig fruktan för stenhus! Denna fruktan gällde dock inte det yttre av huset i något fall. Det gällde mest det inre. Allting var så förlamande stelt och dött där, föreföll det honom. Till och

med människorna, som dessa hus hyste vid skrivpulpeter, bakom butikernas diskar och i boningsrummen, voro själva stelnade och utan värme och liv, tyckte han. Måste han gå och träffa dessa människor i ett ärende någon gång, vilket inte han heller kunde undgå, gjorde han detta med en känsla av skräck i hjärtat nästan alltid.

Att låna pengar på ett klädesplagg, som man själv var ägare till och som man bar på armen hyggligt, var ingen stor sak att göra bland alla de andra stora nu i tiden heller. Den var tvärtom mycket enkel. Men ändå. –

I ett hus på andra sidan gatan hade Lånekassan sina lokaler.

Ambrosius hade klarat en kort trappa, öppnat och stängt ett par dörrar och stod nu på ort och ställe med sin mössa i handen. I halsgropen satt hjärtat. Han var blek, och ögonen foro skygga omkring i rummet. Hans tunna knän darrade.

Det var nog ovisst om han fick någonting på rocken . . . det var väl något fel med den . . . förstås. Då fick han ligga i den där boden vid lotsstugan i natt också . . . det var ett helvete . . .

Affärens innehavare infann sig från ett rum intill. En liten, torr figur, med små, stickande ögon. Hans långa, något spetsiga näsa, låg som ett lindrigt krökt fågelnäbb över det sneda streck, som skulle föreställa mun i det tunna, gamla ansiktet.

Endast benen rörde sig på mannen, när han nu trädde fram till disken, där Ambrosius redan stod, men man kunde föreställa sig vid mötet med honom, att han frågade ut i luften dessa ord ändå:

Vad är det nu för skräp man kom med igen! Nå, hur skulle det vara?

Ambrosius drog ett djupt andetag och lade fram sin egendom på disskanten.

– Ska' be' å få låna tio kronor på den här . . .

Svagheten i ben och hjärta var nu med ens borta. Han var sig själv och kände sig åter säker.

Affärsmannen satte glasögonen fast på näsan, bredde vant ut rocken framför sig och synade den från alla sidor noga.

Sedan kom det torrt och stickigt från hans mun:

– Tio? Går inte! Jag vill inte köpa den rocken om ni bjöd mig den för det priset.

– Det är svåra tider, sade Ambrosius, liksom ursäktande när han hörde, hur litet hans bästa plagg var värt. Maten är dyr . . . allting är dyrt. Och så är jag utan arbete nu . . . sedan i början av november månad.

Innan Ambrosius lämnade Lånekontoret denna kväll, hade han fått pruta av på fordringarna beträffande lånevillkoren ej så litet.

Men när han en stund senare satt inne på ”buskaféet” nere i grosshandlare Mörks magasin med en rykande kopp kaffe framför sig på bordet, kände han sig mäkta rik och stark ändå.

Tre kronor! Hela tre kronor!

Nu kunde morgondagen få komma!

Det ordnar sig alltid

Det var i skymningen en bisterkall dag i senare hälften av december.

Sedan vill jag fortsätta så här:

Olle Skoog, som levde av att såga bräder och plank av timmer i en liten såg i skärgården, hade kommit till staden i de här dagarna före jul för att söka arbete här, sedan driften på hans plats någon tid förut för året avstannat. Men han hade misslyckats i detta sitt uppsåt hittills.

Nu kom han gående Storgatan fram ner till hamnen, där han under sina vandringar sett, att en kustångare trots kölden låg och lossade gods i isen vid kajen ännu.

Det arbetades grovt med muskler och ben därnere, alldeles så som han själv alltid varit van att arbeta, och han tänkte därför, att det måhända gavs ett tillfälle att förtjäna en slant i hast, om han gick dit. Smörgåsarna, han tagit med i rockfickan då han två dagar förut begav sig hemifrån, voro förtärda för länge sedan och pengar till en sängplats för natten måste han ha, ty i den kölden kunde han ju inte ligga ute.

– Huhh, så kallt det var i staden!

Mannen fumlade med bägge händerna upp mot öronen, som sommarhatten skylde dåligt, och försökte tänka, medan han gick. – Ja, vintern kom verkligen skarp på en gång i år. Termometern utanför fönstret hos urmakar Ramströms vid stora torget visade 22 grader under noll nyss, hade han sett – det var som man var naken nu rakt – kläderna kändes bli tunnare och tunnare ju längre man gick i dem på kroppen, och man frös i bomullsplaggen så inälvorna darrade som gelé på fat långt in i en, tyckte man. Hade man känt skräck för vintern alltjämt förut, så fick man erfara tillfyllest nu att det inte blivit bättre med den saken i kväll! Man hade nog för lite blod i sig, och på benen låg köttet för tunt och för sjukt också – vilket väl torde ha varit den magra kostens och det ensidiga, tunga

knogets skuld alltsammans – nåja, det redde sig väl för honom, han kunde ju gå upp i något av de stora husen här och be bättre lottade människor om värme och mat, när all annan råd var ute, fastän det kanske var svårt att göra det, han visste det inte än, men sämre var det för Kristina därhemma – maten var det skralt med för henne – det var lite mjöl och något potatis och några små bitar bröd i en låda bara, om han inte mindes galet – och så vintern kring knutarna i den gamla, gissna bostaden sen – vattnet frös väl till is i ämbaret i vrån där som vanligt, och vantarna måste hon väl dra på den minsta av barnen innan hon själv lade sig i kväll med – ja, Kristina och lill Gunnar och Lisa och Sven – Gud i himlen, ja!

När Olle Skoog en sådan här gång tänkte på hemmet och på hustrun, hon som fött hans barn och delade fattigdomen med honom, blev han alltid sentimental och vek. Hon var inte så stark, hon behövde alltid hans stöd, hon var som en blomma i skogen, Kristina. Och själv var han en stackare nu – en halvt förfrusen människa, den mest hjälplösa man i hela vida världen. Men den som kände det som han och ändå var glad, den mannen skulle han vilja se! ”Brist födde ledsnad och ledsnad var värre än döden.” – Fan, hur luften här i gatkanalen snodde! Vad han skulle hit att göra, då han blivit olyckligare här, visste han inte, förresten. Jo, han visste det så väl så. – Staden drog alltid den fattige till sig vid nödtillfällen, det var ett icke alldeles okänt faktum. Man tänkte, hoppades, trodde, medan man gick hemma sysslolös och ren från mynt, att det gavs möjligheter till arbetsförtjänst här – man träffade också bekanta vilka man kunde få vägledning och råd av ibland – i staden var man mera försigkommen och inte så nedtryckt i andligt avseende som folket på industriplatserna var merendels, och så for man dit på måfå. Honom hade det gått på samma sätt med även – han hade drömt om pengar och julmat och sedan rest. Och nu gick han här, dummare, tommare än när han

kom – haha. Ja, det var nästan lustigt också. Men vad var det – musik?

Olle Skoog rätade på sig och stannade plötsligt. Ljudet av pianospel hördes från en våning i ett hus bredvid, och det ville han höra på. Det var inte alla dagar det bjöds på musik för ingenting på gatan.

”Det var Frida och det var jag?” Ja, den var det. En nätt melodi, som inte gjorde en människa ledsen åtminstone. Gladare hade han dock för sin del blivit om det varit ”Marseljäsen”. I tankarna försökte han leta rätt på ord i sången, medan han lyssnade – –

mitt folk, i forna dar de brände
på krökta ryggar, skymfens sår.
Nu ingen tvinga oss förmår
i träldom åter och elände – –

En härlig sång det dät. Man drack orden i sig med en rysning – man reste huvudet upp – spände ut sitt bröst och knöt ofrivilligt händerna av lust till något – men till vad? Här tvingades man av ingen numera, inte med synliga medel, med piskor, åtminstone – men hur var det, befann man sig inte i elände, som kunde komma en att gråta blod av förtvivlan och smärta ibland ändå? Människorna glömde att det gällde att först reformera sig själva i sin ”reformiver” och därför var det som det var: en hård kamp om brödkakan i påsen, *som var störst och bäst*, bland individerna dagligen och ideligen. Skulle denna kamp inte fortsätta, om än i mildare form, så länge människorna levde, måhända?

”Det var Frida och det var jag.”

Visan räckte ännu. Ehuru enkel och banal och ehuru inte ens en bråkdel jämförlig med den andra i kraft och skönhet eller i dess mening, fångades vår man ändå av den. Handen, tänkte han, som spelade i den fina våningen däruppe, hörde nog en ung flicka till antagligen. Ung, som Kristina var då

han första gången mötte henne – sexton år och lekande glad, så hon kom den trumpnaste i sin närhet att le.

Fina, varma rum, i fickan pengar – kvinnohänder som kunde smeka mjukt. Men så öronen sved här i draget! Tur att man hade ett par torra, mjuka vantar att gnida sig med i alla fall. Skoog ”behandlade” den ömfrusna kroppsdelen ett tag och granskade sina vantar i lyktskenet sedan. Garn – grått, mjukt garn – dubbelstickat – av hans egen gamla ylletröja – uppriven och använd igen – han mindes den nog – kring öppningen en lagom bred kant av en av henne själv begagnad, utsliten kappa, en kimmelbit för vardera – jaha. Båda två hade Kristina förfärdigat. Gamla plagg, hur slitna de än var, tog hon alltid vara på och gjorde något av. Hon förspillde ej tiden med spring och prat, hon skötte sitt hus och sig själv, i stället för att med tungan sköta andra såsom många av hennes kön för sed hade där i grannskapet, ty annat kunde hon ej. Men – ”i världen skall man ljuga”, bedraga, vara halv när man bör vara hel och tvärtom. Illa gick det en annars. På samhällets ”botten” åtminstone var det så. Man fick ovänner, där man inga sådana förtjänat, det tisslades och tasslades runt omkring en tills man kände sig som en svärtad sparv i en dans av tranor utan att man visste varför själv till sist, man fick ej vara i fred. Nu skulle alla tranorna skria för Kristina, ”det högfärdiga, stolta stycket, som höll sig för god att vara ilag med dem”, när han, som hon brukade trygga sig till, var borta. Satan, det! Han kunde få lust att flyga dit, till baracken, som de tjugo familjerna hyste, och taga tranorna, honorna, för strupen blott för att skydda dem, som voro honom kära, om det gick för sig bara! Men det gick inte. Här stod han – . Den musiken därinne – den bistra förbannade kölden i kväll! Kläderna kändes som plåt på hans kropp ackurat. Men han måste väl pallra sig av dit ner nu ändå.

Förbi honom vandrade stadsborna i en aldrig sinande ström på gatan. Den frusna snön knarrade under deras

fötter. Och bredvid fötternas ljud på snön, pinglet av hästclockorna och låten av medarna under tungt lastade fordon, hördes rasslet från lastångarens vinschar också hitupp.

Det kunde tas som kvävda människoskrik nu i kvällens köld, när man ingenting visste.

Lastångaren . . . arbetet . . . maten, ja . . .

Olle Skoog tog nu ut det ena benet och steg från trottoaren ut på gatan för att vandra iväg också han, efter att i sitt eget tycke ha ruskat upp sig för äventyret tillräckligt, men en hand, som grep fast i hans rockaxel hjälpte honom strax.

– Tjänare, kamrat! Står du här, du?

Den talande, vilken kommit med ett brett igenkännande leende tätt inpå den andra, var en arbetsklädd man i 40-årsåldern, kortväxt, med rödlätt ansikte och livligt spelande ögon.

Skoog vände sig mot honom.

– Å, sade han med ett leende, som mera liknade ett grin hos en plågad, är det du, ”Medelpad” – nej, Vestergren, skulle jag säga.

– Nå, varsågod, kalla mej du gärna Medelpad, jag skäms inte för det, inte alls.

De skakade varandras händer med vantarna på.

– Jaa, som du ser är det jag, sade Medelpad sedan. Längesen jag såg dej! Ända sedan vi lossade kol tillsammans i järnvärgropen förra hösten, tror jag. Vart skall det nu bära av, om jag får fråga?

– Tja, det – det vet jag inte – riktigt.

Tänderna slogs ihop med varandra mellan orden, när han talade.

– Vet du inte – i denna köld?

– Nää – jag gick på måfå – nästan.

Skoog log det frusna leendet, som liknade ett grin, ånyo.

Den andre teg en stund och sade sedan: – Det är som sagt ett helt år sedan vi råkades, och så finner jag dej här så sent i kväll – du fryser så tänderna skallra i munnen – det är inte bra med dej, pojke. Hur är det fatt?

”Pojken” tvekade med svaret. Så sade han dröjande:

– Det är ingen idé – att tala – Medelpad. Det är allrabäst – att tiga. Alla, tillochmed millionärerna ha det svårt – ofta svårare än man själv – när man tvingas att berätta om fattigdom – för dem ibland. Ingen har det bättre – till sist skäms man över svagheten att ha – öppnat munnen – som en hund – som fått en spark –

– Jaa, insköt Medelpad ivrigt. Det är svårt att tala med människorna, det är det. Men ingen kan hjälpa det. Som naturen har böcklat till det med den saken, så måste det ju vara. Därför ser du också, att det finns folk, som lagt sig till med vanan, eller ovanan, att inte tala med någon annan än sig själv i ekonomifrågor. Så långt i levnadsvishet ha de nått. Och sättet är riktigt. Man besparar sig mycken kraft och kommer undan många ledsamheter, om man praktiserar det. Stark står ensam – man bara handlar, frågar eller rådgör utom i vissa fall med ingen – konsten lär man sig småningom – och jag vet av egen erfarenhet. Det ordnar sig alltid.

– Tala med sig själv? undrade Skoog liksom i fjärran, oförstående. Han gred sina frusna öron och gjorde ingen min av att vilja gå. Din filosofi, eller vad det heter, fattar jag inte riktigt, Medelpad – och här fryser man till is om man står stilla, saden han dovt.

Den andre höll honom tillbaka i hans rockärm:

– Nä, stopp, du döddansare. Du *måste* förstå mej innan jag släpper dej. Du förstår – jag menar: man måste själv handla, man måste alltid vara på spaning själv, man får inte vänta på att ett underverk skall ske, *man får inte förlora modet*, när man är i nöd.

Du är arbetslös nu, det är pengar och mat, som fattas

– är det inte så?

Skoog nickade.

– Hm. Medelpad betraktade natthimlen med uppåsträckt hals och sade sedan, efter att ha återtagit sin förra ställning:

– Arbetslös – ja, det är jag också. Och en familj har jag – en klen käring och ungar, en kalvhage full, som gapar efter mat och sliter skor och kläder som vargar. – Nu gå vi och dricker kaffe i kaféet här tvärs över gatan. Jag lånade på en klocka i dag, så jag är inte black, bevars. Kom här – döddansare – hoho.

– – –

Inne på kaféet delade de två arbetslösa sin sista resurs, och när de en stund åter befunno sig på gatan, sade Medelpad, stadsbon, som tydligen inte var rådlös:

– Vi ska försöka magasinerna härnere ett tag nu. Dem var jag på väg till när jag råkade dej, förresten. Vid ångaren är det fullt. Har redan varit där och hört mej för, så det vet jag. Utsikterna äro inte stora där i magasinerna – dit kör man varorna från ångaren, förstår du – man tar sällan in något folk där, men försöka duger alltid, här gäller det att handla nu.

Skoog hade ingenting emot förslaget, han var tvärtom glad att han funnit en människa, som inte var så nere till kropp och själ som han, och som brydde sig om honom, och om några minuter voro de på ort och ställe.

I porten till ett av magasinerna, framför vilket hästar och fordon och åkardrängar kommo, lastade och foro igen i brådska, stod en man med märke i mössan och gjorde anteckningar i en bok.

Det var magasinsförmannen.

De arbetslösa männen letade sig mellan godshögarna fram till honom, när han nu ett ögoblick blev ledig, och Medelpad frågade, i det han förde sin högra hand upp till vintermössan samtidigt:

– Go' dag! Ja, jag skulle fråga förman om det finns något jobb för ett par man nu?

Förmannen såg upp. Jobb? Är ni fruntimmer då?

– Nä . . .

– Ja, endast sådana behöver jag för tillfället.

– Men vi äro båda två gifta med fruntimmer, sade Medelpad, som började förstå sammanhanget.

– Jaså, ni är det.

– Ja, men ingen av dem är riktigt frisk för närvarande, och om min kamrat och jag får fruntimmersarbetet, om det bara finns sådant, så gör vi ju både er och dem en tjänst med det. Fruntimmerna är inte goda att tas med när det fattas dem något så här strax före jul heller. Då är de kinkiga och otåliga av sej som katten.

– Jag vet, sade förmannen. Nå, så kom och rensa kaffe åt mej i morron då! tillade han strax.

– Hållräjt, ja, det går bra det, fastslog mannen Medelpad, som nu utbytte den anlagda troskyldiga minen mot en annan. Klockan sju precis är vi här! Ajö!

– Ajö.

Förmannen försvann mellan några lådor längre in i huset, och när våra två bekanta även gingo sin väg omedelbart efter, knuffade Medelpad kamraten i sidan och sade lågt i tiumferande ton:

– Olle, du, hur var det jag sa? Jag sa: Det ordnar sig alltid.

Olle Skoog log. – Ja, du är bra, Medelpad, bedyrade han, och tryckte i smyg hans hand. Tack vare dej skall jag nu ha mat med mej när jag kommer hem till julen ändå, fastän jag nästan inte längre hoppats på det.

– Nu sluta vi upp med pratet, nu gå vi hem till mej, insköt Medelpad med konstlad myndighet hastigt. Sängplatserna är det ju förstås inge uppsjö på hos oss, men – det ordnar sig väl alltid.

Flyttande fåglar

Det var dagarna före jul i en stad här norrut. Staden låg på en remsa av den vackra Selångersdalen längst ner, där Bottenhavet går in med en bred fjärd mellan skär och holmar. På stränderna runt omkring lågo sågverk, det ena verket tätt intill det andra i långa, buktande rader. Det var afton, och de tusen ljusen i sågarna, efter brädgårdsbanorna, kajerna och i husen överallt, blinkade som stjärnor därifrån i mörkret.

Fjärden var tillfrusen långt ut, men i hamnen lågo ännu ångare och lossade eller lastade varor av olika slag vid den stenbyggda snörräta kajen där. En uppbruten ränna i den redan halvfottjocka isen, visade hur och varifrån de kommit hit.

Ångarnas vinschar rasslade. Ljus, svaga eller starkare, glimtade förbi. En spårvagn, fullsatt med folk, kom rullande över vindbron från ett håll, gungade som i sjögång vid brohuvudet ett tag och gled ner till hållplatsen vid gamla stallarna, där en annan vagn mötte. Hästar klampade med sina hovar på stenläggningen bredvid vagnarna, där de på gnisslande hjul stretade sig fram, bilar och bussar kommo och foro i alla riktningar. Ett stadsbud, skyltprydd i mössan och dragande ett berg av koffertar och korgar på sin kärra, dök försiktigt upp någonstans och försvann sedan, skymd av Storgatans höga husrader.

En jämn människoström gick fram här, an och av. Det var en brokig, ändlös rad. Den kunde liknas vid ett vatten, som oavbrutet rann ned mellan höga mörka nipor. Figurerna, en och en eller alla tillsammans, hade något av ett skuggspels gåtfulla dunkelhet och omedvetna, harmlösa komik över sig i det sparsamma ljuset från lyktorna, medan mörkret alltmer tätnade.

På himlen, ur det kalla djupet däruppe, lyste stjärnorna över staden i en tunn vit dimma. I gatans breda farled här vid torget kändes luften skarp som eter.

Det blev nog en bister jul i år, trodde någon.

Ja, och någon snö blev det kanske inte heller. Det var underliga vintrar i Norrland nu för tiden.

Uppför gatan från hamnplanen kom en man gående. Han såg ut att redan ha sin ungdom ett gott stycke bakom sig, han var lång och mager med skarpt, slätrakat ansikte. Händerna hade han nedstuckna i fickorna på en tunn, sliten överrock, vars blanknötta krage han vikit upp över öronen. En grå filthatt med små, framtill nedåtbuktade brätten, hade han på huvudet. Av hans klädsel var det inte svårt att förstå, att han var ur arbetarklassen, en sågverksman, en stuveriarbetare eller något dityd.

Med axlarna uppdragna och lite framåtböjd vandrade han med sakta, obeslutsamma steg framåt. Något emellan bländade ljuset från något fönster hans ögon, han stannade då och betraktade varorna innanför, men gick strax igen. Att det fanns klockor och armband av guld, klänningar av bästa ylle och siden och fina pälsar av björnskin, var säkerligen bra för dem, som hade råd och sedan andlig kraft att bära sakerna på sig, men i den här stunden intresserade de inte honom mycket. Andra och för honom viktigare ting upptog nu helt hans tankar.

Han sökte arbete, magen kändes svidande tom, han frös i de tunna kläderna, men att få något sådant lyckades inte. På arbetsplatserna blev det mer och mer trångt för människorna, som det såg ut, fast man nu gärna kunde ha anledning att tro motsatsen. Sedan flera dagar hade han vandrat här, från arbetsförmedlingen till hamnen, från hamnen till något bygge i staden, från bygget till väntstugan på Vasakajen, där stuveribolaget tog ut gäng till sina båtar, och sedan desamma vägarna tillbaka igen en annan dag, men med alltid samma resultat. Överallt var arbetsstyrkan fulltalig, och vart han nu skulle gå, visste han ej.

Det hade nog inte varit så klokt av honom att ge sig av hemifrån så där på måfå och lämna familjen ensam med

svårigheterna, som han gjort. Men det var sådär – man måste ju ut, man fick ingenting om man satt stilla och väntade endast.

När sågen stannade tidigt på hösten, vilket hände nästan vart år på hans plats, och maten började tryta i skåpen, då drog staden på ett sällsamt, mystiskt sätt en till sig. Man tänkte alltid trosvisst, att där skulle möjligheter till förtjänster säkert yppa sig, och man reste då dit. Men det hade gått för honom som för så många andra, både förr och nu. Han hade icke lyckats.

Scenen därborta i väntstugan klockan sju om morgnarna, mindes han särskilt.

Han behövde bara låta tankarna fara på besök dit bort i hastigheten, så såg han bilderna därifrån mycket tydligt framför sig.

Ett skjul av bräder – ett stort, dåligt upplyst rum i skjulet – en skara människor – och på en plattform i ett hörn en man, som gjorde anteckningar på ett papper framför skaran där. Mannen var statistikföraren, vilken hade till uppgift att ta ut så och så många man till den och den ångaren, som låg där eller där ute i distriktet. Några gamla stuverister tillhörande den fasta kåren, fingo först besked vart de skulle resa, och dessa begåvo sig då av med sina matkorgar och grejor omedelbart. Hopen omkring plattformen hade också förhållit sig lugn, medan denna procedur pågick. Men när mannen senare tittade upp från sitt papper, i akt och mening att söka ut nya namn för ett extra lag till en annan båt någonstans, då blev det oro i lägret. Mer än hundra halsar och händer sträcktes i vettlös iver mot honom, och lika många röster skreko:

– Lundgren, skriv upp mig! Mej också! Hallå, hallå! Jag heter Jonsson . . . Lars Erik Jonsson. – Se, nu tog han ut den där bondkaninen, som har både jord och pengar förut däruppe i Bredsjön! En sån arm djävel. – Han gallrar orättvist, pojkar . . . Ni ser väl att han gallrar orättvist!

Orden och uttrycken voro både många och kraftiga. Det osade något svagt av svavel och kvävande rök av somliga. Men statistikföraren, som orden gällde, var härdad, han hade hört ungefär detsamma i många år förut utan att taga någon skada därav, och han gjorde det inte heller nu. Han visste med sig själv att han inte gärna kunde handla annorlunda, än han gjort, då det här ej gick att vara alla till lags. Lugnt steg han därför ned från sin upphöjning, när han fört sin uppgift till slutet och log bara. Skriket och larmet upphörde då så småningom också. Ett missnöjt dovt mummel och ett hårt tramp av tunga skodon på det svikande, av ler och snusspott nersmorda golvet hördes nu i stället, när hopen efteråt genom en port långsamt vältrade sig ut.

Ute såg han vidare, hur den arbetslösa skaran, som inte heller idag haft lyckan med sig, upplöste sig i enheter eller grupper i det ännu rådande mörkret, för att återkomma nästa morgon och då agera med i ett enahanda skådespel igen.

Vilka voro de, varifrån kommo de och vart gingo de, dessa män och ynglingar, somliga bara i lumpor klädda, vilka kämpat så för en smula bröd med varandra? Tänkte man därpå, kunde man se, att en viss likhet mellan flyttfåglarna och dem funnos; de visade sig ibland, men från vilket håll de kommit eller vart de foro, det visste man ofta icke.

Ja, därborta i väntstugan hade det inte varit så trevligt, det var sant. Men varför skulle då allting vara så trevligt här i världen? Stuveriarbetarna voro nog inte heller så grova eller hårda i grund och botten, som det hade hörts där ibland. De flesta voro endast härdade. Deras lott var bistrare och deras arbete mera farofyllt än i många andra yrken, och som arbetet och levnaden var i övrigt, så blev också människan. Själv hade han vid ett tillfälle även fått veta med föga välvalda ord av någon, att han inte alls

hade där att göra och att han gott kunde draga till ett visst hett ställe med detsamma, ifall han ej ville ha ögonen igenmurade istället. Men hotelsen var inte så illa menad, det visste han. I realiteten fick han snarare tro att han och mannen, som uttalat den, var de bästa vänner, och att han – sjäaren – skulle bjuda på något riktigt ”snyggt”, när de råkades härnäst, bara han nu fick knog. – Men det var då tusan vad det här snodde kallt. Fastän han klätt sig så väl hemifrån, kändes det nästan som om han var naken nu ändå. Då man minst väntade vintern, tiden, som man av brist eller feghet känt en besynnerlig skräck för hela livet så kom den tvärt . . .

Mannen tog händerna upp mot öronen, som brände och sved i kölden. Han gned dem ett tag med sina vantar utan att stanna. Vantarna höll han sedan upp framför sig ett ögonblick. Det bleka, smala ansiktet var som förut allvarligt, men en skarp iakttagare skulle ha sett att ett litet, varmt leende ännu lekte kring hans mun.

Folk skulle man inte berömma efter hövan någon gång, detta gällde då icke minst kvinnorna. De blevo bara glömska och bortskämda av det. Men Elin därhemma var i alla fall duktig, hon. Dessa varma, prydliga vantar hade hon också gjort åt honom bara av upprivet garn och en bit av en gammal skinnkrage av krimmer, som hon sedan prytt vardera vanten med upptill. Det var så varmt åt handleden, hade hon menat. Nå, varje människa skulle ju arbeta och göra sitt bästa av allt, det var ju livets mening. Men när det gällde hustrun, så gjorde det honom ont ibland. Jämt och ständigt fick hon ligga i den husmoderliga selen, för att hålla allt någotsånär vid makt i deras hem. Något till uppmuntran kunde han sällan ge henne, det var endast det mest nödvändiga i klädesväg och den oftast enkla födan hon fick, och han anklagade sig nu för det, när han såg så välklädda människorna här voro. Tro hur hon redde sig i kölden därhemma? Hon frös väl, hon med. Veden, som

man fick bredvid avlöningarna på sågverket där de bodde, var mest sur så den nästan inte ville brinna efter det ideliga regnandet denna höst, och den låg väl och bara pyrde och kved i spisen, kunde han tänka sig. Och vantarna kanske hon drog på lillpysens små labbar, sedan hon lagt ner honom i korgvagnen, såsom hon ibland fått göra i det kalla rummet, just nu. Maten . . . ja – men vad var det?

Från ett av husen, där doktor Baumgarten bodde i hörnet av Esplanad- och Storgatorna, trängde ljudet av pianospel svagt ut genom ett fönster, och vandraren stannade. Musik? Marseljäsen – vem spelade den här? En härlig sång, den måste han höra på. Det var så underligt med den melodien – man drack den med en rysande känsla i läderhuden, tyckte man, bröstet spändes ut och händerna knötos omedvetet utan att man riktigt kunde göra klart för sig vartill sådant tjänade, när man i en sådan här stund hörde den. Ur en sångbok, han ägde, mindes han orden:

– – mitt folk i forna dar de brände på krökta
ryggar skymfens sår. Nu ingen tvinga oss
förmår i trälldom åter och elände.

Nej, det var inga brända sår på folkets ryggar längre, tiden och kanske människorna hade blivit humanare, o. detta var ju bäst för alla i gemen. Men ändå. – Varför gick till exempel han rädlös och hungrig här i kväll, då han ej veterligt gjort något ont, annat än att han knogat tungt, ja, alltid tungt, när han fått göra det? Varför kändes kläderna som grov, frostig plåt på kroppen nu, och varför hånades och hatades den eller de, som i allt ej den stora hopen liknade? Vad sparven, ruggig och grå, kände, när de större fåglarna sprätte och hackade och tog för sig med hårda, brutala näbbar omkring honom, det hade de, han och Elin, fått känna.

Men han skulle inte bli sentimental nu. Världen var så där – och ville man vara fri från plågorna och det onda

i denna värld, så måste man försöka bekämpa dem själv. Framåt alltså!

Den arbetslösa var just i färd med att åter sätta sig i rörelse, för att göra nya försök före natten, då någonting ganska märkligt hände honom. En pälsklädd, medelålders man med brett, skägglöst ansikte, vari en kraftig haka nästan först föll en i ögonen, kom fram till honom från sidan, förde handen upp till mössan av äkta skinn och frågade:

– Ursäkta mig, men är icke detta Pelle Vesterberg från Nor därute i Alnösundet?

– Joo, sade arbetaren, det är det. Svaret kom skyggt och i en ton, som hos den som tror, att någonting ännu värre än det förut upplevda skall hända. – No, är jag då icke igenkänd? Jag är Swanson, John Swanson – mig måtte du väl minnas! Vi arbetade tillsammans på en kolbåt vid Rosenborg en höst för femton år sedan, tror jag. Året därpå for jag över till staterna till Visconsin, där jag sedan ägde en farm. Har du något bråttom, vad?

Nej, det hade inte arbetaren, vad det beträffade, men . . .

– Well, sade svensk-amerikanen ivrigt och gav sin gamle bekante ett lätt slag på axeln, då gå vi och få något varmt någonstans, så vi kan prata lite. Kom an, boys! Här är det grader nästan som vid Yukon, ta mig fan, fortsatte han i det han med huvudet angav i riktningen, vart de borde gå. Men du – förr fick jag kalla dig Peve rätt och slätt, för det går lättare, men det får jag väl icke nu?

– Jodå, det duger nog nu med, sade Peve och tittade upp mot stjärnorna, sig själv ovetande. Att han råkat en människa, den godhjärtade om också bullersamme gamle kumpanen John Svensson just i den här stunden, var lite svårt för honom att genast kunna fatta.

Staden är i det närmaste sig lik som då jag reste, utlät sig f.d. kollossaren, när de båda sutto vid ett bord inne på matstället en stund senare – välskötta gator, vackra hus,

vackra kvinnor. Inte många städer kan tävla med den i det fallet, det senare menar jag, förstås . . . Men hur är det med dig själv, Peve? Är förtjänsterna goda, har du något jobb?

Peve, för vilken ätandet på en restaurant var någonting särskilt ovanligt, dröjde med svaret. Kniven och gaffeln, han fått att använda, voro svåra att sköta, de voro tunga och alldeles för olämpliga när det gällde en så enkel sak som att föra födan till munnen, tyckte han. Människorna voro opraktiska ännu i mycket. Slutligen sade han, sedan han brådslande svalt ett stycke av den halvraa, sega steken:

– Tja, du vet själv på ett ungefär, hur det är. På sågverket har inte mycket förändrats sedan du for. Det är bara tiden och arbetsmetoderna som förändrats. Jag tycker så åtminstone. Det är arbetsbrist och svårigheter för somliga nu med. Man vet ibland inte vad man ska ge familjen att äta eller vad man annars ska ta sig till. Det skall ju vara en sådan skillnad på människa och människa här i världen. Vad skaparen menat med det, vet jag inte. Men låt oss tala om något annat – säg mig, hur har det gått för dig därute i Amerika, John Swanson? Det måste du tala om för mig.

Och medan ätandet pågick, berättade mr Swanson – det var en lång historia av äventyr. Han, mr Swanson, hade huggit timmer av träd som varit så grova, att tjugu par kunde dansa efteråt på trädets stubbe långt nere i Kalifornien, han hade farit som simpel minste man ombord på en hjulångare på Yukonfloden ända upp till Stuart River, där halvgalet folk på stränderna vaskade guld med bara små bleckfat i händerna; han hade gått på trampsen hundramilavägar genom sandöknar, i Canyon och genom skogar med såriga fötter och fickorna tomma, byggt järnvägar och hus för grova mynt och varit ärad gäst i en stor hövdingss wigwam hos de röda männen, då han en dag kommit dit och varit så olik en vettig människa på allt vis, att de på allvar blevo bleka för en gångs skull. De trodde, att han var ”Den stora anden”, som de anropat alltjämt och som

nu äntligen hade kommit, de token.

Så här talade mr Swanson, John från Visconsin:

– Min farm, ja! Den plöjde jag icke upp med hjälp av getter och hundar själv, må någon tro. Och icke har jag på något sätt förtjänat att bli ägare av en sådan heller. Det hade väl varit alldeles för galet, det. Nej, jag fick den alldeles till skänks av min morbror, skall du få höra. Han hade rest dit ut för mycket, mycket länge sedan, och jag visste var han fanns. Att han var ungarl och snål, en sådan där gnidare, du vet, det visste jag också. Det hade min mor talat om för mig. För nettopp två år sedan kom jag dit en kväll förresten, då mitt skägg var långt och byxorna fladdrade trasiga kring benen nertill och mina fötter vore mer än vanligt såriga.

Jag öppnade dörren, hälsade och steg in. – Här är din systerson John från Sweden, morbror! presenterade jag. Har du en drink i huset, så ge mig den på rappet, så jag orkar bära fram alla hälsningar jag har till dig från gamla landet. Men vad gjorde nu min gode morbroder, tror du? Han föll ner, pladask ned på golvet där han gick och stod. Slag, sade doktorn som jag kallade på, sedan jag själv ur ett skåp först sökt fram min drink. No. Annars är det inte så gott för en främling att taga sig fram därute, du boys. Amerikanerna äro ett folk för sig ur skapelsehistorien, som de själva gärna tro – hundra procentiga och kanske hårda ibland. Men på sätt och vis är detta också riktigt. Vekhet och hänsyn i otid som tid gör materialet mjukt, som värmen då ässjan mjuknar järnet – det skapar inga starka människor.

Mr Swanson torkade mun och fingrar på servietten och lade den sedan med en självsäker, trygg gest tillbaka på bordet.

– Om du ännu röker så har jag cigaretter också sa han. Här är en Abdullah, en fin sort, man

Han räckte asken över till Peve, som även var färdig med

måltiden, och medan han själv tände sin egen, sade han:

– Jag kommer just att tänka på att du skrev historier bredvid det andra jobbet förut – skriver du något nu, om jag får fråga?

Bordskamraten rullade cigaretten, som drog dåligt, mellan fingrarna.

– Nej, log han en smula förlägen, inte så mycket nu.

– Varför det då? Har stoffet tagit slut? . . .

Dina frågor tvingar mig att tänka på litteraturen i sin helhet här i landet, sade Peve dröjande, och det är en för mig både svår och ömtålig fråga att tala om. Jag är ju inte lärd; har inte något känt namn, så mina ord äga något värde, och därför borde jag tåga.

Någon har sagt, i tal eller skrift, det minns jag nu inte så noga, att den litteratur vi få i boklådorna sedan länge tillbaka, är helt eller delvis för svag eller tam för den tid vi nu leva i. Detta är måhända sant. Men här kan också den frågan göras: Vem skall under rådande förhållanden göra den bättre? De som ha lärdom och även tid och råd att skriva, ha kanske inga eller små erfarenheter ur det verkliga livet, där stoff till sådana önskade starka saker säkrast kan hämtas och de som inte sakna dessa från sina tidigaste år, sakna istället något annat. Och vad det är förstår du väl. De senast nämnda – jag vill inte säga alla – blir aldrig så pass uppmuntrade, att de hinner skaffa sig så många bokliga kunskaper, att de sedan kan göra något gott eller starkt i bokväg, medan ungdom och krafter ännu finns kvar, om de å annan sida även skulle kunna. Lämnade åt sig själva få de slita ut sig i industrierna eller på andra sätt dra sig fram. Inte dikten, inte styrkan, inte skönheten – men mycket annat, som här kallas strunt är viktigare. Ja – så är det förlägen, så är det publiken sen. De förra bestämma själva förnuftigt nog förresten, vad de skall trycka med tanke på att företaget skall bära sig. Likaså gör publiken när det gäller valet av böckerna – det är inte författarna som för

sin del bestämmer något i det fallet. Böckerna måste också vara språkligt felfria, lättlästa och på alla sätt underhållande. Det får inte vara någon direkt kritik av det bestående, inga personliga funderingar om sociala missförhållanden, där sådana ännu finnes i dem. En bok skall vara – ja, ingen kan väl säga det med någon bestämdhet. I många fall får världen inte veta det rätta värdet av ett skrivet verk, förrän lång efter det att författaren till detamma är död.

Vem har krafterna och modet att skriva den nya starka litteraturen här i landet? frågar jag igen.

Svensk-amerikanaren nickade förstående eller hur man skall säga, och Peve fortsatte:

– Du frågade nyss om jag skrev något nu. Jo man kan inte låta bli dessvärre. Men resultatet för mig blir inte så stort. Då jag arbetar i brädgården därhemma är jag trött på kvällarna och när sågen står, då måste jag ut och söka något nytt på det här sättet. Familjen har växt till under åren och mat måste det vara.

– Phu-h-h- lät mr Swanson och blåste ut ett rökmoln med benen utsträckta utåt golvet.

– Jag förstår mig inte mycket på litteratur, Peve. Men jag läste en sak av dig en gång, och den saken är jag skyldig dig något för. Det var därute. Det var medan jag ännu högg timmer i urskogarna, i Oakland, Califonien, där man på år och dag inte såg en kvinna. Men en gång i månaden upplevde vi något, och det var när posten kom dit ut – brev, tidningar och sådant där. Svenska blad fanns även med ibland. En afton efter jobbet fann jag i ett av dessa blad också en liten berättelse med ditt namn under. Jag blev förstås uppmärksam. Berättelsen handlande bara om en flicka, som någon på ett sågverk hade bedragit – en ensam liten flickunge. No, den historien är icke ny, den går igen dagligdags överallt och kommer väl alltid att göra det. Men i alla fall, biten grep mig, fast jag hittills inte har erfarit så lite, det må ju erkännas. Och – ja, det där förstår du

själv. Hon var från Huli, flickan, och Lena hette hon. Men mig själv var det inte mycket ordning med på den tiden, jag bara levde – reste från alltsammans. Saken glömdes också snart när jag kom bort, jag visste sedan ingenting om gamla synder. Men så kom tidningen där. Det var ingen rolig historia du skrivit. Dock, från den dagen härjade hon alltjämt i mitt huvud, flickan min från Huli. – Var det en dotter eller en son med lingult hår och blåa ögon jag hade fått? Levde båda ännu och hade de det svårt? Satan sådant kval! Då gick jag en morgon bort ur timmarskogarna till en annan ort där jag visste att min gamle släkting bodde. Jag skulle söka olja på hans jord, hade jag drömt om. Sedan skulle jag resa – gamla Sverige lockade, och så var det den där flickan nu. Men som man icke tänker, så går det i livet mest. Nu fick jag hela detta stora jordstykke, farmen, husen, kreaturen och mycket mynt till för ingenting efter den gamle mannen, som visst skrivit det åt mig, och tog det gjorde jag. Någon olja behövde jag inte söka efter, och troligt är, att det inte fanns någon i jorden där heller. Jag har ändå många, många daler, boys – se på min mössa här, se på min päls och se på mig själv sen! Har du sett en gentleman med en sådan facon på förr, vad?

Före detta John Svensson, kollossaren, timmerhug-garen m.m. satt bakåtlutad på stolen och pöste självgjort, godmodigt liksom Onkel Sam kanske gjort vid sina penningkistor någon gång, som han väl hade sett.

– Och din flicka, har du sökt efter och även funnit igen? frågade nu Peve ivrigt.

– Jag har sökt, det skall du veta. Men borta är hon. Gud vet – hon kanske är död också . . .

Farmaren från Visconsin blev plötsligt allvarsam och stirrade länge tyst framför sig. – Om lyckan finns, så är den störst för oss då vi söker efter den i ovisshet medan vi ännu äro unga och starka, sade han slutligen. Det har jag nu erfarit. Att den ena människan skall ”ärva” den andra,

såsom jag har gjort, är i mitt tycke också orättfärdigt. Egendom skall man själv med möda och svett förtjäna, annars är det ingenting. Mig trycker nu denna rikedom. Därför ämnar jag också fortast möjligt göra mig av med den, jag kan i längden inte bära den. När jag icke har något annat, när drömmen om min flicka även tog slut, när jag icke fick gottgöra som jag tänkt, vad skall jag då med pengar! Nej, varenda cent skall jag giva bort där jag finner detta gott vara, och sedan skall jag börja om igen från början, få se hur det då kan ta sig ut. Detta tänkte jag när jag i kväll drev här efter gatorna och bara kände mig mer och mer ensam trots myllret av människor runt omkring mig. Vad är människor på en gata och vad är ett hotellrum? Varken det förra eller det senare gör en något glad. Det är så jag nästan längtar bort – bort till de långa, hårda vägarna, timmerkojorna och mödorna igen.

Att jag till slut ändå träffade dig var ändå tur, boys. Tur för oss båda, för här skall du få se!

John Swanson reste sig. Ur sin plånbok, som han förut smusslat upp ur rockfickan, tog han därpå fram några sedlar, vilka han lade med tung hand på bordet bredvid Peve.

– Tag dem! sade han. Bygg dig ett hus, skriv dina böcker, gör med dem vad du vill – no, no, tacka icke mig!

Stum satt Peve och stirrade på pengarna, han kunde i första häpenheten inte tala. Fem tusendollarsedlar! En hel förmögenhet! Nej, inte kunde han taga emot detta. Han hade ju inte ens tackat för förtäringen. Och sedan – det kanske var bara ett skämt, en nyck av honom när allt kom omkring.

– Men, John – gamle vän – stammade Peve och såg äntligen upp. Men givaren, som under tiden hunnit taga på sig ytterkläderna, var då på väg ut ur rummet redan.

– God bay! hördes det tillsammans med ett svagt gnisslande ljud från dörren, vilken ögonblicket efter öppnades och därpå med en hård smäll åter föll igen.

Mr John Swanson hade gått.

Med blossande ansikte och djupt förvirrad satt Pelle Vestberg länge kvar vid bordet. Pengar . . . pengar . . . så han och de kära där hemma inte behövde lida någon brist mera . . . ! Var detta sant, eller var alltsammans en synvilla, ett gycklande, vanställt tankefoster av hans egen pinade hjärna endast? Nej – sedlarna lågo ju där, alldeles rätt ned på bordsskivan framför honom, så på den saken behövda han inte längre tvivla.

— — — I andanom såg han redan en stuga han själv var ägare till ute i skären någonstans, där havet sjöng sin eviga sång om liv och bragd i höstens nätter i stället för de elaka röster i en kasern, som han i lång tid nu hade fått höra på.

Där skulle han skriva sitt livs roman, boken, som alla skulle tala om. Vilken verklighet! Och vilken dröm!

Så reste han sig beslutsamt, betalade förtäringen och gick i brådska ut. Han måste hem . . . så de fick veta hans och deras lycka nu genast . . . ! Allt vad gott var, som han med sin ålder visste eller kunde hitintills, ville han sedan skänka till människorna.

Det var saligare att giva.

Farmaren från U.S.A., han med de starka orden men ändå med det veka hjärtat, John Swanson, syntes aldrig mer i orten från den dagen. Han kanske hade bytt ut sin dyrbara päls mot en kollossares sotiga blus och arbetade obemärkt i den, såsom han själv gjort antydningar om? Eller kanske han sökte efter sin flicka, Lena, från Huli, än.

”Tag fast tjuven!”

Erke Svensson skulle fara till skogen sedan alla försök att få arbete hemma på något verk nu så här strax efter jul misslyckats. Men när han tänkte noga på ställningen var även den utvägen också inte långt ifrån stängd: vartenda öre kontanter hade runnit bort sin saliga väg för julmaten.

Hur han vände sig hade han ett ansikte vederstyggligt, och lett emot sig – livet kan vara vrängt så det förslår för en arbetslös och fattig . . .

Försökt pika landsvägen utan ett öre, och tigga maten hade han en vinter, och så roligt att han önskade försöka en gång till var det inte.

Och så för resten – vad skulle hustrun och ungarna äta medan han var borta, tills han hunnit få arbete och förtjäna något?

Kreditmat . . . ja, lovad vare en hygglig herre för den uppfinningen . . .

Men nog visste han hur det kändes att stå framför handelsdisken när magen var tom och fruktan att bli nekad gjorde plågan än värre. Fattig, han är fattig inte bara på ett vis . . .

Han, Erke Svensson, satt efter trettonhelja och funderade vid frukostbordet. Mitt emot hustrun, tunn och vitskinnad och på sidorna halvdussinet barn som nog hade aptit och förstodo att tillfredsställa den. Det knaprade i hårt 40-öresbröd, slamrade i knivar mot tallrikarna och lät kring ett bord där det är knappt om bitarna, som man förstår.

Sin minsta hade mor i knä och gav potatistugga med bröd, så att hon hade vad hon sysslade med tandlös och skral. Men äntligen såg hon upp på mannen som satt där tyst och bara stirrade, och då sade hon:

– Vad tänker du på, Erke?

Frågan var i den mildaste ton men – inget svar. Hon betraktade honom besviken, gav ungen en ny tugga och upprepade så åter frågan tilläggande: Säj! Hör du illa,

eller . . . Nog är jag väl värd svar, när jag frågar, utav dej! . . .

Nu kom det liv i kroppen.

– Svar! . . . Svar! . . . grälade Erke Svensson och reste sig från stolen.

– *Du* retas som ett takdropp, jämt. Begriper du inte att man *kan* vara döv i en sådan här getingdylla! Och så kan jag inte, som fruntimmer kan, tala som en vattenspruta när jag tänker!

Far i huset ville alltid vara i fred, när han letade utvägar. Och i likhet med många andra naturligt skapade människor var han mindre god när penningbörsen var tom och han var arbetslös än i motsatta fall.

Efter jul var allra sämst på hela året . . . Det borde dom begripa för resten! . . . Erke Svensson gick några varv från bordet och fram till spiseln, med händerna nedstuckna i byxfickorna och munnen hopknipen. Så stannade han framför hustrun.

– Vad jag tänker på, sa du . . . Jag tänker ta doffelkavajen som hänger i skrubben och gå till stan me'n. Inte är han så dyrbar och inte är jag så värst glad att göra mej av me'n; jag behöver en kavaj så väl på resan, men . . . Har jag en annan råd!? En tia ska jag väl få låna på'n om dom inte ä' alltför knussliga.

Han tystnade och såg efter hur pass upptaget hans förslag blev.

Hon bara stirrade på honom . . . och den blicken var inte värst glad eller livlig.

Barnen, som nu tömt matfaten till sista grutan, hörde det vara något särskilt som avhandlades mellan far och mor och upphörde en stund med stojet.

– Nå – å? Vad säger du om'et, gumman?

I stället för att svara genast började hon vyscha lillan som blev otålig.

Sedan sade hon och suckade:

– Gör som du tycker bäst själv, Erke . . . vusch . . . vusch . . .

Erke pinade en skvätt kaffe ur kokaren på spiseln och drack den utan grädde. Sedan tog han kavajen ur skrubben i förstugan, utanpå en mindre som föreställde helgdagsrocken, och gick. Men hustrun torkade sig i ögonen med förklädet och satt slapp på stolen sedan han gått.

– Gud nåde en fattig som var hjälplös och svag.

Efter Skeppargatan i staden i ett trähus var ”Arbetarnas lånekassa” belägen.

Erke Svensson letade rätt på huset och porten och steg in. Men hjärtat bultade i bröstet på honom så enkelt det var: att begära få låna på en rock och sedan gå igen sin väg!

Han sade sig själv, att han var en stackare – ty inte gruvade sig en stark och bra karl för så lite . . . Rocken hade han tagit av och bar över armen. Vad det kändes otäckt – förödmjukande – fy tusan!

Bakom disken stod pantlånaren, en fläskfet karl, och framom en arbetsklädd person som belånade ett ur. Därav lugnades vår man något. Sedan den andre gått lade Erke fram rocken på disken.

– Fick han låna tio kronor på den?

Pantlånaren tog leende plagget och synade det noga.

– Tio kronor?! Nej, snälla herrn. Det går inte. Fem ger jag – möjligtvis. På sin höjd vill jag *köpa* den rocken för tio kronor.

Mannens feta ansikte antog formen av en målad, försmädligt leende fullmåne.

Erke Svensson tyckte fem kronor var bra litet till respengar, till mat till – å, det var så jävligt allting! Vanmak-tens dova vrede tog honom men han, uslingen, var ju så erbarmligt ren på mynt. Slutligen bad han:

– Åtta kronor åtminstone? . . .hör ni? Jag måste – jag.

– Ge mej åtta kronor!

Det gick inte; mannen var obeveklig och pantlånare.

Och han, Erke Svensson, var en stackare – en fattig fan, som inte tordes komma hem utan.

– Var så god! log månansiktet när han lade sedeln på disken. Anståndstiden är tre månader.

— — —

Erke Svensson kom ej ofta in till staden vintertid; därför lockade det honom att gå gatorna en stund innan han vände om hem.

Vinterskymningen föll och lade sig över husen och gatorna som en tunn, kylande vävnad. Det elektriska ljuset gnistrade och blänktes, och det var så ohiskligt mycket av grannlåt i alla fönster att skåda på.

– Himmel, vad där fanns mat i all sorts kulörer i en stad! Och klädesvaror och skodon och annan oräknelig don. – Ja, den som bara haft pengar! . . .

Nu händelsevis gick han förbi en bagarbod och då vaknade hungern. Marsch två mil och promenad på gatorna nära en timme krävde annat och mer än bara titta.

Han stod och tittade på brödbullarna genom fönstret.

– Nej, han kunde inte . . . femman måste han ha hel och oväxlad med hem . . . En enda tvåöres-bulla? . . . en endaste en . . . ?

Oaktat sin bestämdhet beträffande pengarna, gjorde han sig likväl själv frågor.

– Men neej . . . det var nog till att spänna åt spannrömmen omkring magen – i alla fall.

Hustruns bleka, lidande ansikte såg han betrakta sig som genom ett töcken. Det var så märkvärdigt detta, men så var det alltid när han var hemmaifrån och nöd låg på.

Nere i saluhallen gick folk an och av. Saluståndens expeditörer hade fullt upp att göra så här en sen lördagskväll.

Erke Svensson köpte för några ören korv sedan han gjort en rond kring, och vändats. *Salt* måste han ha om han skulle tänkas rå med komma hem den kvällen . . .

Nu skulle han gå . . . Det sög honom på korven så tandvattnet rann; så för övrigt började hustrun nog att nu bli orolig därför att han dröjde.

Nu skulle han gå . . . Ett brödstånd, där många sorters bröd lågo ordnade i högar, kom honom att dröja.

– Här fanns ju bröd! En råglimpa till korven skulle allt smaka!

Men pengar? . . . Satans pengar!

Obeslutsam stod han och kramade penningbörsen i byxfickan. Innanför disken satt en liten fröken, som var försäljerskan och sydde på en duk medan hon väntade.

– Skulle han köpa några bröd hem? . . . eller skulle han inte? Paltbröd vore allt något att stoppa i matvargarna därhemma . . . Pengar! . . . Skogresan . . . hyran . . . mat . . . Satans pengar!

Ännu stod han obeslutsam.

Försäljerskan böjde sig ned efter garnnystanet som rullat mellan korgar på golvet.

Då for på ett ögonblick den lede frestaren i Erke Svensson.

En hög bröd ryckte han åt sig under rocken, kanske halvt omedvetet, vem kan gissa det, och sprang. Sprang som en besatt genom porten ut på gatan.

Nu jagade honom furier, och folk. Och han var inte fullt normal heller, uslingen: han skrockade och skrattade högt på gatan, när han väl var där, som en däre.

Men månglerskor och andra som blivit varskodda av fröken om händelsen sade och skreko i mun på varandra, att han var en tjuv. Tag fast tjuven! Tag fast tjuven!

Det är underligt, ehuru icke mindre sant därför, att när det gäller att jaga efter brödtjuvar i en stad eller andra små uslingar väsnas de stora skälmarna, och växer antalet jägare till en hel hop. Så ärans roligt är det.

Hophukad efter en husrad löpte han som var tjuven och hjärtat hoppade i honom. *Nu!* – nu! – nu!

Han var normal ögonblicksvis och då tänkte han små hus . . . Det var självanklagelser och fruktan och hopp.

Han hörde efterföljarnas skrik hack i häl.

– Håå – håå! . . . Gud, låt mej finna ett hål!

Inte bönhör gud små brödtjuvar . . .

Erke Svensson kände benen svikta och han ville stupa raklång i gatan. Men då han fått upp korvbiten ur fickan för att ”få sig lite salt” träffade honom ett slag bakifrån i huvudet i stället som fällde honom i trottoaren.

Bredvid stod efterföljaren med ett tillhygge i handen. En stövelbeklädd fot lyftes och föll därefter.

– Din tjuvjävul! Ska du stjäla mat! Jag ska lära dej jag . . . !

Erke Svensson låg och blödde ur ett djupt sår i huvudet, och han var tyst ”som en mur”.

Nu kommo de andra som sprungit och voro heta och svettiga. – jasanya, han ligger här! Du fick tag i’n . . . ? berömde de.

– Joo . . . Men han var inte dålig till att löpa . . . ? Kan man tänka sig en sådan fräck kanalje! . . . Brödbullarna voro inte värda mycket nu; de lågo på gatstenarna, sparkades i mörkret med fötter och trampades i snömodden till deg. Men Erke Svensson antvårdades och leddes av villiga händer till polisvaktkontoret, den syndaren.

Bara några fattiga män

Staden vilar tung och grå med sina stenmassor här mellan bergen. Hustaken ligga i ett för ögat tröstlöst kaos vidsträckt omkring, och en tornspira, pansrad med plåt, pekar utmanande eller bedjande mot himlen mellan skorstenarnas mörka ytor här och var.

Det är redan i tredje månaden efter nyår, men snön ligger ännu i höga drivor efter trottoarerna, där människorna vandra i lyktskenet av och an.

Kvällen och natten närmar sig. Stjärnorna gnistra kallt.

— — —

Efter en bred gata i den s.k. stenstaden är ett stort hus, byggt i flera våningar. Huset ligger vid en övergång av järnvägen mellan en gammal och ny stadsdel, där flera vägar korsa varandra, och det ger en ibland det intrycket, om man vill tänka på det, att det vaktar någonting på den platsen, men icke bara i den betydelsen att det är blott och bart ett hus. Här finns bl.a. ett större tryckeri med hithörande lokaler, varifrån en tidning av betydelse varje dag gives ut, flera samlingssalar jämte ett lånebibliotek i en våning och mycket annat därtill – om nu detta är någonting som talar. Jag vet ej.

I en av salarna där uppe äro i kväll en stor hop människor församlade. De ha kommit hit för att allvarligt dryfta en fråga, som för dem själva är av stor betydelse just nu. Mangrant ha de mött upp till mötet, nästan alla de många platserna äro upptagna.

Är det finansmän, med rymliga magar och röda, myndiga ansikten, som tillsammans vilja besluta om högre räntor för lån i bankerna landet runt, i vilka de äro intresserade, som samlats här?

Ånej.

Är det köpmän från fjärran och nära, som överlägga med varandra om ett billigare pris på varorna av allehanda

slag överallt, manade därtill av sina samveten som anklagat dem för ocker nu till sist?

Ånej.

Är det de styrande och ställande vid sågverken och fabrikerna, av vad slag dessa vara må, som, även de drivna därtill av sina nu mjuknade hjärtan, bänkat sig här för att på detta rum dela ut något av alla årens vinst till arbetarna, vilka de förut blott givit smulor åt?

Ånej.

Eller är det några andra – är det skälmar och tjuvar som kommit samman för en rådplägning om var det bästa rovet är att taga, när natten fallit in?

Ånej – det är bara några fattiga män.

Vilka yrken alla dessa män ha och var de bo, det vet inte många eller ingen. Ingen frågar efter det heller. Man vet bara att det är medlemmarna i en nyligen bildad arbetslöshetsförening inom stadens gräns – en liten del av den stora skara folk i landet, som under den brådeste sommaren har arbete men är resten av året utan.

Vad skola de taga sig till och vad skola de äta? Det är dessa frågor som här i kväll skola dryftas.

På stolarna i salen sitta männen skuldra vid skuldra. På deras kroppar ser man vad de gjort och hur de levat, om man icke förut vetat det. Deras ansikten äro bitna av väder och vind och deras axlar äro breda. Några veklingar är det ej. I främsta stolraden sitter en äldre man, grå i håret och smalt fårat ansikte. Vål har han varit med om mycket i sina dagar, denne veteran, men nu sitter han ändå så spörjande därframme med nästan ett barns uttryck i blicken.

På ordförandestolen bakom ett bord vid väggen rätt fram har Stora Björn tagit plats, övermåttan bred i sin vadmalsrock med många skjortor under och mörk som en Spaniens mohr kring ögonen och pannan.

Om sommaren brukar Stora Björn bära säck och annat gods i ett arbetslag, när ångare lossa vid hamnen, och

nästan ingenting är då för tungt för hans rygg eller armar. Därför kallar man honom med det där namnet i stället för Björnberg, som han heter.

Nu lyfter han sin klubba i handen, låter den falla med ett fast slag i bordet och säger därpå lika fast:

– Jag få säga er allihopa välkomna hit – åsså får jag förklara mötet öppnat – ordet är fritt.

Mötesförhandlingarna börja. En rapport från en förut tillsatt kommitté, som haft i uppdrag att uppvakta stadens styrande under veckan avges, och en del talare äro efter varandra uppe i anledning därav. Det var inga hugnesamma underrättelser denna kommitté hade att förmäla.

Godkändes rapporten? Jaha, den godkändes.

– Jag finner frågan med ja besvarad, säger Stora Björn, ser ner på bordet från sina disciplar och låter klubban falla.

Nåå, skulle arbetslöshetsfrågan upptagas till behandling först? Eller skulle understödsfrågan det?

Arbetslöshetsfrågan först! Naturligtvis! Det var klart det! Man var väl inga lathundar och matvrak som bara sög på understödet heller! Arbete – att arbeta var väl ett tjog gånger bättre, för då slapp man stå som tiggare inför någon åtminstone.

Beslut!

Frågan om nödhjälpsarbete först alltså?

Jäs! Nytt slag av klubban av ordföranden.

I ett hörn av salen talas det halvhögt i hetsig ton av några röster: Man gjorde sig inte någon stor brådska – i institutionerna – när det gällde de fattiga – folk, som inte visste i dag vad de skulle äta i morgon. Nå, man hade själv inte försökt att vara hungrig, och då förstod man sig inte på hur andra kunde känna det heller, det var nog den stora orsaken, det. Man måste själva pröva, det hjälpte i världen inte med annat . . .

– Ordet är fritt. Så varsgo nu å yttra er.

Det är igen Stora Björnen, som bjuder.

– Ordförande!

Den åkallade tittar upp.

– Jasså. Ja, varsego Hjulström!

Denne, en långskranglig figur, med kraftig nacke och ett energiskt drag kring munnen, reser sig upp, talar med livliga gester en stund och sätter sig därpå.

Diskussionen är nu väl igång, och flera talare äro uppe och säga sin mening, den ena efter den andra. Man är inte alls nöjd med dröjsmålen och förhandlingarna i hjälparbetet från de maktägandes sida, och på var sitt vis ger man uttryck åt detta missnöje i både kraftiga ord och i åthävor. Något hade ju gjorts, men mycket mera hade kunnat göras, om man bara velat. Var voro förresten arbetarrepresentanterna i Stadshuset och i kamrarna någonstans i kväll? Det skulle varit roligt att veta. Nog kunde de ha varit här nu – på de arbetslösas möte – inte hade det varit för mycket begärt.

– Man borde inte bara kritisera och skälla, menade Hjulström, som åter var uppe. Bättre var det att man själv också gjorde något – så eller så – när man kunde – och höll igen käften med skället lite mera. Det gick ju inte att ordna så alla blevo nöjda på en gång i ett samhälle – om det ens någonsin var möjligt – och gick det med något – i det här fallet en bagatell som angick dem – så tog det tid – det kunde vilken kärring som helst begripa. Och så skulle man själv även duga till något i det praktiska livet – man skulle inte bara kunna fordra allting genast och på ett fat – innan man blåste ut kindbenen och skrek till. Man kunde ju själv försöka skapa om allt till egen fördel i ett slag, när man hade motsättningen mellan klasserna, personintresset, som väl alltid skulle finnas, och stora bankhuset och allt annat djävulstyg emot sig, så fick man se huru lätt det var. Att ställa till arbete på alla håll åt folk, som gav kläder och föda, så inte en kotte behövde lida, var inte detsamma som att taga munnen full av granna ord och sedan lika grant

spotta ut dem igen mellan fyra väggar. Det var hans åsikt i saken.

Men nog var nöden stor i kåkarna lite varstans alltid. Det hade han både sett och hört för sin del. Själv hade han ju god kredit och familjen var liten, så det gick ju skapligt, men han visste av andra – andra, som både fröso och svulto så det var bara hullhåret som växte på dem i synen. Så här måste nu göras någonting, det var inte tu tal om det. Men till det fick man väl återkomma sedan. Han tackade för ordet!

Var frågan nog diskuterad?

– Näädå! Det tålde nog att man tuggade på den litet mera. – Hjulström gjorde de bra, han! Stig upp en gång till, du Hjulström!

– Bravo!

– Ähh, tig! Jag tycker det vara bara eländet, bara rena rama mjölkvällingen alltsammans!

Baktill i salen pratar man högt med varandra, en röst först och sedan på en gång flera. Elaka fnissningar höras. Hjulström var en borgartyp, ett gudsbarn, lagom att sätta i Betelkyrkan med sitt predikament! Hjulström var en förrädare!

– Ordförande!

Stora Björn öppnar sina svartkransade ögonlock en smula och ser sökande ut över huvudena.

– Vem är'e?

– Dä jag! En hand sträcktes upp mellan ett par axlar längst bort i hörnet, där det mest oppositionella elementet håller till.

– Jasså . . .hm – ja varsego då ”jag” därborta!

En medelålders karl med blek hy och mörk skäggstubb runt hakan stiger nu upp och börjar tala.

– Kamrater, säger han med ett visst tonfall i rösten, som genast rycker auditoriet med sig. Kamrater, jag ville säga något som jag nyss satt här och tänkte på. Men det

är inte så gott – att tala – när man inte är något övad i den konsten. Jag är från sågverket därborta, och där svär man mest över knoget som är lagomt för oxar att utföra, och över förtjänsten som är knapp – när man har någon. Men – i alla fall – här satt jag och tänkte: människan är så bra hon kan vara när skaparen inte gjort henne bättre – så den saken skola vi inte sitta här och ondgöra oss för i onödan. Vi svenskar äro också bra – vi äro inte alls sämre än andra i den meningen – det vore sannerligen som att slå sig själv i ansiktet om man skulle mena någonting annat. Men vi äro stolta och blygsamma och tålmodiga på samma gång – till och med då vi sakna maten för dagen – och detta duger inte.

Här har kamrat Hjulström nyss talat om ett fall, där man led nöd bittert. Men ingen annan säger något, fast jag vet, att de flesta av oss inte har det bättre ställt än där. Vi äro för ”stolta”, vi vill inte blotta oss, vi, bevars. Är det bara för att röra på tungorna, fnissa och skratta, som vi kommit hit? Ska vi inte som bröder tala om för varandra huru vi ha det på vår ort – och sedan gemensamt besluta om något, som kan vara till hjälp att förbättra ställningen i någon mån för oss? Har man någon plåga, skall man sjunga ut den – och taga emot den av en annan utan något grin i munnen – en skam är det att tiga.

Stolthet, vad fan är det för något man och man emellan i fattigmanskretsar? Nu pyra vi var för oss med vårt elände som människorna fordomdags i sina grotthålor, rädda att visa vår skröplighet för någon – stolt kan man vara – det är en vacker egenskap – men inte i en sån här situation å där vi alla ä lika.

Och jag tänker vidare – här sitta vi – en hop människor. Vi undra och undra var vi skola få bröd ifrån – och ved och kläder – så vi kunna hålla oss uppe – så vi inte skola gå under. En underlig funderation! Vem är det som bor i de fina våningarna i husen här överallt – som har överflöd av

mat i källare och skåp – som har fina kläder – som sitter på guldkrogarna och dricker sitt dyra vin till klockan tolv på natten – som håller sig med tjänare, har motorbåtar, bilar och mycket mera till?

Människor också! Liksom vi! Inte ett dugg annorlunda skapade. Varför ha dessa människor det så, medan vi ha så – när vi äro skapade av samma gud – och då vi äga samma krav – på samma jordfläck – vi och de? Fingo de privilegium framför andra av denna skapare att leva, att handla så, att vi skulle lida brist så här, att vi alltjämt skulle ha det tungt och svårt? Är det så galet, att de själva tro så visst på det också? Satan, vilken ordning! Nå, ursäkta mig – jag svor visst här och i en möteslokal skall man inte göra det. Men jag blev het – jag är inte oborstad – det vågar jag säga.

Så – emellertid – det var ju om våra små bekymmer för i dag och i morgon vi skulle tala. Nu måste vi nödvändigt leta fram ur våra hjärnor en utväg – vi kunna inte gå hem till våra familjer och vara lika kloka i det, som när vi gingo hit. För min del vill jag alltså föreslå –

Mannen fortsatte att tala ännu en god stund, varefter han med ett ”tack för ordet” satte sig.

Och efter ytterligare en lång stund med diskussioner och utläggningar, äro frågorna till slut utagerade.

Ordföranden låter klubban sedan falla i bordet med en hård smäll och säger:

– Mötet är nu slut!

De närvarande resa sig och gå, strömma nedför en trappa och komma sedan ner på gatan, där de med korta utrop skiljas åt och vandra åt var sitt håll på de nu nästan öde vägarna.

– Tro hur det gått för mor därhemma, om hon fått ihop till någon mat åt en i kväll? undrar någon för sig själv, medan han går. Snön under hans fötter klagar och knarrar.

Det blev nog riktigt bistert i natt igen som det kändes . . .

— — —

Stickande, kallt blinkade stjärnorna ned från den öde
rymden över staden, som om också de sade:

”Människa som människa. Då skådespelet är slut, då
äro vi alla lika”.

FEBER*

Ur en arbetares anteckningar

Du som någon gång finner i fickan på en urblekt och sliten cheviotkavaj anteckningsboken däri dessa i hast nedskrivna rader läses, du bör också veta vem ägaren till rocken i livet varit.

Alltså. Jag heter Vek Trotsarsson, är född i ett backstugusittarpalats i en av landets timmerbyar av mina föräldrar, som väl kommit ihop mer av fruktan för att leva och dö ensamma än av något annat. En människofigur av tämligen jämnstrukna mått således. Icke mycket intelligent, laglydig, egoistisk och något arbetsam. Jag skriver "något", emedan jag tror att det knappast fins någon gräns eller slutlig ända på begreppet arbeta bland människor, då däremot gränsen på begreppet i motsatt mening visat och visar sig ofta tydligt nog. Det är när "arbetaren" slutligen spricker i skinnet efter ett antal år av för mycket ätande och av för litet rörelse.

Mitt samvete sedan? Om det är svart eller grått eller vitt? Det vet jag inte. Jag vet bara att jag alltid försökt göra vad jag tyckt rätt och gott vara i livet. Och ska därför en gång en domare döma mej och säga att jag syndat mej till en svavelsjö med evig eld och jävlars nagajkor på mitt kött, som Släp och Svett och Sveda prässat när jag lydde järtats och samvetets röst, så må han gärna göra det.

Själv är jag ingen fackman på synder eller samveten, de må nu vara vita, grå eller svarta. Jag står gärna stum. Jag strider ej när jag står inför min överman på tempelgårdens trappa, där Snillet bor, när jag ej begriper. Jag böjer blott mitt huvud. — —

Jag är sågvärksarbetare till yrket, du som fann mina anteckningar.

I mer än 30 år har jag arbetat i brädgårdarna och sågarna, än här, än där. Under dessa år var min bostad ofta

* I denna text praktiseras "nystavning". Läs mer om denna på sida 216

”Uggleboet”, där vägglusen ägde den oinskränkta rätten, bredvid stanken från svettdränkta klädespaltor och sura magar som krupit ur paltorna, att förkorta sovtimmarna för mej och de andra med sin blodtörst under långa nätter. En annan gång sov jag med en rocktrasa över huvudet på golvet i en av verkets materialbodar. Och en annan gång åter, då det var bråttom med utlastningen och ångare låg utanför kajen o. väntade, såsom frasen nu hette i bekymrad och även vänlig ton från en förmansmun; då var en presenning mina väggar, mitt tak och mitt täcke på botten av en pråm eller i en stabbfot som för tillfället var tom.

Om någon frågar om jag även slitit ont, så säg, att nog räckte det till.

Den svenska arbetaren är i genomsnitt så bra och beskedlig, att arbetsköparna kan med skäl vara stolta över honom. Han kan inte ackordera sej till några fördelar av betydenhet, denne representant för arbetarklassen här i landet. Han kan bara arbeta och han kan vara tålig och seg som en bondes häst i selen. Han ger sej inte före kamraten i ett arbetslag, där det jobbas för fulla muggar, nej, för pina och död. Varför skulle han det? Han hetsar i stället den andre med ”goda exempel” så att lungorna flämtar i bröstet och så järtat kan brista, han kräver inte högre betalning för arbetet, så att han därav undgick jäktandet och hetsen, han spottar hellre blod.

Ej håller jag har utjort något undantag i det fallet.

Arbeta – försaka. Antingen eller –

Det är formeln, piskan, som, ehuru osynlig och ej anförd av händer, piskar sågvärksfolket till vad det är: tåligt, segt spakt tillika, tvingar det att plåga och plågas, att hetsa, att ge sej slutet själv. Och jag var som de andra.

Ty – ledsnaden, försakelsen, det förras mor, är värre än döden.

Jag är sjuk nu, käre läsare som tog min fickbok om

händer. Jag tror att det snart är kajki med mej. Det känns så underligt i bröstet, ur mun kommer ofta blod och det gör mig orolig. Jag orkar inte bära plank som förr. Inte lasta i kapvärket håller. Jag orkar endast hata. Också håller jag så mycket av en jänta. Det är en grann liten en – det är vildberg och linnea och stensöta hela vägen, du! Jag har givit henne ett namn för mej, jag har kallat henne Våren.

Och en strof har jag stulit ur en bok och tillägnat henne den:

Vår, du vackert veka,
saftvälsignat jusa
segerflicka,
du med jungfrubrästen –
dina lemmar är så fagert
slanka, dina smala läppar
fuktiga.

— — —

Nu till det prosaiska igen.

Till brädgårdsfaktorn gick jag en afton efter jobbet och sade: – Jag står ej ut i kapvärket längre. Jag släpar benen, jag förmår knappast gapa när kvällen kommer – så prässar det jävla ojuret mej under dagen. Finns det inget lättare knog som jag kan få?

– Lättare? Faktorn, en f.d. arbetare som blivit fet och som redan hunnit glömma varifrån han kommit och varifrån David skaffade sig sitt öl, log: – Jo, för all del. Du ska få ta och pumpa pråmar – det är väl någonting som duger. Och duger det inte, ja, då vet jag inte. – Då får han dra åt helvete, Trotsarsson. Jag har folk nog som här slår dank. Det är förresten ingen fara med den sorten även om jag vore utan. Träskallar – är ni annat, ni, som ingenting tål, som far och flyttar utan att veta riktigt vad ni vill? – Träskallar kan jag hugga med yxa så många jag vill på några minuter här uppe i skogen.

Så inte kan det bli någonsin någon kännbar brist på

folk!

Han sade alltid "jag" även när han talade om bolagets angelägenheter, den faktorn, fastän han väl visste att han var endast en tjänare själv. Nåja, inte katten missunnade jag honom fröjden att hysa stora tankar om sej själv. Jag bara tänkte på en fabel som jag läst, där paddan blåste upp sig och sprack på kuppen.

Det är nog säkert även synd om paddor.

— — —

Jag låter ganska lätt övertala mej. Jag är precis inget jushuvud, tvärtom. Jag tror också gärna folk om gott, och ber en medmänniska mej göra honom en tjänst så gör jag det med glädje så långt det är mej möjligt. Men faktorns uppmaning att dra till ett visst varmt ställe har jag däremot inte hörsammat. Jag sade honom omedelbart på stående fot bara några sanningar i ansiktet och gick så min väg.

Senare har jag skickat till honom några artiklar per post som jag klippt ur en tidning.

I den ena av artiklarna lästes bl. a. om ett bolag som förtjänat på sin affär i ren vinst 12 miljoner kronor under senaste året.

En rätt vacker siffra. Det stod där också i samma veva att bolagets arbetare, som begärt litet jälp i dyrtiden, fått avslag på sin begäran. Det var hutlöst begärt, menade de, kupongklipparna, som förtjänat miljonerna.

Det andra tidningsklippet var en skildring av ett ögonvittne från en del av världen, där människorna högg och stack och bet och slet och karvade sönder varandra i smulor med värktyg uppfunna av Satan, och där barn och kvinnor stektes levande i sina hus sedan de skändats av mordbrännare, soldater med vapen i händerna, tillhörande gardet, konungens garde, konungen av "guds nåde".

I marginalen på detta papper präntade jag med tryckstil detta enda ord:

Helvetet.

— — —

Sedan i fjol höst, då denna lilla affär mellan faktorn och mej jordes upp med resultat att jag fick mitt respass skrivet, har jag ingenting arbetat. Jag har endast slagit dank, som det heter. Vandratt och vankat likt den fredlöse på okända vägar. Mitt blod är ej sittareblod, jag hade ej ro, ej sittande väntar jag på döden. Skulle jag ryckt opp mej? Vartill har det båt?

När jag fick blod i min mun på furuplankstabben den dagen då höstvädret frös min svettiga skjorta skarp som dåligt läder – det var förliden höst det också – då förstod jag att någon del i maskineriet som inte kunde lagas, brustit sönder.

Jag sade då till mej själv: Söndersågad, knäckt, gosse lilla! Det har du nu för mor din. Och det har du nu för far din – han var ju också bolagsdräng, som bodde i ett kyffe där golvet var om natten ett enda golv av barn och bäddar, av hyvelspån och skynken.

Skulle jag ryckt opp mej? Bevars, ja. Ni friska, ni kan allt ha fordringar . . . Själv bar jag till stampen allt vad jag ägde av värde och jag har släpat mej fram i ensamhet och i hemlösheten i 6 månader sedan november. Och jag *lever*.

Säg om inte det är mod!

— — —

Ja, nog var du bra god som skapade människor på jorden, Jehova, Härre, så det blev någon omväxling i världsöknens ödslighet och tomhet. Alla utom pessimisterna o. spekulanterna i gruvfält och jordstycken ska aldrig upphöra att prisa dej därför. Men när du tillstodde, o Härre, att guld fick letas fram ur jordens bärg och gömmen, så att dina människovärk kunde byta detta och njutningar emellan sej såsom Jakob bytte bort för en grynvälling sin förstfödslo-rätt till Esau, då begick du ett större fel än kvinnan Evas fel när hon tog frukten i din lustgård Eden. –

Jag sitter och tänker här på bärget, hit har jag kommit,

jag vet icke riktigt varifrån.

Det är vår nu. Jupt under mej vid foten av bärget likt ett dockhus på ett bräde ligger staden. Det glittrar från taken, som är av plåt, och kyrktuppen sitter stolt på sin plats och vippar med sin gyllne stjärt åt väster. På det hållet ligger ännu räster kvar av vinterns drivor.

Ett dovt buller och andra jud, liknande dem man hör från kitteln, där den står i ett rum och kokar, tränger upp till mej.

Det är, Härre, dina människovärk som lever . . .

På en stenplatta här på bärgsluttningen, där solstrålarna bryter sig bra så att här blir varmt och skönt, sitter jag och drömmer.

Feber har jag. Mina kinder bränner, ehuru jag fryser. Huden känns torr och het.

Jag drömmer att jag åter är frisk, att jag åter är ung och utan vank och lyten. Och jag är stark, jag fantiserar att jag är där, stark som Simson.

På gatan i staden går jag. Min rygg är rak, min fot lätt, jag känner ingen fruktan. Jag känner endast hunger. I min själ bor livsbegäret, törsten efter bragder och heta kvinno-kyssar. I min själ bor hatet.

I bolagskyffet på bädden av hyvelspån och trasor, av fattigdom, av smuts och lus, när magen sved av svälten, i min barndom slog hatet rot – sedan har det vuxit, det växer jämt.

På gatan går jag nu ensam, ingen ser mej, Jag följer trottoaren. Människorna, ett ojämt tal av typer, möter mej och jag möter dem. Det är ”bättre folk”, stolta Merkuri-söner och Fryggas-döttrar, som ser rätt fram, vars ansikten och händer ännu ingen hård känning haft av bistra världens väder. Det är andra, på vilka inga skönhetsmått kan läggas, fuskvärk av en konstnär, krokryggar med dito krokiga ben, löjligen lilleputtar och totala skapelsens missfoster med fånigt gapande mun och skelande ögon, öltunnor, gredelina,

blå och röda, köttlösa, skelettliknande hummelstörar och oproportionerliga matvrak som en gång varit män och kvinnor, men omkring vilka grisfläsket nu ligger tjockt och guppar under haka och nacke när de går.

Jag strövar gatan fram på måfå. Då ser jag utanför en stadens guldskrog, där ej håller maten är bara slagg av det sämre slaget, en figur, ett "vrak", större än de andra, närma sig. Det är ett helt litet bärg av kött och kläder. Bärget flåsar ansträngt medan det praktiserar sej framåt på de taxkorta benen. Jag känner väl igen figuren. *Det är Pänningmakten! Det är det Samvetlösa Rofferiet, Hr Gulasch, det är Kriget och all världens ve förkroppsligad.*

Ah, Satan!

Jag blir kall, jag blir varm, övervägande varm. Upp i ansiktet skjuter hatet en het våg av blod. Det kryper som små jur under håret och under min hud. Så träffas vi då!

Han är tjock o. bred, Pänningmakten. Han slipper ej förbi mej. Han forcerar som en snöplog trottoaren som blir tom på folk. Själv är jag ej tjock, jag är tunn som en förskärarkniv, och detta är nu min lycka. Jag fastnar i en fönsternisch i ett hus som jag just passerar.

Då flyger Satan i mig, jag var ju stark som Simson.

Osch!

Min hand griper radikalt ojuret fatt i nackskinnets. Jag skakar det grundligt, skakar det en gång igen och låter sedan köttblocket falla ner på gatan. Jurets vederstyckliga mun gapar. Ögonen stirrar glåmigt. De är gröna och liknar de sura ögonen på en katt. De ber nu om förskoning. Jag sätter i stället för att svara min tunga sko rätt i planeten på den lede och trycker till så hårt jag orkar.

Förskoning? – väser jag till honom och böjer mej fram. Kände de själv något förbarmande med andra eller med mej? Nej. Du har en flinthård sten i stället för järta i ditt bröst. Du mördar och mördar för dina egna intressens skull oskyldiga människor, vars antal ej går att räkna. Du skickar

med ett skott och ett kallgrin fartyg med man och allt till havets botten utan att de drunknandes klagan och bön om hjälp rör dej ett grand. Mänskligheten svälter, upp mot dej sträckes de hungrandes händer och ber om bröd, men du rycker blott på axlarna, du t.o.m. ler. Du sticker i brand dina magasin, där du i spekulationssyfte samlat sädesslag i massor, du låter säden brinna upp hållre än du säljer den till dem som hungrar för rimligt pris, och du njuter av din gärning. Du är ett väsen utan järta och skäl. Du är ett monstrum, en jävul. Därför: åt helvete med dej.

Jag sparkar till kroppen så att den rullar runt.

Förbarmande? Ett sådant mänsklighetens skadedjur som du skulle jag skona? Haha. Jag ska klösa dej bit för bit med mina naglar! Bitarna ska jag bränna i en ugn, och jag ska samla askan i en påse och sänka påsen ned i en kloak, fri från jord och vatten. Där må rästerna av ett ärkejur, ett monstrum av blod och brott torka. Inga broddar till nya liv ska askan skjuta. Kall och tom och torr ska dess evighet vara. Den hade så förtjänat. Ske så.

— — —

Med dessa en sjuklings fantasier är det väl ändå bra lustigt. Här sitter jag och agerar i drömmen, som domare över den makt som jag tror vara orsaken till att människosläktet är olyckligt, då det kanske kunde vara lyckligt, och jag blir med käckt mod den brottsliges bödel, medan jag själv i verkligheten blott är en stackare, svag och feg. Men det är skönt att drömma —

Jag ville jag sutte i pansar och jälm
På en eldig häst med ett dansande svärd mot min sadel
och vore en fredlös fant, en förjagad skälm
med järta av jublande skratt och blick av trotsande adel.
Mina blev då alla kvinnor och vin!
Leva är dricka och kyssa och röva och hata!
Jag stormade världens borgar med leende min;
och lät sen narrar och gycklare pladdra och prata.

O dröm, o dröm. – Mitt bröd är borgarbröd.
Jag skulle ut på rov och riddarkosor!
Jag ville, att jag låge vit och död
i marmor under tak av röda rosor
därnere bakom gravens tull,
där livets lycka dött och livets ånger –
och hörde på min mull
en älskad stämma sjunga mina sånger.

Så sjunger skalden, den starke och kække, men mjältsjuke.
Jag vill leva, jag. *Leva!* Jag trotsar dej, Död. Trotsar dej och
allt och alla. Min pessimism, mitt tvivel och mitt missmod
kastar jag bort. Jag blir nog kry igen. Nu går jag ner till
staden. Inga pängar har jag, men jag tror ändå att nog ska
jag lyckas skaffa åt min mage, som svider, en bit mat och
någonting att dricka. Ännu fins det under en rackareroch en
själ och tre knappar i en skjorta, sydd av tyg av bomull.
Eja!

Fastalagskortet

Jag hade tillbringat natten i ett gammalt skjul uppe vid Gamla landsvägen och var på återresan ner till staden igen vid halv 5-tiden på morgonen – det var nu i början av maj – då jag oförhappandes stötte samman med stuveriarbetaren Kilgren, ”Kil-Kalle” vid spårvägskröken. Vi hade arbetat tillsammans vid åtskilliga tillfällen och vi voro därför bekanta, jag och ”Kil-Kalle”.

– Du? sade han med sin basröst överraskad när han såg mej. Var kommer du ifrån så här dags?

– Det är en lång historia, sade jag undvikande.

– Du darrar, ”Plank-Johan”. Fryser du?

– Ja, jag fryser. Jag gör mer än fryser förrästen. Mitt logi vid vägen däruppe var kallt och – och så rånade jag en kvinna där i natt . . . Men, som sagt, det är en lång historia.

– Du är tidigt ute också. Vart ämnar du dej då?

– Till Vasakajen därborta. ”Kil-Kalle” gjorde en gest med hand. – Stuvarna tar ut gäng till tre båtar klockan fem. En massabåt, en som skall ha trä och en kolbåt vid Pettersborg.

– Åh, sade jag inträsserad. Jag tänkte på min tomma börs och på min mage, som inte smakat ett ordentligt mål mat på mer än ett dygn. Behöver man mycket folk där? Tror du, att jag också kan få komma med ut på någon av båtarna?

– Omöjligt är det inte. Du kan ju gå med ner. Det kan väl inte bli mer än att du får vända om igen, ifall det skulle misslyckas. Annars är det ju så inom stuveriet, att vi, som tillhör fackföreningen och har fastalagskort, skall ha företrädet framför andra. Men, som jag nyss sa’, försöka duger. Tre båtar – det gör omvänt tvåhundra man det.

– Kör i kylan, Kilgren! Jag går med dej, sade jag ivrigt. Pängar behöver jag förtjäna mer. Mycket pengar. Hungrig är jag som en varg, och på stampen står min bästa rock och klockan . . .

En stund senare voro vi också mycket riktigt framme på ort och ställe.

– Åh! Ett litet utrop undslapp mej. Det var något mer än ett stycke gammal och halvt förfallen ångbåtskaj jag här såg. Det var ett myller, ett helt litet hav av människor. Och *vilka* människor sen!

Stuveriarbetaren, den gamla kända typen, med det brunbrända ansiktet och den käcka, sorglösa blicken, som var snar att hjälpa men ofta lika snar att stjälpa med ett hånskratt och en spark i smyg, med cigaretter eller snusknölar i mun, klädd i den rymliga rocken och skorna, som blivit sneda åt två håll sedan de ätit en god bit av brallorna baktill först, kände jag väl igen, men här fanns många fler, typer som jag inte sett förr varken här eller annorstädes.

Det var unga pojkar, magra och bleka med tunna kroppar och det var äldre män, vars ansikten och utseende i övrigt skvallrade om att de sett bättre dagar en gång i tiden.

Jag frågade mej själv där jag gick in på ”sjåarkojen” vid ”Kil-Kalles” sida: Varifrån hade de kommit dessa okända fåglar, som flyttat och flög i Guds rike, där riket var fattigast och fulast, var hade de sina hem och vad levde de av? Varför rökte de där pojkarna cigaretter så ohädat, då ansiktsfärgen hos de flästa, den ”knivtunna” kroppen och skjortornas antal under den korta rocken, bad så bevekande om inköp av mat och klädespersedlar istället? Och vem var den andra typen, han med överklassansiktet? En jobbare? En akademiker från lärdomsstaden där söderut, en själ med diktargry, som liksom jobbaren kommit på kant med livet och sedan spårat ur?

Ja, som sagt, jag gjorde mej själv dessa frågor, men några svar som gav mej rent besked kunde jag ej ge mej. Ej håller var tiden lämplig för en efterforskning i ämnet nu. ”Kil-Kalle”, stuveriarbetaren med fastalagskortet, den ende,

som kunde ge mej upplysningar i saken för ögonblicket, lyssnade inte till den sortens frågor nu. Arbete! När sådant låg i utsikt för Kalle Kilgren, så var han icke olik skogens tjäderhane under lektiden. Ingenting såg han och ingenting hörde han. Tig! sade nu hans ögon.

Gå bara ur vägen ni dj-a höns! röt hans armbågar och ben. *Han* skulle fram, han, som hade fastalagskort!

Och folkmassan, den väntande, frysande och fattiga, som stod packad som sillar på den lilla kojgatan härute, lydde instinktsmässigt, segt, som degmassan som ligger i ett tråg och känner hur tråget höjes på ena kanten av en hand, när jag och min kamrat kommo gående.

Hävkraften var här fastalagskortet, "Kil-Kalles". Fastalagskortet! "Kil-Kalle" hade även breda axlar, vassa ögon och ett fast, benhårt drag kring munnen: Fram! Själv först! Ingen hänsyn!

Vid kajen längst ut låg stuvarbåtarna, två stycken, förtöjda och voro redan i färd med att intaga sin last av människor för exploatering.

– Den ena båten, GLADAN, är snart full! sade "Kil-Kalle" med en smula ängslan i tonen. Han påskyndade stegen. Tätt efter honom gick jag. Hur bra ändock att ha en kamrat att följa efter i kölvattnet när man sökte arbete i hårdårstider, där ett 100-tal andra satar väntade förut, en kamrat som Kilgren! Men ni, stackare, yvdes jag medlidsamt när jag såg "fåglarna" till höger och vänster om mej. Hur skall det gå för er att få en plats med i gängen, de två som skall uttagas, ni, som inte har en kamrat med härska-relater och med fastalagskort på fickan. Ni får nog bestämt gå bort och gnugga era skjortor och gnaga naglarna på era fingrar, ni! Det var inte så roligt att vara en ruggig och dessutom fågel, utan hem och ägodelar, då man borde vara ett starkt urtidsdjur med klor och näbbar för att kunna taga sej fram i en värld, där pängar och bröd var allt och händer och hjärtan intet.

Vid kajen, där de två stuvarbåtarna lågo, blåste det genomträngande kallt västerifrån.

Nu hördes också en brutal röst skrika högt så det hördes över de andra rösterna, som samtalade här och var i hopen och över bruset av vattnet, som gick utanför:

– Fullt! Ingen fler hit! Neej dj-r anamma, inte en käft! Nittio man skulle vi ha, och här är det nu hundra och mer till. Loss! In med landgången! Vi gå! Vi ha fullt kapten!

Ägaren till rösten som skrek, var stuvarbasen Salström, storstuvar Böglunds högra hand och hjälpreda vid uttagning av gäng samt vid stuvningsarbetet ombord å båtarna.

En signalapparat klirrade: back! – stopp! – framåt! ”Gladan”, Böglunds båt, på vilkens däck sjåarna stodo sammanpackade från fören till aktern som stickorna i en tändsticksbunt, gick ut från kajen och ångade bort.

”Inlastningen” ombord på den andra båten, ”Hajen”, som låg kvar, började. ”Kil-Kalle”, som trängt sig fram till landgången, visade fram sitt kort och klev ombord. Andra kortinnehavare följde efter. Många klev över relingen in på båten, som därav krängde starkt.

– ”Plank-Johan”! skrek Kilgren sedan han tagit plats och kommit i ro på maskintoppen med sitt matknyte. Var inte blyg nu för fasen! Här har du taget, om du snor dej!

Blyg. Nej, inte var jag blyg, men – men – Så satte jag till slut foten på landgången och klev på. Och varför i all världen skulle jag dröja med det, när jag hade ”Kil-Kalle” till kamrat?

Men en bestyrande på ”Hajen” hade tydligen en annan åsikt om kamratförtroende och vänskap än jag hade själv.

En bred hand – med, jag tror, tio fingrar – sträcktes emot mej på ögonblicket. Och en röst, som inte varit oljad med något hövlighetens fett på länge, röt samtidigt:

– Har du fastalagskort?

Förbannade fastalagskort! svor jag med sluten mun.

Snart blir det även kort på kvinnor och solsken och vatten och luft . . .

– Nej, sa jag högt. Något kort har jag inte.

– Nå, så vänd då om för satan genast! svarade rösten tillbaka. Far åt h-e med er, bondbassar! Här behöver vi er inte alls!

Avgjort! Ord och besked! Intet krus på stuvarbåtar!

Jag vände mej också genast om för att gå tillbaka, när jag inte var värdig att bli sjåare på båten, det var ju inte lönt med något pjosk här, men det var lättare tänkt än gjort, det. Massan trängde på uppifrån och – där stod jag!

En röst skrek bakom mej: Får inte jag heller följa med? Jag jobbade ju på flera båtar strax i våras. Jag tillhör föreningen jag med –

– Det gör jag också, inföll en annan.

– Kyss oss i ryggen! ”skällde” en tredje. Du är mallig och stor i nosen nu, ”Bas-Pelle”, men det var du inte i fjol höst, då du for och strök och sökte efter folk på sophögarna din dj-l. Men det kommer väl flera höstar, du! Vi ska nog minnas dej! Det ska du ha för att du gallrar orättvist, satans knöl!

De förbisedda på kajen, som saknade fastalagskort, svor och förbannade. ”Bas-Pelle”, som inte alls var varken blyg eller hjärtnypen, förbannade igen. Far åt h-e med er! Gå bakom brädstabben där borta och plocka lusen ur skjortorna medan ni väntar på nästa båt! Det kommer inte mindre än två i slutet av veckan, kan jag upplysa er om. Seså, bort av landgången, ditt kräk där!

– Ja, sade jag förargad. Ni ser väl att jag går så fort jag hinner.

– Var vänlig ge plats! sade jag i annan ton till kollegorna på kajen. Släpp mej fram! Där nere är inte plats för människor, där ska det vara dj-r och djur med horn.

– Hehe. – ”Bas-Pelle” har inga horn, men han har väl klövar på fötterna istället, hehe.

Bortifrån bergen i väster, där snö fanns kvar i skrevorna ännu, blåste vädret kallt och hårt. "Hajen" slet i sina förtöjningar och åkte upp en halv aln och en halv aln ned. Ångarens friholtar klämdes mellan sköldarna så de jämrade sig och skreko framme i fören. I aktern bände och bröt västanvädret och strömdraget med förtöjningstrossen, en smal tågända, som slutligen gav vika för påfrestningarna. Ratsch!

Och så hände det oskedda: landgången, som jag stod på, släppte sitt tag på kajen och gled undan. Jag och tre olyckskamrater gled ner med. Pa-la-sch! – Ååååh! – Ojj! – Buhh! – Satan anamma!

Tre rop jämte mitt eget avbröt med ens endera skällsorden och käbblet. I den smala springan mellan kajen och båten lågo vi, jag och kamraterna och landgången i en klunga. Där jag låg, kavade med händerna och klöste med naglarna i kajpålarna, vilka voro gröna och slippriga av slam, gjorde jag mej ett ögonblick bilden av kattungar, en hop, som puttats i en vattenfylld så för att dränkas. Skulle jag – skulle vi drunkna också? Hjälp! Hjälp! Rop och andra ljud gurglade i mina öron. Jag kavade alltjämt förtvivlat med armarna; men pålarna voro för hala, naglarna fingo intet fäste i dem hur än de krafsade och klöste. Jag sjönk. Iggr! – Munnen och svalget fylldes med vatten. Det var ute med mej. Mor! Mor . . .

Med en båtshake som stacks ner till mej från "Hajen", vilken grep tag i min rockkrage vid halsen, halades jag i sista ögonblicket upp på kajen på det torra. Två av de andra, vilka voro lika medtagna som jag själv, gjorde mej sällskap upp i nästan samma veva. Den fjärde? Det sades att han gått till botten nästan genast. Som en sten hade han sjunkit, ackurat som en sten! Jaha, Frid över hans själ! På landgången hade han förrästen heller inget ärende, när han, som väl var troligt, inte var i besittning av fastalagskort! Vem var han. Gift eller ogift? En mammas pojk? En

periodsjåare, en skälm – en yxa, en usling, som glidit av skaftet! Ingenting mer.

Endast ett var säkert; på kajen fanns en människa eller ”ett nummer” mindre nu än förut fastän intet gjordes för att se vem numret var. Det hade varit alltför omständligt och besvärligt så här på morgonkröken detta. Naturligtvis. Ett människoliv! Vid uttagning av gäng till en stuvarbåt! He! En sån pojk som kunde gå direkt och dränka sej i sjön! Den stackars idioten!

Vi ha antalet fullt, vi kan gå, kapten!

När äventyret med den drucknade nu var slut och färdigt att famnas av glömskan, som vanligt är i livet, gav stuvbasen med affärsmässig röst sina order.

”Vi kan nu gå, kapten.”

Och ångaren, som lastade människokött för exploatering och hånlog åt liket som hon hjälpt till att stöta till botten, lade loss sina förtöjningar och ångade bort så vattnet frustade vitt kring hennes bog.

På kajen vände 50 man ryggarna till och gick – ja, vart de gick vete väl Herren! Bakom en vedtrave vid kajens landfästen vred *jag* blötan ur mina kläder, tog dem på igen och vandrade sedan tillbaka till staden, där jag visste, att det fanns tvenne pantinrättningar och där det heller inte var någon brist på mat i husen.

Detta var *min* historia.

En underlig man

Dock skall ej smärtan och sorgen
tigas ihjäl, ty att tiga
är hos en sångare brott.
Stoltare är det att stiga
mitt ibland vimlet på torgen
fram med allt vekt, som jag äger,
tolk för de tysta som lida, tiga och lida blott.
Fröding

Den gamle diktaren skrev i sin dagbok.

Jag hade en gång drabbats av sorg. Och denna sorg var välförtjänt för mig, då jag i mina dagar alltid strävat att hålla den borta från mitt hus så gott jag har kunnat.

Men livet är sådant, naturen har inrättat det på det sättet åt oss – människorna, jag själv och alla de andra, kan inte vara annorlunda än som vi är skapade, antingen vi är så eller så, och till slut böjde jag då mitt huvud ödmjukt i min olycka.

Sedan drömde jag en natt, medan jag kastade mig oroligt av och an på min bädd, att jag befann mig i en stor stad, när jag inte längre ägde några anförvanter som var mig kära, eller något hem.

Den stora staden jag befann mig i, visste jag inte namnet på, men den låg vid en lugn havsvik i en av öar rik skärgård, där höga berg med gröna träd stod som väktare på tvänne sidor om den, tyckte jag mig se. Genom staden flöt fram en smal å, över vilken broar på flera ställen var byggda. Gatorna var breda, och på sidorna av dem låg rader av hus, uppförda av sten och placerade åt alla håll i snörräta linjer, somliga mäktiga och sköna som palats där furstar och konungar bor.

Trött och utan mål, som jag då tyckte, vandrade jag i staden. Det var sommar och tidigt på dagen, himlen var molnfri och solen lvste.

Där jag var gick även många andra, det var en jämn

ström av människor, som skulle hit eller dit i sina bestyr, och på gatorna for moderna motorvagnar i brådska fram. Överallt var det rörelse och liv och luften var full av ljud, men jag tyckte där jag gick, att det ändå var nästan tyst och mörkt omkring mig. Den känslan hade jag även bredvid de andra galna, att dessa vagnar var mina fiender, som förföljde mig och traktade efter mitt liv, ty vart jag gick hade jag dem i hälarna och hörde deras surr och deras gälla varningsrop i öronen. – Helt visst var mina sinnen på något sätt omtöcknade, fast jag ej visste riktigt hur jag kunnat bli det nu. Sådant hade jag alltid skrattat åt förut.

En äldre man, som med sitt yttre stack av mot de flesta av de övriga, gick här på trottoaren mitt inne i vimlet. Han var utan rock och hade en tillbucklad, gammal hatt på huvudet. Hans ansikte var blekt och kinderna håliga, gången var släpande. Folket såg undrande på mannen, somliga vände sig om med ett leende efter honom, men ingen sade något.

På ett litet avstånd rakt framför mig såg jag honom komma, med de långa armarna hängande slaka efter benen, och när han strax därefter mötte mig, hejdade han mig med en rörelse med handen medan han själv även stannade.

– Goddag, jag känner dig – ja, ursäkta mig, sade han med en viss iver i rösten och utan omsvep.

– Så, det var en överraskning, inföll jag. Själv går jag alltjämt och tror, att ingen känner mig här.

– Jodå . . . men det var inte det . . . jag behöver bara en människa, som jag kan få tala ur hjärtat med nu. Följ med mig en bit om du har tid!

Jag försäkrade honom att det gjorde jag gärna.

Mannen for med handen nervöst över pannan, det ryckte i hans mungipor och hans röst darrade något när han strax åter sade:

– I dag . . . för bara ett par timmar sedan dog Björn . . .

– Björn – vem är det? undrade jag.

– Det var det käraste jag ägde . . . min egen stora, granna pojke, sade han dovt. I flera år hade han haft plats här i staden, han skötte sig också väl och jag hoppades mycket av honom. Men det är så där: Världen är hård för dem som har ett vekt och soligt sinne. De andra stinger och sårar med ord, och med handlingar trampar de på hjärtan, men vet själva ofta icke att de gjort det. För inte så länge sedan kom pojken hem från platsen, han var då sönder och förbrukad, och – ja, nu är han borta.

Att anklaga och döma någon tjänar inte mycket till – sådant som skett blir därav inte ogjort. Inför oss själva är vi alltid oskyldiga – vi vill gärna framstå bättre än vi är för världen, och rätta sammanhanget, när vi handlat orätrådigt, gör vi ofta allt för att kunna dölja. Jag undrar, när vi tänker på så hycklande och feiga vi är, att vi då inte blygs!

Efter orden såg den underlige mannen sig irrande omkring, han andades tungt och ögonen var fuktiga.

Då tog jag honom lätt i armen och vi gick båda sakta uppför gatan.

– Du går i bara skjortärmarna ibland allt det fina folket här utan att känna dig generad, tillät jag mig att en smula skämtsamt anmärka, för att säga något, när vi en stund gått tysta. Glömde du din rock när du gick hemifrån?

Han drog sin mun lite på sned till ett leende.

– Det är varmt, sade han undvikande. Men, tillade han efter någon tvekan, det kanske är andra orsaker också, att jag inte har den på mig nu. Vad folket säger eller gör, är mig numera likgiltigt. Rocken har jag lånat på, uppriktigt talat. När jag tänkte på min pojke fick inga försakerelser eller mödor vara osparade! Men ingen bör få veta det – ingen utom du. De mötande och de andra må gärna tro, om det alls intresserar dem, att det är för solskennets skull, jag går så här klädd. Alla menar ju ändå, med all den skriande

skillnaden på den s. k. löneskalan i vetskap, att envar bör utan svårighet reda sig. Det ges ingen misskund härvidlag åt någon. Synligt går det inte nöd på någon heller – inte förrän det vinglar för ögonen på individen nära intill rännstenen på gatan. Och inte då ens.

Har du någon gång anlitat en läkare och har du någon gång gjort några inköp i ett apotek? Att ha sjukdomen som objuden gäst i sitt hus är inte billigt! När gästen vänder åter har han tagit rubb och i stubb. Inte skall värden på stället vara en s. k. fattigman, inte . . .

Det är ganska sällsamt med allt det där, förresten . . . Nu förtjänar till exempel du på en halv timme ungefär 40 eller 50 öre på ditt arbete, när du har något, antar jag. Men antag nu, att förtjänsten av någon orsak skulle stiga till 50 gånger detta belopp, eller om vi säger bara 30 gånger eller 25 under samma tid, hur skulle det då låta? Jag gissar, att vi alla de andra skulle skria högt och med högröda ansikten mena, att förtjänsten vore oförtjänt och orimlig uppåt väggarna. Ändå tror jag, att du gör samhället nytta på ditt sätt, du också. Men när det gäller denna grupp av människor, som jag nämnde, då tiger vi alla, beskedliga och tysta som muren!

Nu är det inte en person eller några personer, utan ett *system* jag talar om. Många av läkarna är humana och hyggliga, men de och apotekarna blir rika. Jag vet en av de senare, som härom året avsomnade, och den mannen lämnade en halv miljon efter sig, tror jag visst. En väldig penninghög för en oduglig son att göra sig ännu odugligare på!

Nå, jag skulle ju kunna tiga också. Men jag vet, att det är den fattigare delen av folket, som blir den mest lidande i det här fallet, nu liksom alltid annars, och varför skall man då alltjämt tiga? Att kritisera är farligt, åtminstone för den som inte säger det tungt med någon penningsäck och med någon hög civil titel i samhället, jag vet det så väl. Man får

inga vänner, för att tala om det minst viktiga, och ingenting annat heller. Låter du alltså min kritik gå vidare ut till allmänheten, så är det mycket troligt, att ovännernas antal blir ökade, som jag redan har. Men det gör mig förresten ingenting i stort sett. Med en viss skön glädje i köttet tar jag emot allt sådant och ler bara däråt.

Jag läste häromdagen i en tidning några rader av en stor skald, som jag ännu minns tydligt. Så här lyder raderna, om du vill höra på:

Runor tala:
Svärd mot snöda
jättar draga,
modigt blöda
— — —
strida hopplös strid
och namnlös dö.

Därpå gick vi vidare.

Snö.

Det snöar.

Det är morgon. Över staden och malmarna och över nejden runt omkring ligger mörkret, tjockt och tungt.

Nere i stenstaden, där de så kallade bättre människorna bor, strömmar det starka ljuset från 50-ljuslamporna i våningarna ut på gatorna, där även lyktor står i täta rader efter trottoaren, så det glimrar i vitt och rött över stenpalatsens tak i skyn. Men i Bärget, fattigkvarteret, ruvar natten däremot ännu.

Ur kåkarna där uppe kryper svarta skuggor nu fram och rör sig över den vita snön i gränderna. Skuggorna är arbetare, som skall till verkstaden, till fabriken, sågen eller husbygget inom stadens hank och stör. De likna flugor på ett papper där de rör sig framåt på det vita snötäcket i mörkret.

En skugga kommer ihop med en annan i hörnet av en gränd. Båda byter ord, en hälsning kanske, en anmärkning om snön, som fallit så ymnigt nu en tid, eller en ed, dystert och dovt utsagd i bitterheten över livet, som skänkte trälldomen blott åt flertalet och vällevnaden åt en ringa del av människorna, men de flesta tiger stilla. Tysta pulsa de framåt i den djupa snön. Den är sur och klibbar fast vid skorna och gör dessa våta efter blott en stund, så foten med den söndriga strumplästen känner hur det tunna lädret kylv.

Men det gör ej något, det betyder ingenting, att man blir våt. Det tycks så, eftersom ingen stannar eller vänder hem igen.

Folket här i fattigkvarteret, det "sämre" folket, som varit vant att gå ut före snöplogen och sandskyffeln om morgnarna, som formar järnet i verkstaden, som härdar stålet i smedjan, som bygger hus åt andra men sällan något åt sig själva, som gör guld av skogens trä i fabriken och sågarna, i hettan, kolden eller regnet, och när det stormar

hårt mot stränder, där verkens brädgårdar ligger, är inte ömtåligt av sig.

Det är härdat och hårt, detta folk – hårt som stålstången själv blir hård efter proceduren med vattnet och elden i smedens händer i smedjan.

Det faller snö nu. Den har fallit under många nätter och dagar och den faller oavbrutet än.

Det stämmer till vemod allt detta vita, på gator, tak och vägar – överallt vitt – vitt.

Häruppe är folket också som vädret är: stundom så och stundom så. Ansikten mulna med skyarna, vilka nu hänger gråa och tunga över taken. Men det är inte alla ansikten som mulna så. Somliga le också. Det är de fattiga, som saknar arbete och bröd, som ler:

Snö – snö – den välsignade

– – –

På stränderna av Kvarnån, det lilla vattendraget, som rinner genom stadssamhället och utgör dess puls så att säga, är en hel hop industrier lägrade med sina upplag och byggnader med mera. Det är en trämassefabrik, en järnverkstad, en korvfabrik, ett sågverk samt ett annat verk: arbetsinrättningen, där ”fattighjonen” vårdas tills de dö, av sysslomannen, herr Esbjörnsson.

Det näst sista verket ligger nu nästan gömt bakom sågspånshögarna, snö och timmermassor. På denna plats förtjänar jag mitt levebröd. Klockan 7 på morgonen börjar jag där och kl. 5 slutar jag på kvällen. Och i Bärget bor jag med min lekamen. Vägen därifrån till Kvarnåverket är inte kort, det tar nära på halvtimmen att gå den med apostlahästarna. Men – förstå mig inte galet nu. Det är inte för att beklaga mig som jag talar om det.

På gatorna och i gränderna stretar jag fram i snön för att ställa in mig på min plats denna morgon också.

Det blåser hårt, snön piskar vasst mot mitt ansikte, och från hustaken ryker en vit, isande sky över mig gång

på gång, där jag går. Jag ryser till. Min rock är inte tjock, det är en tunn och kort sommarrock bara, och jag känner mig som naken i det bistra vädret. – Varför är min rock så tunn? Det går jag och tänker på även själv. Jag går och tänker på, att när jag såg herr Nordenskog, verksägaren, vid hans besök hos oss i går, hade han en tjock päls med bred krage av fint, mjukt skinn, på sig. I går åt jag och min familj också till frukost en rätt av litet mjöl och skivor av kålrötter som jag själv köpt för en krona i en bod, när jag gick hem från arbetet strax förut. Men hos Nordenskogs vet jag, att det inte saknades någonting, varken smör eller ost, grädde eller mjölk och stek av gödkalv på bordet. I Nordenskogs familj har alla röda, skinande och friska ansikten. Vilket vittnar om att deras blod inte är tunt och sjukt. – Varför är mitt blod så tunt. Å, det blir inte gott blod av rötter. Det blir vatten av dem bara . . .

Så det blåser kallt över taken där norrifrån i dag!

Buh. Det känns som om mårnen ini benen i min kropp ville förfrysas. – När jag skall få mig en tjockare rock, som bättre skyddar för blåst och kyla, det vet jag icke. Det blir nog kanske aldrig. Jag arbetar varje dag. Och ung är jag ännu. Men när jag arbetar varje dag och inte får mer än kålrötter, litet bröd och bomullstyg, en meter då och en meter då för pångarna, som mitt arbete är värt nu – hur skall det bli längre fram då? När jag blir äldre? Esbjörnsson – jag hoppas, när det i framtiden blir en vrå ledig i din gård därborta, att du då kommer ihåg mig också . . . Esbjörnsson . . . he . . .

Att hjonkap i en fattiggård skall bli slutlig lön för möda för arbetsfolk är så orättfärdigt, vrängt att det är nästan lustigt att tänka därpå en dag som nu.

Nå, varför tänka . . . marschera bara på . . . klockan är sju snart . . .

Efter Repslagarvägen trampar jag alltså i snön bortöver. Vid stadshäktet, där två vägar mötas vid hörnet av ett högt

och rödmålat plank, möter jag plötsligt Stabb-Jakob, en av mina arbetskamrater där nere på verket. Stabbläggare till yrket. Med en flicka från Los, där han avverkade timmer i skogen förra vintern, har han nyss gift sig, och de bor nu tillsammans i en avkrok i en kammare utan möbler. Några lådor och en järnsäng, som de hyrt för två kronor i månaden, är möblerna.

Stabb-Jakob är en ännu rätt ung man med livligt temperament, lång och gänglig. Det finns visst litet konstnärsgry i mannen också, efter vad jag hört sägas. Bland annat spelar han bra fiol, och ibland skriver han själv musikstycken, vilka rönt en viss uppmärksamhet hos kännare av musik och av vilka han stundom får höra att han är ett stycke god ”kompositör”. Huruvida titeln är väl förtjänad, eller om Jakob själv tycker om den, är något som jag icke har reda på för närvarande. För dagen har jag blott reda på att jag lever själv.

– Mors!

Stabb-Jakob kastade handen med vanten på med en vårdslös gest upp mot mösskanten när han äntligen kände igen mig genom snöyran. – Mors! Du är ute och trampar i mörkret, sade jag.

– Ja, man måste nog det, fastän –

– Fastän – eftersade jag, då han avbröt sig.

Vi gick brevid varandra och vi hann ända ner till kanten av ån, innan han svarade:

– Jo, du vet, sade han då. – Jag kommer raka vägen hemifrån . . . hemifrån min tös, en vek och fin en, med blida, blå ögon. Det är en norrlandsdikt som minner om skog och saga, som jag fann däruppe, du! Jag kysste henne det sista jag gjorde innan jag gick nyss, för det är inte så gott att låta diktstycken vara i fred . . . och jag kände hennes unga, mjuka barm på min bara hud i natt för endast en kort stund sedan, och nu – nu skall jag på minuten in i detta snöhelvete.

– Det kostar på en själ, det där. Blytungt trä på bärarbryggan – landgångar med is på högt uppe i luften – flämtande lampor – mörker. Livet hänger löst som på ett hår för oss då. Billighetsmat är kosten för jobbet. Uppmuntran är vatten, när magen vill ha något vatten, och så är det detta: marschera på, pojkar! Uppmaningen är aldrig utsagd av någon, men så länge sågen surrar känner man den över sig som maran i en dröm ändå.

I kväll går jag hem därifrån i mörkret och tillbaka dit igen i morgon, alltjämt samma visa. Alla dagar lika. Ingen återvändo någon gång. Det är förbannat hemskt det där, du.

En gång blir jag väl galen med mina trälaster och med mina folstycken, som ständigt bultar i blodet i mej med. Nåja. Stabb-Jakob är visst olämplig för allting, utom till att trotsa stormar i trähelveten och någon ändalykt ska väl pojken ha. – Men se på fan du, så den usla ån här slaskat nu igen! För att göra livet ännu mera tröstlöst för en? Jaha, det förstås. Ibland går han öppen med stora hål överallt och pöser, som när man kokar vatten och korn, tillsammans i en panna, så man får vada sina ben våta i spadet, när man icke själv kan se vart man stiger med dem i mörkret. En annan gång ligger han på lur och grinar och är grym som satan, där man kan tänka sig att denne bor under ett vatten med sitt hantverk. I fjol vår tog han i ett nafs en jänta och förde henne, gud vet vart, så som han låg här med öppen käft, som nattnön skylde, en morgon.

Det var synd om jäntan, ja, det var det, men det var ännu mera synd om hennes mor. Här såg jag henne ofta gå och gråta: ”Om hon åtminstone fått reda på hennes lik, så hon själv fått begrava henne ändå . . .”

Isbark och kyla som är nästan grön, andas ån också över oss, när vi om vintern går och knogar i våra tunna kläder uppe på stabbarna ibland. En vinter minns jag särskilt. Jag kom från Hemlösa då. Och mitt blod var sjukt och tunt

som vatten i min kropp den tiden. Då frös jag, förbannat. Att jag inte själv blev en klump av bara ben och is, det förvånar mig nu.

Men i alla fall: man hänger fast vid livet. Trots allt. Trots kölden och magens stora missmod. Man gör det. Ty brottningskampen för brödet kan ju vara nog så härlig ibland . . . om man räknar en danslåt en kväll och kärleken hos jäntan en natt, ett diktstycke till det hela . . . Livet skall inte vara bara en dans på rosor heller. Detta skapar inga starka människor. Men det skapar mycket ofta veklingar, hjärtan, som njuter av att plåga andra och mera sådant. Nä, det kan vara nog med prat nu. Här är jag hemma, ser jag. Hej på dej, kamrat!

Vi hade hunnit till timmervälten intill sågverket på andra sidan ån, medan mannen alltjämt pratade. I välten fanns en större öppning över körvägen, som gick fram här. Min kamrat slank in i öppningen och innan jag visste ordet av, var han försvunnen bland timret.

Till mitt tillfälliga ”knäck”, som var att ösa sågspån ur ramstupet under sågens golv, gick också jag. Mörkret sköt mig in i en port på sågväggen, som jag själv öppnat, och ovädret sopade beskäftigt efter mig där jag gått.

Och sågen surrade.

Snön föll.

HEMKOMST*

En historia från den gamla goda tiden

Det låg nu mulen natt över bygden. Det var vid Påsktiden.

— — —

En klocka hade just slagit tolv någonstans inne i staden, då nattnälltåget norrifrån frustande körde in på bangården vid järnvägstationen. Det utjordes endast av ett fåtal vagnar. Ur två av dem, en 2:dra- och en 3:dje-klass vagn med ett storstadsnamn på sidan, strömmade folk ut på perrongen.

Ett sällskap hemvändande skogsarbetare lade man också märke till bland resenärerna.

Den traditionella maran **, den kvartstumslånga skäggstubben, det långa håret och den även något ovårdade klädseln röjde vilka de voro.

De ställde sig i klump och tittade sig omkring strax där vid vagnen. De sågo sömniga och mosiga ut.

Man blev gärna sömnig när klockan gled mot 12 i en järnvägsvagn; vagnen gungade och vaggade och ögonlocken föllo igen ibland utan att man ens visste det själv — —

Den kyliga nattluften värkade uppiggande på pojkarna härute. Slokhattarna och vintermössorna skötos energiskt upp ur ansiktena, minerna jusnade och kropparna raknade. Tungbanden, som dåsigheten haft i sin makt den senaste timmen inne i kupén, lossnade också. Tuggbussarna vändes på ett tag i munnarna, och så brast det löst.

— Det var fan, ja. Nu var man då äntligen hemmavid, men — men! Inte kunde man vandra landsvägen miltals ut till sågvrårken inatt. Det blev för hårt. Det blev nog rägn snart. Eller snö. Och det var inte mycket bättre det. *Gå? Nu på natten?* Då man labbat 15 mil fram på obygdsvägar förut innan man nådde en station? Isch. Å i h-te. Man var

* I denna text praktiseras "nystavning". Läs mer om denna på sida 216

** *Bagaget: i flästa fall ett säckbylte, men lång dinglande "strut."* (KÖ:s anm.)

väl bolackare av rent vatten och inte av söt mjölk och sirap – ! Man hade ju pengar. Hela hundralappar hopsparade i börsen. Nä! Ett ordentligt rum på ett hotell skulle det vara. Ett hotellrum – vin – ett gott mål mat – pilsner – kvinnor.

Det hade man jort rätt för, och det hade man råd till.

På Grenningevallens kronopark, där det understundom varit kallt som i den där italienarens helvete, hade man levat i en skogskoja, som man kunde se månen och hela karlavagnen och sjustjärnorna igenom väggspringorna utan annan kost än kålbullar, hårt bröd och kallvatten och utan annat sängsällskap än lusen en hel lång vinter – bosch! Nu skulle man taga skadan igen! Nu skulle man njuta. En enda natt åtminstone.

Kvinnor – vin – grisfötter. Det var så ogement härligt och gott med grisfötter att sätta tänderna i efter ett glas brännvin eller en pilsnerhalva när man söp.

Man levde bara en gång, och livet var kort. – – –

De fyra männen stod tätt ihop och pratade med sina effekter dinglande långt ner på ryggarna och efter benen.

Deras språk var ej så vackert eller mjukt, att det förtjänade berömmas på något sätt. Det var yxhugg i hårt trä, kålknölar och rått fläsk och fjällfödd, lössläppt längtan allt vad de sade.

Endast en av dem teg.

Tydligen tänkte han, att när tre jupingar från fjällen tala om mat och dryck och kärlek efter 5 månaders lång fasta, så bör den fjärde tilla ögonblicket kom, då han med sin röst kunde göra slag i saken.

Den tyste, det var Johan Mark – han om vilken Bolagsmamma* i Hogdalen hade sagt en gång när han jorde sin första vinter i skogen:

– “Den där skulle då passa bra mycke’ bätter till präst

* Det hörs på namnet, vem hon var: en manhaftig och godhjärtad kvinna, hos vilken bolackaren alltid fann ett bord, en säng och hjälpsamma händer, när han var arbetslös och pank. (KÖ:s anm.)

eller nånting sånt där istället för att hugga timmer. Han är smal och rask som en hummelstör, si ni fäll. Han ä' vitskinnt i öga som våran länsmansfröken. Å, barnaögon! Men man kunn tro ändå, att han levat me en gång för då han bara rör på tunga."

– Här snor det kallt, pojkar. Här ska vi inte stå längre. Kom så rör vi på oss!

Mannen med barnaögonen grep i sitt bagage och slängde det upp på axeln i ett tag. På gesten syntes det att han axlat maror förr.

– Hos Smen' Jonsson få vi nog husrum, tänker jag, tillade han strax.

– Där? Nä' dä' ä' för tjafsigt.

Den talande, en grov karl med pannlugg och brett, flottigt ansikte, spottade föraktligt. – Nä, ett hotellrum ska de vara, där man åtminstone slipper gå dubbelviken och nöta håret av sej mot takåsen. Åsså jänter du – ! Jag tänker supå i natt. Jag tänker inte sova.

– Pelle Vinter ä hungrig, sade en av männen skrattande. Och då Pelle Vinter ä hungrig, hungrig på det viset, då bränner honom pängarna han har i börsen.

En kvinna, som stått i skymundan och inväntat tåget på perrongen, lämnade nu sin plats vid ingången till väntsalen och kom fram till pojkarna.

Hon såg välfödd ut. De breda höfterna och bröstet gungade då hon gick.

– Önska herrarna rum för natten? frågade hon och lade händerna över varandra på den tjocka magen.

– Jo, det stämmer nog det, sade Johan, som ofta brukade få föra ordet. Har ni rum då?

Hon jakade.

– Stort och trevligt?

– För all del, joodå. Elektriskt lyse och kakelugn och WC och –

– Ha-ha-ha. Ho.

Hon blev avbruten av sågvräkspojkar från Grenningevallens Kronopark, som skrattade juddigt. Den kvinnan var inte pryd hon! Det riktigt rann det nakna vardagslivets feta flott av henne. Nå, det passade nog säkerligen allra bäst för dem. De voro ju rätt så flottiga själva –

Vad tar ni för person? frågade Johan vidare.

– En krona. Men då få herrarna kaffe på sängen också.

– Få vi öl med? lindrade Pelle Vinter med iver och sträckte fram sin hals så den nådde över de andras huvuden. För se, frun, vi ä så rasande törstiga efter resan.

– Jadå. Ni får . . . ni får allt vad ni vill.

Kvinnan drog på de tjocka, sinnliga läpparna till ett smil.

– “Allt vad du vill så får du –

Pelle Vinter gnolade på en visstump bakefter och talade sen igen.

– He. Allt vad jag vill. Dä ä saker dä. Lundgren, du sömnkuse! Gnugga fårgråten ur gluggarna och sträck på dej. Dä laggt. Vi ska gå till hotell Flugan med frun här, nu med detsamma.

Han axlade sitt bylte, som med ett handgrepp åkt upp på ryggen minuten förut, och stötte till den närmast stående kamraten i sidan med armbågen samtidigt. Sch! Man skulle väl inte stå och halvsova ögonblicket före en fäst!!!

Han var glad och otålig, själen, öl! Han skulle få öl. Snart. Och en skön kvinna – kanske.

Ja, dit skulle de gå – till hotell Flugan. Det blev inga långa överläggningar om den saken heller. Alla voro med ens så eniga.

De slöto till locken på sina språklådor i hast och gick med kvinnan i sluten trupp bortåt gatan.

Ett snöblandat regn föll.

En solig dag om våren

Jag gick nere i staden vid middagstiden, medan isen i fjärden blev allt tunnare och Storgatans nötta stenrad blänkte i varluset. Jag vandrade trottoaren fram genom Esplanaden och förbi Vängåvan, där all snö nu var borttinad, och utanför en konsthandel där i hörnet träffade jag Björnström.

Han brukar gräva brunnar åt folk, som behöva sådana här ikring om somrarna, och jag känner honom sedan gammalt. Om vintrarna eller annars när han har tid målar han tavlor. Det är bilder ur det fattigare folkets liv och sitt eget strävsamma han mest målar – grått eller mörkt men ett inslag av ljus emellan då och då alldeles som jorden och stenarna, han arbetar med är.

Nu börjar han bli gammal, ryggen är lite böjd, och håret vid tinningarna är grånat redan. Haltar med det ena benet gör han också. Det är en skada vid knäet sedan någon tid tillbaka, som i vårbrytningen ibland gör sig påmind, och därför haltar han.

– Skall du gå någonstans? frågar jag honom.

– Nej, inte precis det heller. Jag är bara ute och får luft. Luft och inspiration. Det får man inte alltid hemma i bostaden och därför gick jag här, där jag kan se människor. Dem ser jag ju hemikring också. Men jag vill se många på en gång. Bara några få är inte tillräckligt.

Han talar hastigt, orden komma fram stötvis utan någon ordning. Det är som om han pumpade upp dem ur sitt eget djup med musklerna närmast under tungan som verktyg.

Han vänder sig ifrån mig och ser igen in i affärsfönstret.

– Här är en utställning – låt oss titta på den ett tag. Se bara här – den där målaren från Nol är ingen klåpare! Det ser man genast om man vill bedöma honom rättvist. Kolkojan på den avbrända skogsbacken, som står där till vänster, är mästerligt gjord. Sådant förstår jag mig på.

Ljunganfjärden med fabrikerna och sågverken i kvällsbe-
lysning på deltalandet bredvid den är det också.

Både far och son äro här målare. Tavlan här till höger
är faderns. Som du ser föreställer den ett berg med några
nakna träd vid foten av berget. Tittar du dock lite närmare
på den, skall du märka, att dessa träd äro formade som
människogestalter när de le, äro vredgade eller sorgsna.
Berget självt är också en väldig uv med halvt lyftade vingar
och lysande ögon, som sitter på lur däruppe. Som konstnär
är nog den mannen ganska ensamstående, för att inte säga
alldeles ensam i vårt land. En tänkare och mystiker av
en särskild egenart som utom att han målar även skriver
vers – dikter, som ha sina rötter djupt in i hedenhös, tycker
man. Varken dikterna eller sina dukar bryr han sig om att
avyttra åt någon. Han lägger mest ner dem i en från sina
fäder nedärvd kista med bastanta smiden på, och där få
de ligga. Fastän han är mycket äldre än jag och hans hår
är vitt väntar han ännu sin tid och sin chans – och den
kanske kommer. Om inte förr så när han själv är borta.
Livet är ju sådant.

Det finns mycket märkligt folk i det gamla Njurunda!
Märklig är socknen också. Inte undrar jag på att en ung
lärare med brinnande lust för uppgiften beslöt att skriva
en bok av högt värde om den en gång. Om folket eller
socknen som sådan belönade honom med något för hans
stora arbete eller ens skänkte honom ett tack därför, har
jag för min del inte reda på. Men han kanske redde sig
lika bra förutan den. Tack är det endast de enkla och små
själarna som kräva.

Ja, på tal om tavlor – därhemma har jag också påbörjat
en duk nu, kan jag tala om. Det är min största hittills och
kanske även den sista. På förhand kan man ju inte veta
det, känna själv i den riktningen är ju någonting annat . . .
Människan och Gud skall denna min nya tavla heta. Det är
det lekamliga och andliga livet hos oss, behandlat som jag

sett och känt det i färger. Men med arbetet går det dåligt. Gud som person eller ande – om han finns – är jag inte skapad så jag kan komma närmare – själv har jag den så gott jag kan i bröstet – och allt längre glida människorna också undan mig, förefaller det mig ibland. Jag vet inte snart var jag har dem, om jag skall se efter dem i dagsljus eller i mörker, och blekare och dummare blir jag själv.

– Nu skall du inte bli sentimental, säger jag och tar min bekante i armen. Låt oss gå ner till hamnen ett slag. Där ligger redan flera ångbåtar, och när det får blåsa på dig, kanske du blir gladare.

Björnström gör inga invändningar däremot, och vi gå sakta.

När vi äro där nere, säger han åter:

– Den här kajen är ett litet mästerverk i byggnadskonst. Det kan man villigt erkänna. Men du kan inte tro vad jag ändå saknar den förra – den gamla med vinklarna, varuskjulet som stod där ute och de tjärstrukna plankorna hela sträckan att trampa på. Här gick då alltjämt en ström av folk om sommarkvällarna an och av, och det var stämning och luft över den promenaden. Men tusan vet vad det är nu. –

– Kajen är byggd i denna stil naturligtvis med tanke på att staden växer för vart år och blir större. Den är med ett ord praktisk. Och att vara praktisk är numera en viktig sak i livet. Vad människan som individ sedan känner, har ringa eller ingen betydelse i det stora hela. Det är samhället som skall andas, det är samhället som skall leva.

Björnström ser sig vemodigt omkring och säger sedan stillsamt:

– Ja, det är ju sant. Men när människan bygger över huvudet på sig och ikring sig, så hon inte riktigt kan. andas själv, då tycker jag det är tragiskt.

– Tragiskt? Hur kan du förklara det?

– Jo, ju mer utvecklingen går framåt och ju lärdare och

kunnigare vi bli vid sidan av förbättringen på det sociala området för oss alla, ju mer blir *individen* lämnad åt sig själv och ensamheten – har du inte erfårit det?

Drivna av en viss inre makt gå människorna i vardagslivet nu var och en sina vägar. Ingen visar att en annan intresserar honom något. Det är som om man vore rädd för att möta varandra. Skrämmande kallt går livet fram – inga igenkännande leenden, ingen hjärtlighet, inga känslor. Fram, bara fram går det. På gatan där folkströmmen går, blir man inte heller glad, fast man där om någonstans borde vara det. Allting är så avmätt, stelt och högtidligt. Inne i de stora husen likaså. Nästan ingenting är ”passande”. Det är nog på ett liknande sätt, fast under andra former och lagar, som träd vissna och torka i naturen också . . .

Vi ha verkligen ordnat det underbart åt oss, inte sant?

Ja – låt mig tala ut! Stor och skön är även världen. Här leva vi en gång och långt är inte, heller livet. Men vad gör vi? Gör vi alla vad vi kunna för att det skall bli så angenämt och glatt för oss som möjligt medan det ännu inte är slut?

– Vad vill du då att vi skulle kunna göra? frågar jag, illa till mods.

– Göra? far Björnström i hårdare ton ut. Man skall förändra sig själv av kärlek! När man kastar bort dagarna av sin tid och i stort sett försämrar för sig i andlig mening – vartill tjänar då bördsstoltheten, högfärden över ett bättre plagg än grannens, samlandet av mynt i högar, leendet på läpparna åt allt som ej i egen smak är riktigt och mer, som är våra skötesynder hos oss arbetare icke minst? Människan skall vara god.

Nå, jag säger ju inte, att allt är sämre i det fallet än det varit. En blindhet vore det att påstå det. Inte heller menar jag att vi skulle vara mönster av dygder allesammans. Det är otänkbart och det skulle vara tråkigt om så vore. Men i alla fall – en smula trevligare kunde vi vara.

Min kamrat gör ett uppehåll medan han tar luft, och sedan säger han igen:

– I vår annars utmärkta och vackra stad saknas det nu någonting, jag skulle vilja nämna, fast du kanske tycker det är dumt. Här finns nämligen inte någon offentlig plats för *folk i gemen* att roa sig på, att ”släppa sig lös” i, eller hur jag skall säga. Vad jag här syftar på är i en samhällsbyggnad inte så oviktigt, om man allvarligt och sunt vill tänka på det. Här finns, vet jag, många caféer och serveringar av flerahanda slag där det spelas på grammfon och drickes, men inte är det i mitt tycke glädje.

Till lokalerna ute ikring gå våra ungdomar och trampa sin dans, och på promenaderna hör man dem glamma och skratta. Men alla de andra – vart ska’ de gå någonstans och skratta, när arbetsveckan är slut och en stunds gemyt med annat folk väl kunde vara behövt?

Detta tänkte jag på när jag häromsistens satt på en biograf och såg en film. Filmen var en utsökt sådan i sitt slag – musik och dans och lössläppt glädje helt igenom. Det var det glada sköna Wien som dansade. "Utanför i vestibulens fönster såg man också serpentiner och små ballonger i alla färger fladdra i luftdraget, placerade där i samband med stycket, och det tog sig festligt ut.

När jag sedan med den övriga publiken gick ut ur bion, medan en Straus-vals av musiken spelades upp, tänkte jag: Varför bara på en film här? Varför inte i görligaste mån även i verkligheten? Det var lite med de där blåsorna och remsorna i fönstret, men på ett sätt var det mycket ändå. Man blev åtminstone inte ledsnare av att se det. För min del hade jag gärna haft lust att tacka för att de kommit dit.

Björnström viker av vid lotsbåtarnas plats och vi gå över svängbron, sedan uppför backarna, tills vi komma upp till berget Homo, där vi sätta oss på en bänk av sten överst på krönet.

– Det här är berget, mitt och allas vårt berg, säger

brunnsgrävaren och torkar pannan. Här skall jag också dö en gång, på vilket sätt det nu än blir – så jag alltid kan se solen. Brödet är dyrt för den fattige – när han skall ta det ur hjärtat i en kall, kall värld. Det är mycket svårt att leva . . .

Han ser ner på staden, sitter tyst en stund och fortsätter

– Där nere har jag tänt lyktor en gång för länge sedan, tänt och släkt dem med en stege på axeln och en fotogenkanna i handen jämte tyglapp och glasrensare kväll och morgon. Jag var i tjänst hos en plåtslagare i Snickargränd på den tiden och jag var visst en byting på omkring elva år då. Staden hade nyss brunnit, och jag hjälpte plåtslagaren med att ”rätta till” plåtar från tak efter branden, som han i stora högar tagit hem. Vid sidan av sitt yrke tände han även lyktor nere i staden, där det ännu behövdes ljus, vilket jag också fick hjälpa honom med.

Ja, mycket ligger mellan nu och de dagarna, om man tänker på det. Fyrtio hela år! Gud, så tiden går! Snart är det kväll och mörkt och slut, och ändå har man inte byggt någon borg med tornen pekande mot himlen här på berget än! Bara i jorden har man påtat med skyffel och spett, man har bara grävt brunnar . . .

Nu tänker jag igen på min tavla därhemma i rummet – om jag bara hade färger så jag kunde göra den färdig, vore jag nöjd. Sedan skulle jag gå hit upp och lägga mig i solen här på berget och riktigt vila mig. En klar och varm och härlig vårdag som nu. Ty det är ju om våren allt underbart och allt stort sker . . .

Ännu en stund sitta vi kvar på stenen, min vän Björnström och jag. Sedan gå vi på de slingrande vägarna igen ner till staden. Bakom oss vandra skuggorna. Aftonen har kommit.

Brädgårdsbrev*

Livet ger sig aldrig som en gåva, som blott ska njutas, utan blott som en plikt, en uppgift, som ska lösas med arbete.

Schopenhauer

”Om Edén eller Branting eller Z. Höglund eller någon annan despotisk d – l blir president, så kommer det att bli mycket värre. Ty då kommer den att lägga sig i allting och regera som han vill. Då är det bättre att vi ha honom där uppe i fyrkanten. Han kan inte göra hälften så mycket ont.”

Fabian Månsson

Jag har träffat honom igen. Vem? Plank-Johan förstås.

Det var i Friheten, caféet vid Röda gatan. Och det var en afton. Vi satt och drack kaffe och åt kristidsbröd därinne, jag och vännen. Där var förrästen också en hel hop andra. Det var ungt folk mäst. De satt i ogenerade ställningar på stolarna och på bordshörnen och diskuterade och rökte.

Luften i det lilla rummet – caféet består av tre små sådana – var näppeligen sådan, att man kan uttala sig berömmande om den i något avseende. Den var grå och tjock av dunster av kroppar, som ”satt i ställningar” och inte mådde väl därav, av utspottad snus och röken från ”Bridge” och ”Fennia”, som låg som täta moln uppe under taket. Tidningsblad, som kommit hit för att läsas och som ursprungligen varit av jus färg skymtade fram under bord o. stolar, tillskrynkade och smutsiga.

Pojkarna var ogenerade. Och de var unga de flästa av dem. Det senare ursäktar dem kanske i viss grad. De hade inte gått längre väg ännu än hemifrån och hit. De visste inte, att aktsamhet med andras tillhörigheter och en smula enkelt bildningsvett också hör ungdom till – de bara blåste upp sig med cigarettrok, väder och klasskampsvrövel, som

* I denna text praktiseras ”nystavning”. Läs mer om denna på sida 216

de lärt sig, jag vet inte var, och blåste ut den självmedvetet igen med munnen.

Asch, vilka karar de var! Att sitta rätt på en stol och inte på sned på ett bordshörn, eller ta upp ett tidningsblad, som de själva rivit ner på golvet från borden eller från tidningsstället bredvid, eller spara snusblaskorna åt gatan utanför – nä, det behövde de inte. Inte nu när det varit krig. Nu skulle det diskuteras politik och kritiseras. Nu skulle "tjuvsamhället" ned, nu skulle det bli ordning –

Vi satt tysta en stund i larmet.

Sedan sade Johan allvarligt och med tonvikt på orden:

– Detta är kooperativa caféet Friheten! Arbetarcaféet. Det gör mej ont på sätt och vis här jag sitter. När jag köpte mina två andelar i företaget för några år sedan, tänkte jag mej verkligen någonting helt annat.

Jag tänkte mej jusa och rymliga och trevliga lokaler, dit man kunde gå och njuta, inte allenast med mun och mage, utan även andligt, när man hade tid och lust. Ja, jag gick till och med så långt för min del, att jag drömde om lärum med god och riklig litteratur och skön musik från en estrad. Det artade sig också rätt skapligt från början som vi mins. Gott kaffe, humana priser och flickorna, som serverade hyggliga och aktningsvärda. Frihetens smörgåsar var bland annat berömda långt utanför stadsgränsen. Det mins vi väl. Och tidningar av alla slag fans här då. De låg i ordning på hyllor på väggen där borta, de låg inte på golvet och trampades på som nu.

Arbetsvärdens notabiliteter i ledarväg kunde man även träffa här ibland.

Vid olika tillfällen råkade jag vid något av borden Ce A., Uggleungen, Lucie Fehr, Vårn Värner, Röde skraddarn med flera, vilka möten var för sig var verkliga upplevelser för en fattig och arm proletär, som kom in, försagd och sugen efter en fåfång jakt efter jobb i baggbölarnas och folkplågarnas sågvärksriken. Jag tycker så nu när jag

tänker på dem. Men tiderna förändras och vi förändras med dem. Ce A är ännu hederliga gamle Ce A, Uggleungen finns också i livet, fastän han lagt av knäbyxorna, kepsen och ryggsäcken, som klädde honom och som jorde honom populär i bygderna, mer än han tydligen visste om själv. Lucie Fehr bor i Synderskan vid Mälaren, där han glömt Karin med 17-årsflätorna och jungfrubarmen för Lenina Trotskijna, blodiga ryskan i Sovjet. En stilig pojk den där för rästen! Han bjöd mej på mat en gång när jag var hungrig och han skänkte mej ett par byxor, så jag kunde byta ut trasorna, o. det mins jag gott efter honom för. Vad Röde Skräddarn sedan blivit av, det vete väl fan. Han begav sig av över Kölen till norrbaggarnas land, då han äntligen blivit klar med att gifta sej, och där blev han redaktör, har någon sagt.

Så går det: borta duger man något till, men hemma är det kul och kramp. Man blir fattigare och dummare bara.

Men vi talade ju från början om caféet – vad tycker du om det? Jag tycker, att av drömslottet, som startade med det vackra och även mycket sägande namnet Friheten och som lovade ett och annat ”kulturellt” bredvid det lekamliga spisbrödet, har blivit en värmestuga, ett rökrum, en spottlåda för dagdrivare och slödder.

Se på honom med slokhatten på nacken där borta! Han har sin hemvist här sedan veckor tillbaka den gossen. Ena stunden är han inne. Den andra ute. Vilken födkrok har han? Jo, han säljer brödkuponger för 15 öre stycket, åt dem som vill köpa. Var ynglingen fått brödkupongerna ifrån, det är inte så gott att veta. Mor hans har väl fått sätta till dem, kan man tänka. Gossar av den valören brukar ju inte vara så värst noga, vad känslorna för mödrar och moralen beträffar, om man känner dem rätt.

Och där. – Där ser du brännvinsboksjobbaren Breda Näsan. Han har sin hemvist här han också. Det vill säga: han går hit och värmer sej och äter och fiskar. En dag i förra

veckan mötte jag honom på gatan vid Svea-Teatern. Han frågade mej då utan vidare: Har du någon brännvinsbok du pojkjävel? Naturligtvis fick han svar på tal. Jag hade nämligen ingen bok av den sorten till avsalu, och nu sitter han här. Ja, det är roliga jyckar, en hel del av dom här.

Vore jag caféets bestyrande, så skulle jag nog ge härrarna besked. Jag skulle säga: Ut! Det här är café Friheten. Det är ingen hållplats för parasiter och drönare med jävulstyg i kikarn, det är ingen schackrarehåla. Ut och gör nytta ni som andra!

Min kamrat tystnade.

Ordet bolsjevism jämte något mer ur ordboken, som Hr Slå Dank och titulus vanligtvis läser ur vid politiska kannstöperier, när samhället, det gamla och murkna med stortjuvarna och skälmarna, ska rivas ner och ett nytt ofelbart och fritt och hederligt byggas upp på spillrorna, nådde våra öron från bordet, där Breda Näsan satt med några vänner . . .

Plank-Johan såg leende på mej och satte ner sin kopp på brickan.

– Apropå den saken du, sade han, så mötte jag härom dagen en person, som sade mej mitt i ansiktet att jag handlat förrädiskt –

– När och på vilket sätt handlade du förrädiskt?

– Jo, det var mina uttalanden om bolsjevismen förra gången, som du mins. Har du skvallrat om det och förvanskat det för någon?

– Jag lånade dina ord i en artikel i Arbetartidningen bara. Ingenting annat. Jag trodde, att folket, som läser den tidningen, förstod vad de läste och att de också kunde tänka något själv. Inte hade du blivit förrädare, om du läst det rätt och bildat dej rätta föreställningar om det sedan.

Johan tog sej en funderare och sade sedan med en gest mot Breda Näsan:

– När jag var så ung och så oerfaren som den jycken

där, så var jag också röd så det förslog. Men jag har hunnit svalna inte så litet sedan dess. Livet öppnar ögonen på en, och i livet får man lära. Mina krav på rätt och rättvisa har jag inte glömt. Jag är densamme som förr, men jag stirrar inte längre bara i det blå med blicken. Jag håller mej på jorden mera, för jag tycker, att detta hör mej bättre till som förnuftig människa. Bland annat tror jag inte längre så styvt på ett paradys på jorden, där broderskap och endräkt ska bo, som förr.

Människor är och förblir människor. De förädlas så småningom, men *de skapas inte om*.

Så länge pänningen spelar den roll i världen, som den gör – och hur ska man kunna tänka sej en värld utan pengar? – och så länge som människorna älskar sej själv och sin nästa mindre, så länge ska det säkerligen också fortfa ra att finnas klasser, en under- och en överklass, vilka båda kommer att bekämpa varandra. Därför är det även mycket troligt, att det inte blir mycket bättre, om rollerna plötsligt blev ombytta så att arbetaren blir arbetsköpare o. kapitalist och tvärtom.

Det är den starka tanke som råder.

Den svage eller blygsamme eller okunnige som inte har jårta och sinne för översitteri, jårtlöshet och våld på andras rättigheter, egendom och liv, han får lida. Han kommer att få det i Framtidsstaten, den där som frasmakarna, och brånnvinsboksjobbarna säger sej åmna skapa, också. Hör bara på Breda Näsan!

Arbete, möda – en solglimt ibland. Det är livet. Inte för alla kanske, men för de allra flåsta. Bland juren på landbacken, i havsjupen och överallt är livet en kamp för tillvaron på olika vis för alla. – Det är sålunda bra enfaldigt att tro att det då kan uppråttas ett himmelrike på jorden där *månniskor* bor. Reformeras och förbåtttras ska det, därpå arbetar vi ju på vårt vis litet var, som har jårta och varmt blod i kroppen, men ett paradys – Hehe. Paradiset – det är

vilan den eviga, drömlösa, då vi ligger alnar under jorden, borta från slagsmålet om brödbiten och då våra öron inte längre hör sågarnes surr och slamret i våra trähälveten.

Och liarne de slå,
och räfsorna de gå.
Snart äro vi alla döda.

– Du har blivit pessimistisk, och mörk i hågen, Johan.

– Pessimistisk – tja. Ibland möter jag folk som går och smågnolar för sej själv på gatan – säg mej du, vem av oss som är galnast, de eller jag! Optimisten, han som ständigt ler och ser just, är andligt blind på båda ögonen. Men jag ser då, guskelov, litet med ena ögat ännu.

– Du är tvivlare alltså, du har ingen tro?

– Åjo, nog har jag tro. Jag tror till exempel inte på det raa, brutala våldet som det bästa och effektivaste medlet i klasskampen. Jag tror på styrkan hos ett folk som blivit moget att själv ta makten i sin hand, sedan det bland annat lärt sig självtuktens konst, som vet var det vill och känner fullt sitt ansvar och som inte endast törstar efter blod och hämnd.

Våld föder våld. Ett huvud faller. Ett till och ett till igen. Det blir ett huvud eller flera mindre i räkningen. Det är faktum så naken den är. Men hatet mellan klasserna, de två parterna som slåss om makten, sablas icke ner och dödas icke med varken kulor eller krut. Det lever, och vill man göra det starkare och ännu mer avskräckande fult än det är, så må man då göda det med blod och människokadaver. Man håller på med det på vissa håll ute i världen, har jag sett. Och resultatet? Ja. Det är det vi få se.

Johan andades ut ett ögonblick och stötte sedan fram:

– Här i distriktet svälter också folket, fastän de arbetar varje dag av året. Varför svälter det? Ja, varför. De sitter i värkets husrum, de har inte blod i ådrorna, de vågar ingenting, de konsumerar sina kålrötter, drar till sväng-

remmen eftersom och tiger. Jag vill visst inte klandra dem. Jag ville bara, att jag kunde ropa:

Stärk organisationerna på arbetsplatserna, arbetare! Håll samman i dem som örtriset på åkern, där vindarna går fram. Och handla sedan. Tänk först. Klokt och rätt och sunt. Och känn också broderligt. Tänk inte allenast på dej själv. Tänk även en smul på andra. Det är, tror jag, den enda rätta vägen.

Plankbäraren blåste åter ut och sade sedan lugnare:

– Du har nog inte hört du, att jag ska resa.

– Resa?

– Ja. Jag är trött på äventyret. Hundarna ha alldeles slutat upp att skälla på mig i gathörnen nu, och då är det inte allt nåt roligt längre. Ingenting händer. Det är bara sågspån och tro och skonöt och mat och – nej, jag ska resa nu. Se här! Tag betalt för förtäringen, fröken lilla!

Plank-Johan kastade nonchalant en pappersetta på bordshörnet framför serveringstösen.

– Tag betalt för oss båda, tillade han strax. Och sedan – sedan må du låta mej kyssa dej, mamsell. Så du tittar på mej. Ja, mitt språk är brädgårdsspråk, det är inte fint, alltså, men jag menar vad jag säger. Din mun är alls inte oäven du. Jag ser så väl jag, att den törstar efter någonting när du bara öppnar den lite –

– Å, gå te mormor –

Min kamrat fick ett par 10-öringar tillbaka på sin sedel av flickan, som log och ”gav ögon”, varefter vi båda gick ut, medan Johan deklamerade i takten leende:

När jag är död –

Lägg röda rosor kring mitt huvud, tärnor,

I fästlig smyckning vill jag från er gå,

Och alla fönster öpp!

– – och sen musik – –

Ute föll skymningen.

När mobiliseringsordern kom.

Bing – Bing Bing.

Tung och dov ljud kyrkklockornas sång över staden. Det var en tidig söndagsmorgon under allvarstiden då världsbranden tändes. Hela staden – en stad uppe i Norrland – vaknade. Hur folket nere i den del av samhället, som kallades stenstaden, vaknade, vet jag ej. Jag vet bara, att uppe i Knackhammaren, arbetarkvarteret, där Hamn-Olle bodde, blev gatan på några få minuter smitfull av förskräckta människor, klädda eller halvklädda, vilka på var sitt vis med åthävor och ord gävo sin undran tillkänna över vad denna olyckslåt vid en så tidig timma hade att betyda.

Var elden lös någonstans i stan? Hade ryssen landstigit? Var detta signalen till krig kanske? Kriget hade ju bara hängt på ett hår nu hela långa tiden. Krig . . . gud sig förbarna . . .

Käringarna öppnade fönsterna här och var i kåkarna, sträckte sina kroppar halva därur och gävo sin ängslan luft i gissningar som hade varken rötter eller fötter. Hårtestarna fladdrade kring huvudena som hästman i blåsväder eller lågo som tagelormar efter axlarna. De tandlösa munnarna gapade.

En sån olycka . . . Å, tocket evigt elände . . . herren han bevare dom som voro fattiga . . .

— — —

Själv hade Hamn-Olle, som bodde litet avsides i kvarteret och som burit säck under gårdagen nere vid hamnen, lagt sig för att sova på kvällen med den fasta föresatsen att inte stiga upp förr än någon gång fram mot frukosttiden på morgonen. Vad han sedan tog sig för med den återstående delen av dagen, det fick han väl se. Söndagen var den enda dagen under guds långa veckan som han kunde kalla sin egen utan att behöva vänta protester däremot av vare sig arbetsbasen eller kamraterna. Det angick sålunda

strängt taget ingen, undantagandes kvinnan som han bodde tillsammans med, om ens henne, vad han använde den till. Huvudsaken var att han själv fick den vila han behövde för att kunna börja en ny vecka igen på måndagen. Mjölsäckarna, som han skulle bära därnere, voro verkligen inte så lätta att bökas med, de vägde alla sina modiga 100 kilogram stycket, och kamraterna voro inte buskablyga av sig heller. Vilket sorts virke de voro skapade av, dessa sjåarekroppar, det var mer än en vanlig människa kunde fatta, som kommit i deras gäng snarare av en slump än av fallenhet eller lust.

De där kropparna blevo sällan eller aldrig trötta. Födan tycktes inte heller spela stor roll för dem. De åt sin limpa och sitt amerikanska fläsk på knivsudden, så mycket de ansågo sig ha råd till för gången vid måltiderna, och kommo de över brännvin, vilket inte var någon stor konst då det blott fanns pengar, så drucko de det som vatten. Somliga hade ett hem, somliga inte. Marken under ett träd på landbacken eller i något kryphål på däckets ombord på ångaren, som av många betraktades som "hem" så länge lossnings- eller lastningsarbetet pågick, var undantagsvis deras sängar och bolster, en pressenningsbit eller en rock deras täcke. Voro de ledsna eller trumpna vid uppvaknandet om morgonen? Inte så värst. En ruskning av kroppen bara, liksom då hunden ruskar sin päls när han är våt, en nypa snus "på läppen" och därmed var man färdig att börja jobbet utan ett matgryn i magen genast.

Mat! Bosch! Vad skulle man med mat! En bärsa var bättre än mat. Och nådde man bara frukosten, och den nådde man snart, om man inte lipade utan resignerade istället, så nog klarade man en bärsa. Sämre ställt var det inte, så länge det ännu fanns en någorlunda hel skjorta på kroppen. "Lånekassan" öppnades ju kl. 8 vid Isralitgatan ...

– Klart vid vinscharna?

- Yes!
- Och alla kararna äro här – ingen borta?
- Dä' hållerejt . . .
- Nå, så börja vi då. Hyven boj, vinschman!

Dagen började med några frågor och ett kommandoord i korthuggen form och i halvt skämtsamt ton av en befäls-person, som besvarades av en annan av lägre grad, vanligen vid 6-tiden på morgonen. Därpå var det vinscharnas och kettingarnas och blockens tur att tala. Hur? Ingen hade hittills satt noter eller ord till den musiken.

Rrrrr. Drrrrr. Jiiiiiii –

I rasande fart flög en mjölsäck, hängande i "slingan" upp ur lastrummet, firades ner, befriades från "stroppen" och lades på en "sådan där", en sjäare, som taktmässigt stod på kajen vid lastluckan med sin rygg i beredskap. Å, dessa ryggar! Böjda och hoptryckta av tyngder, som de voro, liknade de bisonoxens rygg när denne går i kamp mot en annan för sin hungers skull

– Hyv opp! – Loor! – Lägg å!

Timme efter timme fortgick arbetet. Ingen vila. Endast små pauser eller akter mellan säckarna, som inte alltid kommo så hastigt eller regelbundet upp ur lastrummet och fram till luckan. Vanligen berättades det då paschaser av viga munnar, som av gud hugnats med talets gåva och en god portion gott humor därjämte. Diskussioner, både hetsiga och icke, förekom också. Ämnet? Det var kvinnan för det mesta, frågan om betalningen och fackföreningen, vidare "litern" och så till sist snusen, den eländiga smörjan, som stigit i pris nu igen och kostade 2 kronor och 80 öre per kilogram nu. Vilket var svinaktigt. Ett stilla gräl avslöt diskussionen ibland. Sorgerna, om man hade några sorger, kunde man glömma bättre, liksom man även glömde att känna efter så precis att bördan var tung, medan munnarna gick i dispyt och medan man gav en kamrat ett hugg, som sved och fick ett likadant hugg igen.

Ja, det var ett underligt folk.

I sängen låg Hamn-Olle och seglade världen, kajsjåarnas värld i tankarna, omkring innan han somnade. Det hade blivit en vana för honom, detta. Han hade kommit på orätt plats i livet denne sjåare. Och fastän han väl visste, att möjlighet att komma ur eländet var liten, därför att han redan hunnit växa fast med djupa starka rötter i yrket, grubblade han ändå på den ständigt. Han kunde med bästa vilja inte låta bli. Det blev till sist också en njutning för honom detta, att leta efter en utväg ur säckbärrhelvetet, som han hatade – ett fysiskt behov, som tog ut sin rätt utan att låta pruta med sig varje afton. Och vad resultatet av letandet blev i kväll, det ha vi redan hört: sova, sova, sova. Det var så skönt att få sova.

Men det går dock inte alltid som en hamnarbetare tänker i denna vår värld den syndiga och vackra –

Bing – Bing – Bing –

Den sovande ryckte nu till och vaknade. Det kändes som om han fått kallt vatten på kroppen droppvis. Med händernas avigsidor strök han ur ögonen något som heter fårgråt på talspråket; och sedan det var gjort satt han sig försiktigt upp på armbågarna. I kroppen gjorde det ont t.o.m. vid en så enkel och naturlig akt som att vakna, när man spelat rollen av lyftkran och transportvagn i 10 timmar före sänggåendet – och så för det andra ville han akta sig det mesta möjliga för att väcka hustrun, den hjärtsvaga, nervösa stackaren, för vilken en smula sömn betydde mer än både en portion dålig potatis och sex koppar Solokaffe tillsammans.

Inte nog med att man drogs med en av arbete och dålig föda fördärvad kropp själv, man skulle lägga sten på bördan genom att taga hänsyn till andra och deras krämpor också i denna värld, den underliga, som hade kunnat vara ett paradiset men som för många blev ett pinorum istället.

Hon – hustrun – låg vid hans sida och gapade med sin

tandlösa mun i sängen. På armen hennes låg minsta ungen, ett spätt litet pyre, som inte tyckte om halvsur mjölk i nappflaskor och därför skrikit till det slutligen somnat för ett par timmar sedan.

I utdragssoffan efter väggen mitt emot sov familjens övriga medlemmar – ett fjärdedels tjog eller som omkring. Det var nu inte så gott att räkna dem och få siffran exakt på en gång. Deras mer eller mindre rena fötter och ben stucko hoven droven huller om buller upp ur paltorna, där de lågo, vilket också visade, att temperaturen nått till en olidlig höjd bland de många barnkropparna under natten.

Klockan var 6 slagen. Hamn-Olle såg det som genom en dimma, när han äntligen fått upp ögonen en smula.

Bing – Bing – Bing –

Men – vad var det? Stenkastning av småpojkar mot en plåt? Varför slutade dom aldrig upp med spektaklet? Det kunde ju göra en annan människa galen då det aldrig tog något slut! – Sabla tjuvpojkar . . . !

Den nymornade spärrade upp ögonen och glodde åt fönstret. Som stod litet på glänt och från vilket oljudet kom.

Hade han bara tag i slynglarna så nog skulle han ge dem för stenkastningen.

– Mobilisering . . . Mobilisering . . . Är herr Olsson vaken?

Rösten, som nu också plötsligt lät höra sig på sidan av stenkastningen, hörde husets gamla värdinna till, som själv gjort sig till förmyndare eller någon slags ”själsörjare” för hyresgästerna, och kom från trappan. Hamn-Olle kände mycket väl igen den. Under alla år han bott här hade han fått höra den i tid som i otid i tonlägen, som ofta liknade den spruckna krukans lät när man slår på den med en käpp, och han hade hört på den med den beroende fattigmansens resignation förut, men idag – i dag brast tålmodet på ett känsligt ställe och han kände hur han blev arg.

Man betalade sin hyra ordentligt – man höll ordentligt rent omkring sig – man skötte sig på allt vis oklanderligt – men man fick inte leva ifred för den gamla gnagmasken ändå. – Bli störd i sin sömn på söndagsmorgonen på det här viset! Vad var sån't för ett förb-t sätt egentligen? Det skulle verkligen vara bra roligt att veta det . . .

Orden uttalades icke, de bara tänktes medan han hasade sig upp ur sängen i brådska. Bäst att höra vad den gamla draken ville, annars blev det väl en ny och obehagligare låt i hennes förmyndarepipa till härnäst . . .

På en stol bredvid sängen låg byxorna. Han fick dem på sig i hast och gick därefter skyndsamt fort till dörren.

Han slog upp den på vid gavel. – Fru Tranbärg . . . Vad i all fridens dagar står på? Det kastas sten utanför fönstret – det skrikes i trapporna – man kan inte få sova, fastän man behöver det så gärna? – Fru Tranbärg skulle bära säck om dagarna, så fick hon själv känna hur det kändes. – Vad är det nu då, som hänger ute? Säg mig det fort!

I trappan några armlängder från dörren stod värdinnan. Bara halvklädd var hon och förövrigt inte vacker. Hennes kropp skälvde. Ansiktet, som annars brukade vara rött och pussigt av god mat samt även någon konjak, som användes ”för hälsans bevarande”, såg nu blekt och infallet ut.

– Herr Olsson . . . lät det jämmerligt. Go måron, go måron. Nu ska inte herr Olsson vara ond och gräla . . . knäpp sina händer och bed istället . . . å, det är så rysligt. Ryssen – ryssen har börjat krig med Sverige. Uppe vid Torneå, herr Olsson? Kan kulorna nå oss här? O gud, å gud! Ja, och nu har kungen befallt att alla vapenföra män skall mobiliseras. Klockan tolv i dag skall allting vara färdigt. Hör inte hr. Olsson till landstormen också? Tänkte jag inte det, jag! Det är synd om er, herr Olsson, det är så synd om er . . . Hyran tänker jag att jag får av er i förskott innan ni reser – Om jag också hade varit man! Att få kämpa och dö för sitt fosterland – vilken skön död! Jag önskar,

att jag varit man som ni med! – Men ni måste skynda er herr Olsson! Hör ni då inte hur det klämtar i kyrkan och hur man kallar er? Ni måste skynda er, herr Olsson . . . ni måste skynda er . . . !

Den gamla sköt fram huvudet, medan hennes högra arm krökt i vinkel rördes åter och fram som när man sågar ved. När hon nu äntligen tystnade, var det Hamn-Olles tur att tala. Han hade nu också hunnit bli lugn.

– Dä är väl bara till ottesång dom ringer, sade han förtröstansfullt, så han trodde det själv.

– Nää, nää. Inte ottesång. Det måtte väl jag veta bäst, jag som går i kyrkan varje söndag. Nääj, mobilisering är det – krig . . . krig . . . å, käre herre gud, hjälp oss – –

Med ett ljud, som liknade en kvävd snyftning i munnen, svepte fru Tranbärg sin schal tätare omkring sig och gick därefter sakta nedför trappan.

”Herr Olsson” gick tillbaka in och stängde dörren efter sig.

– – –

Olle! Va är’e nu med dej igen? Va’ för står du så där och tittar? Hur mycke ä klocka? Ha du försove dej igen – men ä de inte sönda i dag, säj?

Käringen hade även vaknat och ansatte nu sin kära hälvt med frågor. När hon inte strax fick svar på sina frågor, och sedan hon gnuggat ögonen ännu en gång, begynte hon åter:

– Ringer dä i körka? – Va’ för ringer dom i körka *nu*? Säjä, är’e den låten, som du står och lyssnar på? Jag förstår int – men jag tycker, att dä hörs som gråt . . . å jag tycker att nånting kallt å vasst faller på hjärta på mej . . . dä skär som knivar i det . . . Herre gud – dä brinner väl ingenstans – dä ä väl inte här i gån som dä brinner – – ?

Med händerna strök hon hårttestarna ur ansiktet och satte sig upp med stirrande ögon.

Hamn-Olle stod verkligen och ”tittade”.

Genom fönstret hade han god utsikt över gatan och gårdarna ett gott stycke bortöver, och vad han där såg var ej ägnat att göra honom glad om han ej var det förut.

Mobilisering – krig . . .

Livet, det kampfyllda, hopplösa, hans eget, som inte varit annat än glädjetomt och fattigt med sjukdom och brist hela tiden från vaggan, såg han i ett slag rullas upp för sina ögon. Mörkt var det först och nu. –

Om han nu måste ut och göra krigstjänst, så skulle han den sjuke stackaren dö . . . Dö måste ju alla förr eller senare, men det var en naturens lag detta, men den fattige dog inte alltid därför att han var sjuk bara . . . Att få hälsan igen när den tröt, kostade pengar, och pengar var han utan. Två kronor var hela hans bank, varken mindre eller mer. På sista tiden hade ju arbetsförtjänsten varit så dålig – långa arbetslöshetsperioder och så hustruns sjuka hjärta därtill, som också drog pengar. Men – inte båtade det till något att grubbla på den saken nu. Fosterlandet var i fara. Och när fosterlandet är i fara, då är det mannens plikt att – Olle då! Men va är'e åt dej? Säj, va ringer dom så förhärdat för?

– Ringer . . . ringer . . . Hamn-Olle vaknade till. Inte vet jag då. Då ä väl böndag – eller nånting. Våran klocka ha väl stått nå tag i natt, så att då här ä väl gudstjänstringningen å vi ä lika vis.

Mannen svängde sig med gissningar för att slippa säga sanningen, som han anade. I tidningarna hade det stått att läsa om faran för första världskriget en lång tid, och hans sjåareförstånd sade honom, att det kanske nu brutit löst.

– Vid Ringvalls bod i gathörne härnere står en hop folk och pratar, ser jag, sade han därpå. På husväggen sitter ett stort gult plakat, som dom kikar på. Antagligen en slags kungörelse eller nånting . . . Jag tror, jag ska gå ner å se va de ä jag mä. Stig opp, Augusta å borsta mjölet uttå byxerna mina. Som du minns så tog jag dem till vardags i förrgå

när jag inga andra hade. Själv ska jag lappa skorna lite med becktråden baki. Dom är uppspruckna i sömmarna. Jag vill inte gå ner med dem som de är så här på en sönda.

– Ih–håh! Varsamt lade Augusta ungen åt sidan på bädden och reste sig med en suck.

Borsta, lappa, borsta, det följde henne i graven visst.

En stund senare stod Hamn-Olle också med i hopen därnere på gatan och hörde på vad som där förhandlades. Jo, plakatet på väggen *var* ingen kungörelse av det vanliga slaget, det *var* mobilisering som fru Tranbärg orerat om, och det var rama allvaret också.

En röst i hopen sade: – Säkert kommer här även blod att flyta. Vi få väl någonting se, karar! För min del tror jag inte mycket på neutraliteten. Innan vi veta ordet av kan den gå sönder, och vi äro då inne i äventyret med ens. Tiden är ond, ser ni. ”Broder skall stå mot broder och son mot fader”, står det visst i bibeln. Rykten går att ryssen nått Torneå i natt. Så det blir väl med dem som landstormen, som i dag utkallas, skall slåss när de väl hunnit dit. Jag är reservbefäl, ser ni. Jag tillhör Gotlands regementes reserv och jag väntar i varje stund mina order. Så att jag har nog klarationer.

Hamn-Olle var van att själv tänka och bilda sig föreställningar i vanliga fall. Nu tänkte han ingenting själv. Skrävlarens ord tog han emot utan alls några protester, ty att tvivla på dess sanning föll honom inte ett ögonblick in.

Krig . . . Hastigt såg han över mängdens huvuden, vilka mest tillhörde äldre män bortåt tornuret till. Tio! Klockan var tio redan. Hem, gamle gosse! Hem och packa din kappsäck på minuten! Och har du själv ingen kappsäck, så packa ändå en sådan. Sveriges rikes lag fordrade det. I allvarstider skall folket vara som syskon i ett land för resten. Hjälpsamt, enigt ihopbundet som ärtris. Folkets och nationens väl och ve berodde just på det. Därför kunde han kanske få låna av någon en sak att stoppa ner sina pinaler

i, det fick han nog säkert, när han nu skulle ut att försvara dem, de hemmavarande, deras egendom och deras liv med risk att förlora sitt eget.

Bing – Bing – Bing –

Sången, som hördes som stenkastning mot en plåt och som kunde göra en fattig och utsläpad människa galen då den aldrig upphörde, fortsatte ännu.

— — —

När klockan fattades ungefär en kvart i 12 stod i Hamn-Olles bostad utryckningsbagaget färdigt för ”embarkering”. Bagaget var en kappsäck, gråmålad och stor som en mindre koffert. Kofferten hade han fått låna av en granne, naturligtvis mot löftet att återställa den i samma skick som han tog den. Ur snygghets- och bekvämlighetssynpunkt hade en mindre varit lämpligare och bättre, det insåg nog Hamn-Olle också, men när man själv är utan och måste anlita andras hjälp får man inte vara så noga.

Själv stod vår landstormsman lutad över en utdragen låda i dragkistan. Hans händer grävde brådskande bland sakerna där. En liten brevbunt och ett porträtt skulle han ha tag på. Porträttet var ett familjeporträtt och brevbunten var en samling papper, som sparats och som minde om unga dagar, då livet ännu var annat än en oavlatlig kamp mot nöd och brist, och då kärleken ännu var ny och skär, och doftade som linnéan i skogen och som vildfjällens berg där norrut . . .

I fältvakten var det bra att ha någonting att titta på och fästa tankarna vid, som man höll kärt, visste han. Det höll ledsnaden och sömnen borta bättre under ensamma nätter, och varför skulle han då glömma att taga detta någonting med sig?

– Du vänder väl opp å ner på allting i låda för mej, du – !

Det var Augusta, som talade. Hon satt ihopsjunken på stolen vid bordsänden och såg olycklig ut. Sin ena hand

prässade hon hårt mot bröstet vid hjärttrakten. Det kändes som om någonting därinne ville brista.

Det var nog sista gången hon såg honom. Hon hade ju hört så mycket förfärligt om krig . . .

– Nää, sade Hamn-Olle, som inte visste hennes tankar. Inte ska du tro det, jag är nog försiktig. – Dä ä ett papper bara – ett papper som hör inskrivningsboken till. Jag ha för resten tag i det nu.

Obemärkt stoppade han ”papperet” i fickan. Hon behöver ingenting veta om det, tänkte han. Skilsmässan skulle bara kännas tyngre för henne, om han visade henne så barnslig han var.

Under grävandet i byrålådorna upptäckte han även ett annat minne. Det var en förlovningsring, som tillhört hans hustru, ett minne från forna dagar, då de båda voro unga och lyckan log sitt solskensleende emot dem båda.

Han satte ringen på sitt finger för att medtaga även detta minne. Men efter en stund, då han betraktat hustrun, fick han en annan idé och yttrade:

– Nej, blir du mycke rålös, så kan du låna på den i lånekassan. Inte ska du vara så lessen, kära du . . .

Långsamt strök han förlovningsringen av fingret och lade den jämte silverslanten på bordet.

Ungarna, de större som rustade om på var sitt vis i rummet, förstod att något ovanligt avhandlades mellan far och mor, kommo fram och slöto en halvcirkel omkring dem vid bordet. – Skulle far skiljas med mor?

Hamn-Olle svarade inte på frågan direkt, ehuru han gärna velat det. Han svarade bara, att han skulle bort på sjäningsarbete någonstans avlägset och att mor därför fick taga hand om ringen, som annars kunde nötas och förstöras. Och sedan han sagt denna sin första lögn för barnen tog han dem alla i händerna pjunk och gråt.

Tårögd satt Augusta och hörde på med återhållen andedräkt hur mannens steg så småningom dog bort i

trappan. Hon fick väl kanske aldrig se honom mera.

Kommen ett stycke ner på gatan stannade Hamn-Olle och satte ner sitt bagage.

Varför han gjorde det visste han nästan inte själv. Kappsäcken kändes tung redan!

Nästan som en hel säck mjöl. Han kastade i hast en blick upp mot fönstret.

Undras hur Augusta redade sej?

I granngården hade ett fruntimmer dött nu på morgonen av hjärtslag. Och det var klämtningen i kyrkan och fruktan för kriget som dödat henne. Tro hur Augusta redade sig? – Men klockan fattades nu bara 5 minuter i 12 för fasingen! Han måste allt knata sig iväg nu med detsamma! Fosterlandet var i fara.

Kvävande en suck eller svordom, jag vet inte vilket – jag vet bara att sjäarna inte alltid äro så hjärtängsliga av sig – fattade Hamn-Olle kappsäcken och satte igång för fullt neröver gatan.

Sången, klocksången hade tystnat.

Tokiga Maja

Frågades i staden vem den svartklädda, bleka kvinna var som sågs, om kvällarna när det skymt, sitta på en soffa i stadsträdgården eller gå där runt pratande för sig själv och liksom om hon väntade någon – svarades:

– Vem hon är? En långväga främling måste du vara som inte vet det . . . Maja Rubensson som söker efter en man – tokiga Maja! . . . Å, henne känner alla människor. Yngste, odygdige gatpojken till och med känner henne, för han retas med henne ibland, ser jag.

Min sagesman var en meddelsam borgare av gamla typen. Det hände sig att han och jag kom att sitta på samma vilsoffa mitt för vattenfontän en sensommarekväll. Omkring oss stodo drömmande, gröna blomsterbuskar, och upp högt över stenstadens tak steg ljuset från lampor och fönster som gnistrande flammor. Månen lyste blekröd från den mörka himlen mellan flaggspel och sirade takkupoler.

På en soffa i vårt nära grannskap satt den svartklädda kvinnan. Hon ritade med sitt paraply i sanden och småpratade lågt, så det hördes som ett mummel.

Jag var intresserad, och jag gjorde den andre frågor och var enveten som synden.

– Hon där – ja. Ung var hon ock en gång, och vacker, och hon ägde en fin affär här i staden. Den syns här mitt för för resten: cigarrbutiken med namnplåten ovanför ingången. Finaste affären i staden på sin tid i den branschen! Övertaga den hade hon fått efter sin mor, en ogift kvinna, Maja. Vem hennes far var hade ej alla reda på – salig fröken Rubensson hade inte bara *en* älskare i sin dag. – Men mången visste honom vara en hög herre och stadens styrelseman. Och sålunda –

Hon blev galen, människan, av försmådd och olycklig kärlek. En otäck karl är orsaken till att hon stryker omkring här nu som en fredlös vålnad, den stackaren – om en ska sätta tro till tal och sagor . . .

Det är inte så gott emellertid. En kvinna är en kvinna, och naturen tål nog inte några band. Den som binder den med band av endera sorten och har ett temperamentfullt, men olyckligt lynne drager ofärd över sig. Det olyckliga lynnet är den blinda tron på sin egen och andras ärlighet efter ord och löften. Bra är att hava självtro, men fara kan vara att överskatta sin styrka.

Maja Rubensson –

Sin första brådmogna kärlek skänkte hon en barndomsvän, sedan modern dött. Nitton år var hon då, fin och röd och yppig som en vallmoros – Jag såg henne, jag!

Men han plockade rosen helt lekfullt en gång, ungdomsvännen, och kastade henne sedan – – Han reste till en annan stad: han var student, gunås.

Maja grät – – Hon stängde sig inne, och butiken hade hon ej öppnad under veckor framåt. Och hon svor då att aldrig mera tillhöra en man. Om hon höll denna ed? Ja – Vem vågar komma och påstå motsatsen? Inte jag – för tusan, nej. Och inte ni min unge herre – ni är för grön.

Men åldrades fort gjorde hon, Maja, blev lomhörd och dum och gnällig; och affären gick det bara skralt med – om nu detta är några bevis som talar. Jag vet ju inte.

Min hustru var hennes vän och förtrogna på den tiden och jag berättar som hon för mig har berättat.

Blir ni trött på historien? Vänta –

En vinterdag – det är kanske sex år sedan – kom en handelsresande hit till staden.

Snön låg ojämn på gatorna efter sista snöfallet och bjällrorna klingade.

En skön ovädersfågel, den där resanden, skulle jag tro!

Men ”vacker” – en ung vivör och don Juan, som satt på guldkrogarna guds långa dan, och drack punsch och förvred flickornas huvuden.

Han reste i margarin och stekflott, karlen –

– Har ni sett en goddagspilt i varghudar och pjäxbott-

forer, eldröda kinder och rovdjursögon?

-- Hä -- ? In kom han stormande, i butiken med sällskap, ett par knoddar, fram på eftermiddagen. Begärde och fick havanna för två kronor hux flux -- pratade för tre, och skrattade. Han hade långa, vita tänder under vridna, bruna mustaschspetsar.

Han klev nonchalant innanför disken -- Hon, fyrtiåringen stod där darrande och rodnande. Han tog i henne visande sina vita tänder som var han kär, sade smicker, och berömde hennes bröst -- Och sedan han klappat och kysst henne gick han -- filuren!

Han skulle återkomma, sade han.

Nu börjar det egentliga i historien.

Det var senare på kvällen. Vintermörkret låg över husen som en svart mantel. Ljudet på gatorna hade tystnat.

Fröken Rubensson eller Maja, som jag kallar henne rätt och slätt, satt vid bordändan inne hos sig försjunken i tankar.

Hon var kär, gammeljäntan -- -- kär i en punschpimpande fruntimmersjägare till provvryttare . . . ha ni hört!

Tror jag rasande väl, att det inte var alls onaturligt . . . Men jag tänker på eden.

Eder ha en ful klang, någon annan betydelse ha de inte.

Nu satt hon och stirrade -- Mat stod framställd, men den rörde hon inte. En röd ampel målade väggar och allt i dunkelrött och vemod. En klocka tickade entonigt på väggen; på ett litet bord stod Amor och Psyche, en statyett i marmor. Maja såg bilder på mattan -- besynnerligt! Figurer i en mångfald voro målade på kork men de togo, ju längre hon stirrade, formen av ett ansikte -- ett provvryttaransikte: kinder, vita tänder bakom köttiga, leende läppar, bruna mustascher och eldögon. Ögonen borrhade sig in i hennes som två heta ting, och hon sprang upp med ett skrik. Och nu begynte galenskaperna.

Ansiktet brann som i feber, fingrarna klippte nervöst och kroppen skälvde. Hon gick fram och åter i rummet under en kvart som jagad av någon. Statyetten tog hon i famn, sedan – Förstår ni? De små, iskalla varelserna tryckte hon lidelsefullt mot bröstet – smekte dem – kysste dem . . . Hon hade tårar i ögonen! Gud, att hon kunde gråta av sådant – sådant . . . Jag menar hon var galen redan då.

Varför skulle hon kasta sönder statyetten mot kaminen, tro? Hon gjorde det sedan hon smekt den. Slungade den med vredesåtbörder och ögon som blixtrade, i kaminvrån så att bitarna flögo. Själv sjönk hon snyftande ner på knäna bredvid soffan.

Då, herrn – – då hände det märkliga: att en provvryttare var precis och höll ord. Ute i tamburen stod han i detta nu och flådde knogarna mot dörrens ytterspegel.

– Han var husvill – Hotellen var stängda, sade han, och bad. Men Maja, som var lomhörd som sagt, hörde honom inte. Men slutligen ändå hörde hon –

Min sagesman gjorde ett uppehåll och hans blick gled därunder bort till den svartklädda kvinnan.

– Jag kanske skulle sluta här, begynte han åter och sänkte något rösten – för det är väl dumt att sitta så och pjallra . . . Kvinnor är för rästen inte gott att beskriva.

Maja var en gammal – en gammaljänta, herrn. En som förbannat alla karlar för tjugu år se'n . . . Detta förklarar hennes beteende nu.

Upp sprang hon när hon igenkänd rösten, som om hon fått en elektrisk stöt genom kroppen. Hon stod rak en stund som en stenstod med förskräckta uppspärade ögon. Hjärtat bultade hårt i henne och andedräkten flämtade.

Hur det bar sig senare, att hon öppnade dörren på vid gavel för den sene besökaren visste hon inte riktigt själv.

Och in steg han, den ”husville”, goddagspilten i ett par pjäxbottforer, ogenerat, och med minen hos en som vet vem han är:

– Här va' hemtrevligt – fint . . . sablar i mej skönt i en jungfrubur!

Han tittade sig ikring som en general som på förhand kände sig säker om seger. Då satt Maja i divansoffan med små, underliga ryck i kroppen, maktlös och skamsen. Men det varade ej länge.

Senare sutto de där båda, han med armen om hennes liv. Hans lilla, söta primadonna var hon! . . . den raraste skapelseklenoden i stan – och kommit hade han just därför! Maja Rubensson . . . hans kärleks älskarinna . . .

Och senare: Hade hon något emot att bli hans fru . . . hans lilla hustru i lust och nöd i ett hem . . . där det aldrig skulle höras ont ord men lekas bara, och smekas och kyssas, kyssas – kyssas? – – –

Och senare: Ville hon, liten vän, vara så mol innerligen goder och ”hjälpa” honom med tvåhundra sekiner . . . tills om två dagar . . . tills han fått rek från firman? – Se, han hade råkat tappa bort sin plånbok – så fatalt.

Om hon ville?

Den stackars människan var foglig och lättrodd i detta lejons händer och mjuk som varmt vax. Hon kröp intill honom, smekte honom – och vätte hans kinder med tårar. – Stackars liten hennes – –

I byrån hade hon sin enda, inte synnerligen stora kassa liggande. Två stycken hundrakronors-sedlar, som han begärde, gav hon honom. Ja – och hon gav honom mer – – –

På morgon låg hon skär om kinderna och lycklig på vita kuddar och sökte tyda en underbar dröm. – Stackaren – hon sitter på soffan där nu och tyder, och väntar . . . För ni anar väl att den provvryttaren försvann!?

Och nu ska jag knalla mej hemåt. Adjö, herrn!

När jag också gick strax efter, satt tokiga Maja kvar ännu ritande i sanden sitt livs fattiga historia

1909-09-11 Anteckningar från storsträjkdagarna II.

Demonstration.

Skulle ni ha sett en folkhop i går i staden! Men ingen hop av slödder och skum. Städade folk, nyktert, klassmedvetet folk. – Men dock inte människor som hade hälsans friska färg i ansiktet alla, sysslolöshetens och glädjens omisskännliga utseende och ”chic” över personen. Det såg jag. Jag såg ock många lustig figur, när trupperna från värken en efter en kommo marscherande. Det rördes om i bröstet: ”löneslavar – trälar” . . .

Men många av dem som ”inte hörde till” såg jag skratta. De veta icke vad de göra –!

Skaran samlades på hamnplanen, där de ställde upp. En arbetarnas mönstringsdag var det. Män med röda skärp över axeln ordnade, ställde, utdelade order.

– Uppställning! Tre led – långa led och fem man – eller kvinnor – i var rote. Musikkårer i teten. Fladdrande röda standar över huvudena. Ordningmännen ordnade. Det var mycket att beställa om.

– Ska vi inte marschera snart?

Otåliga stodo vi uppställda och stampade i dammet i väntan. Ståendet tröttade. Då –

Rrrrrr. Trumman rördes: revelj. Tara-ram. – Musiken: marsch! Tararam – tararam.

Det rös inunder hårrötterna och räck i sex tusen par bensenor i ett tag. Tararam – tararam. Tåget rörde sig framåt – de första leden. Småningom var tre led en enda lång rad. Som rann uppför gatan. Stenstaden nästan skalv. På trottoaren stodo borgare, biträden, flickor. Gapade någon, skrattade någon och pekade finger. Tjocka gubbar, som sett mycket av varje där i sta’n gnuggade ögonen: – ”Det var ett väldigt tåg.” Mot gatstenarne ljödo stegen. Gatan ända upp var smitfull. Ett svart, ljusprickigt tåg som ringlade fram – böljade – rann nerför gatkanalen

som lava.

Tararam!

Tonvågorna studsade mot husraderna, smalt samman till ett väldigt harmoniskt brus – brus! Det dånade. Sjöed som vågsång. Tararam – tararam! Leven! – ett – två – tre – fyra: Hurra! hurra! hurra! hurra! – – ”Upp till kamp emot kvalen –” Det växlade om vartannat. Musik här, och nu – leven där, – sång. ”Internationalen” har blivit populär på sista tiden. Ett tecken att minnas! – ”sista striden det är, ty internat –” Sången drunknade. Musikens tur var det – trampets – sorlets – sångens. – – Upp till kamp emot kvalen, sista striden det är, ty internationalen åt alla lycka bär.

Tåget gled och försvann på andra sidan ån, bakom husen i en vägkrök mot Folkets park. – Men luften genljöd, och darrade ännu.

Bakom molnmassorna lyste solen fram.

Demonstrationstågen utgick från Hamnplan. Sundsvalls museums arkiv. Tore Perssons samling.

”Depression”

Ledsnaden gnager och fördärvar människan.

Alfred de Musset.

Armodet**, bristen, är ledsnadens moder.

På en backe högt över stenstadens hus och gator ligger huset där jag bor. Och högt är huset även – det är med tränne våningar, och längst där uppe under taket bor jag.

När jag står vid fönstret i bostaden som vetter ner mot staden från stadsbärgshållet till i söder – och det kan det hända att jag gör ofta – då är synkretsen stor och vid för mej där jag står. Jag ser staden såsom den ter sig hitupp för ett öga: ett virrvarr av takåsar, svarta, röda och gröna, skorstenar, korta och längre, fönsterytor, stora och mindre stora, tornspiror, flaggspel etc. Jag ser delar av stadssamhället som heter Norrmalm o. Stadsbacken, (där bourgeoisin funnit varandra och inrett det bekvämt åt sig i vackra villor i endräkt. På solsidan). ”Det vita huset” (dit människor färdas för att dö, då de själva vill leva) och Utsiktstornet jämte Fornhemmet med Homo och Skvadern där i norr. Jag ser en vattenyta där till höger, stränder med sågverk och fabriker på – här åter ett virrvarr av hus – en holme ute i fjärden och så sågverk igen, varefter jag inte ser något mera sen. Bara en mörk rand, konturerna av en skog, vars trädtoppar kransar överkanten av min fönstervy vid horisonten långt borta.

Nu står sågarna och fabrikerna där borta stilla. Jag tänker mej stillheten där. Maskinerna bullrar icke i husen. Under pannorna i pannrummen brinner ingen eld – och därbredvid står skorstenarna röksvarta och spörjer uppe i luften, ödsliga, undrande.

* I denna text praktiseras ”nystavning”. Läs mer om denna på sida 216

** Detta är återgivet enligt tidigare utgivning, men vi vet tyvärr inte om denna rad tillhör citatet, eller om orden är Karl Östmans egna. (Red 2009:s anm)

Jag kan tänka mej vad deras undran är: – Vadan denna stillhet, denna tystnad? Varför eldades det icke under pannorna så de fick sin rök därifrån mera? Varför stod sågramarna, trissorna och remhjulen stilla i husen därinne? Varför slamrades det ej av plankor och kapvärk och stabb-läggingsapparater i brädgården som förr? Och varför inlastades inte trä och pappersmassa och kol av skutor och ångare, de stora grå kolosserna från Vida Världen, här nu längre? Var det digerdöd över landet, var människorna döda, fanns här ej längre något liv?

– *Depression!* Det är depression i tiden, svarar längre bort en jämlike, en skorsten, som hört på.

– Vad är depression? frågar den förste igen. Stagnation, upp- och nedvändhet i allt, en tingens och sakernas ordning, som gått sönder – kaos?

– Ja, det är kaos. Eller: det är vägen mot kaos – vägen till svältens och bristens och tröstlöshetens gehenna för mer än en halv mänsklighet.

– Pessimist! Målare i svart! Men säg, undrar åter jätten med det svarta topphuvudet och sträcker fram sin hals, vad lever folket av? De har ju inga inkomster haft sedan månader tillbaka. Jälper direktören dem, liksom de själva jälpt honom förut, att bli rik?

– Hå, hur kan sådant tros! Direktören, som var rik? Han äter själv och därmed punkt, han. Arbetaren ska arbeta bara – när direktören vill delta för det egna inträsets skull – arbetaren ska inte äga rätt till något liv själv. ”Ut när jag vill, in när jag vill! Äta? Må han äta gräs om han vill.” Detta är förbannelsen, lagd på släktet, det förtrampade.

Skorstenarna talar och svarar varandra där de står i etern. En vresig vind snor och snurrar runt vid stenjättarnas kolonner. Det låter som mäktig musik kring dem. Gröna strån skjuter sina liv upp i höjden ur myllan av barlast och sågspån och bark vid deras fötter.

Det var visst vår därnere! Å våren . . . !

Kolosserna av lera och sten sänker inträsserade sina ögonlock och ser dit ner och tiger. De hade väntat länge på detta, som brukade vara varslet om att vinterns kyla flytt äntligen, och nu hade det underbara kommit. Våren . . .

– Det är fruktansvärt med människorna, höres dovt förste jätten däruppe åter. tala. Jag har sett rätt mycket under de femtio år jag stått här, och rätt mycket har jag också hört. Jag känner människorna litet; en mäktig ande bor i dem. De söker allt och finner allt och allting kan de. Och deras sökande räcker jämt, de vilar aldrig. Sedan årtusenden tillbaka i tiden byggde de vägar av järn och andra vägar av tråd runt omkring hela jorden; de trängde ner och sökte guld och andra skatter i jordens innandöme; de päjlade och fann världshavens jup med mått; nådde måne och sol med samma mått i rymden; de band naturens krafter och löste desamma när de ville på enahanda sätt. Och de for fram i luften, hastigt som fåglarna, sedan de till slut även löst flygkonstens problem med maskiner. Värden skulle de ock göra till ett paradiset – att nå lyckan är ju vad alla strävar till – men jag tror icke att detta ännu har lyckats för dem. Det blev visst ett hälvete, fullt av jämmer och kval i stället, tror jag mej ha sett.

De glömde att lära känna sig själva, när de sökte efter och ville lära känna allt. Också var det något annat: *konsten att leva är stor*. Och *denna konst lärde de sig icke håller*. ”Det är synd om människorna.”

Det har varit krig i värden nyss. Mer än fyra miljoner människor blev dödade i detta krig. Hur mycket blod i mått som flutit och hur mycket tårar som gråtits och hur mycket kval, som prässade och pinade jätan känt under dessa de namnlösa farornas tid, det har aldrig blivit uttrött av någon, och aldrig blir det det håller. Man gjöt kanoner och andra för samma ändamål avsedda redskap först under decennier; man byggde vidunder av järn och stål på havet – och på land uppfördes likaledes murar och väldiga värk

av ”betong” och stycken av bärg, i och vid vilka byggarna, människorna, blev obetydliga och små som mask och flugor själva. Där gick de och kände sig ängsliga för sina liv och fega i sina egna värks skugga nu. Vad skulle de göra. Livet var icke roligt utan dåd, brott, blod, fasor. Skulle man kanske göra försök med att öka välståndet, flytta landets gränser utåt till exempel? Tankarna var starka i huvudena, känslorna i bröstet eldande – luften darrade värden kring. Krig! Ingenting var så stort, så skönt som krig! Och kriget kom. Och det slukade allt – ingenting var så ringa att det ej ville vinnas. Till och med huvudhåret på de ännu icke dödades huvuden rakades av och såldes. I bomber, som spridde fasa och död dit de kastades, skulle de användas. Det fanns ej föda till slut för folket. Man åt rötter av träd och bark av träd och där sådant ej fanns gnagde man köttet av sina egna ben för att stilla hungern så.

Hur är det nu? Det blåser en annan vind nu. Eller: den, som blåste förut har vänt sig. Föda och annat, som människan behöver, saknas icke längre, det har producerats sådant och magasinerna är fulla med varor, men – o, löjlighet! – nu saknas i stället pängarna. Folket svälter nu själv på grund därav, men – o, löjlighet igen! – i magasinerna fröjdar sig mal och maskar under tiden gladeligt åt pänningbristen.

På andra håll vältrar sig även somliga människor i frosserier i mat och dryck, i vällust och njutningar, medan den hemska, grinande nöden är ständig gäst hos andra –

– Det är depression i tiden, suckar andre jätten, som blivit trött på pratet och som är litet konservativ till sin läggning.

– Depression? brusar den förste upp. Ett satans ord! Vem har jort det? Eller vem rår för att anledningen finnes till att ordet användes nu så ofta? Jag? Du? Arbetarklassen? Eller andra som även får heta ”de små” i samhället?

Pängarna, guldets, maktfaktorn och guden framför andra

gudar i världen, stannar hälst hos de järtlösa – och hos dem som inte har något vett – och hos dårarna – de stannar icke gärna hos andra – det har jag kunnat se, fastän jag står i skyn och har skummiga ögon. Nå. Vem skapade fram kriget? Vem rår för att det är depression i tiden i dag? I ett land som heter Tyskland lär det finnes en härre, som är ägare till halva riket ensam. Vad kan inte en sådan härre ställa till med – när han vill – när den goda maten och de kostliga vinerna, som man får anta att han dricker när han rår om halva riket, ock maktframgången stiger honom hårt åt huvudet en gång, vilket ingen kan veta att det inte gör?

– Tyst bror! Jag gitter inte höra på dej mer, förklarar den förste bestämt efter detta språk av kamraten.

Därpå tiger båda.

Jag står och ser ut över värken; vid mitt fönster. Fjärden ligger stilla. Ej en vindkåre krusar dess yta, som är blank som en spegel. Ett värk ligger där på stranden. Ett annat ligger där – och där ännu ett. Jag kan räkna till hela fem där jag står. Men ingen skorsten ryker, ingen skuta eller ångare utanför någon kaj någonstans. Detta är tecken som talar.

Arbetslöshet . . . Vad lever folket av nu? Och vad ska de i fortsättningen leva av? Å, nog vet jag det. Brist förr – brist nu – brist hela långa livet. Det vore lotten för de flästa. Varför skulle det vara så omöjligt att leva på denna jord, som själv var så god och skön? Varför, varför?? En gnodde då det fanns något att gno med – hoppades – gnodde och hoppades igen. Men brödet var alltid så dyrt här – det kostade mera än en ägde och ännu mer än järteblodet för att få det.

Och därför jussnade det aldrig . . .

Jag står och låter blicken glida över näjden vid mitt fönster. Ett folk i svält . . .

Ett oändligt vemod fyller mej. Känslorna tjocknar i min hals, ensam vill jag gråta. Det vore väl bäst om en vore

död.

— — —

Det närmar sig en dag med nytt hopp, sol och röda rosor nu i våren.

Första maj, kamrater! Låt oss samlas till en värdig mönstring, låt oss göra mötet till ett väldigt tåg i år! Vi har mången oförrätt att kräva bot för, folk, vi har mycket att förlåta.

Demonstration! Fanor spel, huvuden på raka halsar, tiotusen!

Ingen syn är stoltare än ett folk på marsch i täta led och långa led med trummorna och sången och levena och våren! Men inga käppar med lappar och maschmasch på, och inget skrån och inget skrål ibland leden då! Ett värdigt folk, ett härligt folk, som värdigt styr sin fot och så med sans sin tunga. Vad vanns väl nu med skrål i dag, vad vanns väl nu med våld?

Res dig upp, håll huvet högt, gå bara fram med pannan kall, åt hånet le – då vann du kanske något, du broder, du förtrampade.

Taram tarararam – –

Hör spelet där! Hör trampet! Och sången sen:

– Mitt folk – i fordna dar – de brände på krökta ryggar – skymfens sår – nu ingen tvinga oss förmår – i träldom och elände. –

Giv akt, nu borgare! Slut leden rot vid rot – framåt, framåt, om orent blod – än forsar kring vår fot.

— — —

Jag står vid mitt fönster än och tänker: Livet, livet – leve det! Leve, leve gamla Svärge!

Vid Selångersåns minnesrika vatten.

Ett avsnitt ur "Mina minnen."

Selångersån i vårt landskap Medelpad är, som alla veta, namnet på ett vattendrag vilket från gamla Grundsund (vid byn Grund i det forntida Glysisvallur) rinner genom Sundsvall, den vackraste stad, på sin av naturen bestämda smala och styckevis buktande väg mot havet.

Även om Selångersån i hela sin längd inte har sin fåra så väl utstakad att den går genom stadens mera centrala delar så precis, skulle det likväl kanske kunna sägas, att den i viss utsträckning på sitt sätt ändå är dess puls, och detta icke minst med tanken på den roll i stadens kommersiella liv den spelat från det datum denna började byggas och intill den dag som nu är.

När jag i sammanhang därmed nu gör ett försök att i fantasin skapa mig en bild av livet på och vid sidan av detta vatten sådan jag från barnsben intill senare år sett och annars erfarit det, emedan detta nu roar mig, så blir det, tycker jag själv, av allt tillhoppa ett panorama, ett både starkt och i flera avseenden färgrikt sådant.

Det hela börjar med industrierna där, kanske vi kunna säga.

På åns norra sida först alltså en snickerifabrik (i ett hus som inrymt ett bryggeri inom sina fasta tegelmurar förut), vidare längre upp efter densamma sidan bortom gamla Badhusparken Sundsvalls Förenade verkstäder, (förut Linderbergs gjuterier, på sin tid bemärkt även utomlands för sina här tillverkade kyrkklockor) och i ordningen därnäst Laurents sågverk, vilket nu äges av AB. Kolimporten Laurents, såsom bolaget tecknar sig, och till sist längre upp i Selångers socken Högoms ångtegelbruk ägt av samma.

Strax bortom Laurents fanns vid en tidpunkt omkring 1920-talet ännu ett sågverk, ett mindre sådant, Viklanders, som det kallades efter sin ägare, och ett stycke längre bort i densamma riktningen en fabrik Svensk Papp, men verksam-

*Selångersån med Högoms tegelbruk i bakgrunden.
Sundsvalls museums arkiv.*

heten på båda dessa ställen blev inte så långvarig. Fabriken råkade för sin del efter kort tid bli svårt ramponerad vid en brand varför driften där helt upphörde, och vad Viklanderssågen beträffar kunde den inte hålla ut i konkurrensen med den större medtävlaren tätt inpå sig någon längre tid. Redan efter blott ett par år, om jag inte minns fel, var det slut och Laurents, som genom köp senare förvärvade sågverksområdet jämte byggnader, använder nu dessa som upplagsplatser samt för andra dithörande behov.

Om min beskrivning i korthet av industrierna på denna sidan ån skall bli någotsånär riktig så kanske det även bör nämnas att Viklander, som byggde sågen, förut handlade med trävaror (säkerligen då mest timmer) och var bördig från Njurunda, tror jag visst. Öhman hette vidare grundläggaren av det större sågverket, vilket senare övertogs av en byggmästare Björklund, därefter av Laurent, f.d. tegelmästare vid Högoms tegelbruk och så nu till sist av

AB. Kolimporten såsom förut nämnt.

Man lägger också märke till, att detta sågverk undan för undan fått namn efter sina ägare allt efter som dessa trätt till – något, som för dem var ur mer än en synpunkt bekvämast, får man tänka.

Den, som ensam ägde platsen senast, Erik Laurent, var, vill jag för min del minnas, typen för en verklig man. Därför var han i skilda läger även högt uppskattad, och då icke minst av sina egna underlydande.

Att han i flera år intill sin död 1922 innehaft den ansvarsfulla posten som ordförande i stadens drätselkammare visar också tydligt detta. Hans valspråk var, minns jag: "Det skall vara ordning och regler." I det fallet gick han också oftast före med goda exempel själv. Erik Laurent var i det ordets rätta bemärkelse en *människa*.

I det som mest i merkantil mening vanligen kallade *grannmarknad* spelade i de gångna tidernas Sundsvall, Medelpads enda stad, med de många industrierna nästan runt ikring sig, sina landnings- och upplagsplatser, sina rymliga salutorg etc. nerifrån den på alla vis utmärkta hamnen och ända upp till Storbron, en icke obetydande roll.

Här såg man då särskilt i hamnens inre del och uppefter Selångersåns kajer på dess båda sidor oftast en mängd små öppna båtar, pråmar i olika storlekar och former och mellan dessa ett och annat segelfartyg – icke sällan från utrikes ort – ligga och trängas med varandra.

Varor lastades in och varor lossades.

Ibland var det trävirke, kalk, sand och tegel, ibland djur i så väl levande som död vikt från vårt broderland där österut, lerkärl från en mindre skuta, "rospigg", från det icke obekanta Roslagen och ibland något annat i olika variationer.

På en del håll – den yttre delen av hamnen att icke här nämna – ser det också ut att vara brådska när det särskilt

gäller inlastningen eller lossningen av de grövre varorna eftersom man inte håller upp med arbetet, då det i dag är lördag, marknadens och veckans mest betydande.

En stor dag detta för sågverkens folk på den tiden! De övriga industriernas och de omkringliggande bygdernas uppe i landet då icke heller undantagna. Särskilt de unga av båda könen hade för sin del på respektive håll det bestämda kravet att vara helt befriade från arbetet den dagen. Och merendeles blev det så även. Sågarna och fabrikerna satte på några undantag när inte igång på morgonen som vanligt, utlastningen i brädgårdarna låg nere, och när det gällde landsbygdens ungdom så var förhållandena ungefär desamma: ”potatisen, som inte var upptagen helt över allt ännu, kunde ju få ligga kvar i sina fåror ännu ett dygn, dom blev ju bara mera mogna av det . . .”

Att i ett slag ändra på under mansåldrar invanda traditioner är inte så lätt, som bekant.

Passagerarbåtarna som ombesörjde trafiken från Hässjölandet vid Klingerfjärden i norr till Svartviksbukten i detta distrikt hade denna dag bråda timmar. När båtarna var för sig och på var sina håll lade till vid stadens kajer efter turerna ut till sina respektive hemorter voro de mestadels lastade fulla till sista ståplatsen av folk i alla åldrar, vilka sedan i en nästan jämn ström vällde fram mot stadens inre delar och fyllde så småningom helt eller delvis gatorna och torgen där.

Och mitti människomängdens gungande, brokiga vågsvall såg man då här och där även knippen av de vid marknaderna bekanta ballongerna, målade i olika färger och burna omkring av mörkhyade män – eller på andra håll kvinnor – från La bella Italia vaja av och an i den lätta, nästan ljumma vinden över den böljande, i någon mån lavaliknande massans uppåtböjda sakta guppande huvuden.

Medan man följer med strömmen uppåt Storgatan

förbi den vackra Vängåvan med den kanske i sitt slag i landets städer ännu icke överträffade fontänen och vidare Stora torget, hörde man bredvid de tusen fötternas tramp från något håll även dämpade ljud av en blåsorkester och däremellan rop ur en megafon, vilket allt blandades samman med det eggande, eldande rasslet från en tamburin till en dov men nu på sitt sätt ändå mäktig symfoni.

Det var syn- och hörbarligen en tavla det! Intet offentligt nöje – eller om man skulle säga ett friluftsspel i modern tid med särskild glans över – var som marknadslördagen i Sundsvall!

Varifrån musiken jämte de många andra ljuden kom, visste man också väl: Stenkrossplan på andra sidan ån, stadens av alla kända nöjesplats.

De nämnda skärgårdsbåtarna voro från det jag kan minnas tillbaka till de dagarna då de för de uppträdande spårvagnarnas, bussarnas, bilarnas och till en inte så liten del även cykelns skull försvunno en efter en, i tänkt storleksordning dessa: Turisten, Carl von Linné, Alnö, Timrå, Duvan, Carlholm, Skön, Prins Gustav, Ljungan, Najaden, Ottilia, Fjäl, Näs, Kubikenborg och (på traden Ortviken – Heffners – Sundsvall) Maria och Trio.

Av alla dessa är nu endast Skön och Ottilia vilka båda ägas av Stuveribolaget, kvar här. Vad det blivit av de övriga fjorton är inte så allmänt känt. För min del såg jag när jag en vårdag för snart två år sedan gick över isen från Nyvik till Sund den för oss alnöbor gamla kära Alnö ligga upptagen på slipen där, nu nästan liknande ett från sjöbotten upptaget vrak till utseendet. Jag fick då också den tanken att den låg där ensam så för att vid tillfälle skrotas ner och sedan bitvis eller i ”helvikt” för gängse pris säljas – vilket även gamla fartygs öde oftast är, som vi alla veta . . .

Att det stora flertalet av de övriga båtarna ur Sundsvalls forna stolta skärgårdsflotta undan för undan mötts av ett enahanda öde är väl också mycket troligt. Sic transit gloria

Båtens Idas ägare var Eriksson och son, som var något av original i Sundsvall. Oscar Eriksson, sonen, var också en duktig seglare. Lasse Petterssons arkiv.

mundi* har man goda skäl att här utbrista.

Ångslupen Selånger och Tegel dito, båda var dag sedda här i ån intill ett par tiotal år efter sekelskiftet, minns jag också väl. Den sistnämnda, Tegel, ägdes av Laurents och var förnämligast sysselsatt med bogsering av timmerflottor samt pråmar för sågverket och tegelbruket längre uppefter ån, medan den andra gick i trafik mellan platser vid Selångersjön och staden, närmare bestämt Sotkroken strax nedanför Storbron, där den hade sin tilläggsplats.

En annan mindre båt, till formen närmast liknande ett strykjärn av den gamla vanliga modellen och med det feminina namnet Ida såg man också mest var dag i Selångersån där den åt skilda uppdragsgivare utförde bogseringar av olika slag. Ida ägdes, tror jag, av en privatman, vilken

** så förgår världens härlighet (K.Ö:s anm.)*

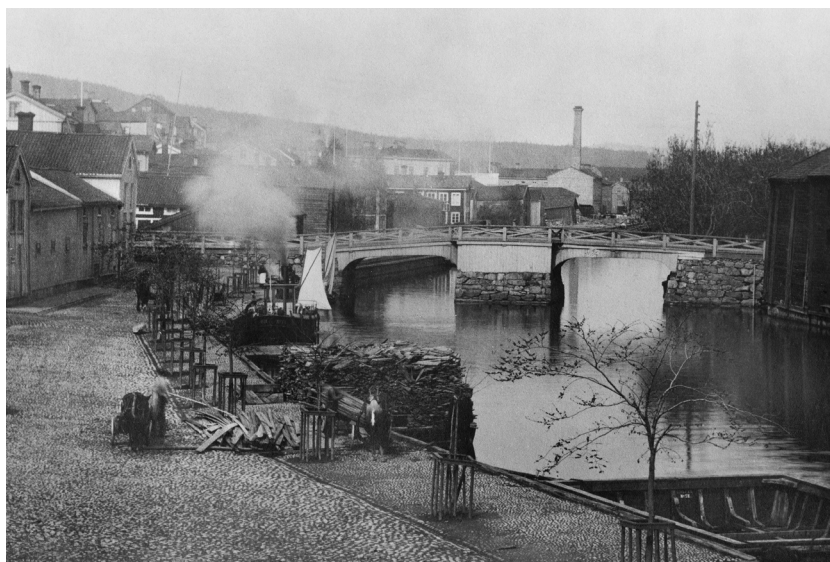
*Fiskebåtar vid den inbyggna trappan i anslutning till Fisktorget.
Sundsvalls museums arkiv.*

själv var både kapten och däckskarlar på sitt fartyg.

Under de senaste åren har lilla hjälpsamma Ida emellertid inte varit synlig alls i ån, varför det är troligt, att "hon" upphört att leva sitt pråmdragarliv och på det vanliga sättet skattat åt förgängelsen också. "Livet är tragik."

Vid kajen, något nedanför där Selånger brukade ligga mellan sina turer ut varje timma om dagen, ser jag i mitt minnets bilderbok denna marknadsdag nu också ett stort antal tungt lastade fiskebåtar från Spikarna och Löran med flera platser ligga hopträngda vid den här inbyggda trappan, medan fiskarna själva i sina långskaftade stövlar och blanka skinnvästar säljer av vad de har i sina kaggar eller lådor till kunder, som komma och gå.

Även på Sotkrokstorget, vilket har sin början strax bakom kajbandet endast, är det ett rörligt liv. Mellan stånden eller de av tomma lådor primitivt iordningställda "borden" rör sig an och av massor av folk. Allt möjligt räknat från laggkärl i skilda storlekar, hudar och skinn,

Sotkrokstorget. Sundsvalls museums arkiv.

blecksaker, sträng- och slöjdarbeten samt hembakat bröd, till jordens frukter av mångahanda slag jämte de bekanta halvfotslånga marknadskaramellerna med de ännu längre fransarna, finns att köpa här. Och kommersen är inte heller att klaga på, många både små och stora pengar byta ägare.

Det är grannmarknad bara en gång om året och kort som en tumstock är livet, varför då klämma så snålt på slanten alltjämt, resonerar man tydligen och ruljansen går så.

Ett starkt och på samma gång muntert sorl stiger upp från hopen i den lugna, klara luften.

Mot torgets glatta kullerstenar bränner solen också het så här mot aftonen i detta icke alldeles så vanliga sensommarväder, och affärsmännens liksom även gubbarnas bland publiken rödblommiga näsdukar komma ofta i bruk. Men solen är kanske inte ensam orsaken till att man känner sig varm och nu behöver torka sig över pannan ibland.

Det är nämligen så, att det i ett gråmålat gammalt hus vid hörnet av en tvärgata några tjugotal steg härifrån,

söderut – en kvarleva från 1888 års brand – är tillfinnandes en s.k. utskänkning, där man får köpa vad man önskar i dryckesväg att läska sig med när halsen kändes torr, så länge man har pengar i fickan att köpa sig fröjden för. Ett stort glas tiodubbelrenat brännvin med en viss liten kvantitet beska droppar i kostade 25 öre, ingenting mer och ingenting mindre. Det maltrika ölet, Grönborgs eller Sundsvalls, serverat av ett fruntimmar, höftbred och karlstark, kanske också bör nämnas.

Efter detta sagda är jag för undvikande av eventuellt missförstånd måhända här skyldig anmärka, att exempelvis de nu vanliga tilltalsorden ”herr”, ”fru” och ”fröken” var bland de bredare folklagren ännu så sent som i slutet av 1800-talet för de flesta ett näranog okänt begrepp. Där var kvinnan övervägande fruntimmer (fruntimret) eller madam den eller den om hon var gift, och Anderssons Fina eller Petterssons Lotta, om hon var ogift.

Vad sedan mannen beträffar så nämndes han vanligen efter sitt yrke. Var han t.ex. smed på ett sågverk eller i ett fabrikssamhälle och Emil till förnamn, så hette han Sme-Emil med detsamma, vilket var både enkelt och praktiskt.

Skall jag sedan tala om den storväxta och manhaftiga servitösen i det gamla huset där vid torget ännu en gång, så behövdes hon där väl. Började en kund bråka om ingenting med en kumpan utan att lyssna till upprepade varningar från henne att förhålla sig lugn, kunde det hända till slut att en kraftig smäll på örat blev svaret, med det som följde att mannen reste sig, men inte för att betala igen utan för att slokörad och skamsen praktisera sig ut det fortaste han kunde.

Vaktmästaren på ett hotell eller en restaurant – tamburmajör eller utkastare kallas han också – kan en onykter, bråkig karl sätta sig upp emot och brottas med när det av någon anledning så faller honom in, men han gör sällan

eller aldrig samma mot en kvinna.

Det var väl kanske också därför som det inte fanns några särskilda sådana vid dörrarna i ens den allra enklaste s.k. ölschapp inom denna vår stads hank och stör förr. Innehavare av dessa var i de tiderna till större delen kvinnor, och de skötte då oftast denna syssla själva – icke heller utan framgång vill jag för min del minnas.

På norra hamnplan, strax nedanför magasinen där, fanns i de tiderna en större byggnad eller inhägnad i vilken hamnens bestyrelse hade sina materialer förvarade; vidare var här stallrum för nötkreatur och hästar, huvudsakligen iordningställda för de affärsmäns från Kaskö och Wasa i Finland räkning, som brukade komma hitöver för affärer med sådana och då särskilt under marknaderna.

På ett hörn av byggnaden, längs ner mot ån i riktning mot Norrmalm, var även en s.k. bekvämlighetsinrättning, nu ”översvämmad” till kanten och med dörren hängande på den ena haken, den övre, snett ner mot gatan. Stadens gatsoparkår – eller renhållningsverket som det kanske redan nu hette – hade väl inte kommit ihåg stället, och här hade så fördömt många människor kommit och gått alla dessa sex dagar . . .

Här, på en fläck mellan denna inhägnad och de nämnda magasinen, var också ett torg, Finntorget, som det kallades. I vanliga fall, eller om man säger i vardagslag, är stånden här endast få, men vid helgerna och särskilt medan marknaden pågår är dessa icke sällan dubbelt flera.

Till skillnad mot Sotkrokens torg säljas här huvudsakligen tillagad mat samt i något fall hemgjorda karameller och charkuterivaror från någon privat utöware.

I dag, på eftermiddagen, myllrar det här av folk, till större delen män, nyktra såväl som onyktra, vilka, särskilt de senare, efter sitt pokulerande på skilda ställen uppe i staden till slut kommit underfund om, att magen bredvid ”drickat” behövde annan förtäring också . . .

Till dessa senare räknades våra tre bekanta från Sotkrokskrogen, nu något lurviga visserligen, men ändå med kontrollen över extremiterna och talorganen väl i behåll.

De ha stannat vid madam Enockssons stånd, deras favoritställe när de kommer till stan, och de stå nu och vänta på att platser för dem skall bli lediga. – En smörgås på en halv ”buskaka med tjocka skivor kumminost eller rökt hästkött som pålägg och efteråt en djuptallrik ärtsoppa, varm så det rykte av den, skulle allt smaka fågel nu.” Visserligen hade man väl reda på att den där soppan var i icke så få fall en restvara köpt för en billig penning från något hotell eller större matservering här i stan, men det brukade just inte vara något smakfel på den precis, hade man erfarit, och så länge man visste det fick den väl gå för sig, menar man.

Slutligen blir det platser lediga och man slår sig ner. Serverad blir man också i en hast. Madam Enocksson har i dag en hjälpreda, som hjälper sig med påbredningen av smörgåsarna och skötseln av kopparkastrullen på fotogenköket där i ett hörn, och allt går undan.

Maria Enocksson, ståndets innehavarinna, är ett storsväxt fruntimmer, kanske något över de 60 med rynkigt ansikte och ytterligt mager, men med ett temperament så det bara gnistrar om henne när en drullig kund i endera åldern ger henne anledning till att med skärpa brista ut. Och anledningar av det slaget saknades nog inte heller för den delen.

När det nu blir ett andrum i serveringen tar hon upp ur kjolfickan en kortskaftad pipa av järn med fastsittande lock och börjar röka sedan hon för ändamålet smulat sönder en bit flätobak, mellan händernas flator och stoppat den först. *Någon* stimulans skulle väl ett gammalt i livet besviket kärringskrälle ha, tycktes hennes rörelser i bistert trots då säga. Gamla kunder visste också om henne, att hon aldrig

”brytt sig om” någon man . . .

Där nere i det stora skjulet stampa hästarna och gnägga och korna råma i sin avskildhet men detta tycks inte mycket störa de spisande gästerna, som det synes. Man bara gör slut på sin portion med god smak utan att låta sig märkbart störas. Någon kanske tyckte för sig, att låten gärna kunde få tjäna som taffelmusik här på torget i brist på något annat, men tanken behöll denne någon för sig själv.

Våra bekanta, de tre arbetarna från sågverket, kantsågaren med de yviga mustascherna och dito polisongerna, den länge stabbläggaren med den snedburna vänstra axeln och han, som sköter trissan i sågverkets kapverk 1, Säbrå-Johan, voro alla för sin del däremot immuna för ljud.

Den länge torkar sig om mun med avigsidan av handen, tänder en ”Armiro” med en van gest, blåser från sidan ut röken och säger:

– Hörnu, madam Enocksson, jag satt nyss och undrade varför det där mjuka brödet, som smakade så gott, kallas ”buskaka” egentligen. Vet ni det?

– Jo, det kan jag nog säga er, svarar den tillfrågade med sin skarpa röst, och tömmer järnpipans nu lösa innehåll mot tumnageln på sin hand:

– Jag förstår väl att ni vet, att det är en liten hop karar, som arbetar vid våra kajer härnere under sommarmånaderna och kallas rätt och slätt ”kajsjåare”? Ibland få de heta ”hamnbusar” också. Verkligen ett illa valt namn på folk, som sliter med mjölsäckar och andra ännu tyngre saker för alla dem i denna stad, tycker ja . . .

Joodå, det visste de nog. De hade själva sjåat några gånger, när arbetet på sågverket om höstarna tagit slut, fast bara med trävirke då, förstås. Men vad hade dessa titlar med namnet på det där brödet att göra, kunde man ha skäl att undra? Ja, de var så att kararna kom alltid hit när de liksom alla andra behövde lite i västen si, och då var en halv sådan där kaka med någonting på det mest

vanliga. Torrskaftningen sköljde man var gång ner med en mugg svagdricka – det var supanmaten deras, så att säga. Men vem som därför i början givit brödet det där fula namnet buskaka, det visste man inte. Visserligen var det sant, att de drack och var fulla ofta, när de hade pengar, men som människor var de inte sämre än andra för det. I vissa fall snarare tvärtom, skulle man nästan kunna säga. De skänkte ibland bort de sista slantarna åt någon som var mera behövande och var själva utan. Gud föder höken också, sa man då. Ja, det hände ibland att de gav bort de slantar man tänkt sig ha till logi för natten till en mera behövande bara för att hjälpa, och lade sig att sova under en presenning över något upplag här i hamnen själv. Men en "hamnbuse" var han. Hm, det var inte ont efter busar då! Deras arbete var också ojämnt, det var långt mellan båtarna, som skänkte arbete, och betalningen var inte heller så värst stor, tjugofem öre i timmen visst. Undra sedan på

Storbron. Sundsvalls museums arkiv.

Stenkrossplan. Sundsvalls museums arkiv.

att de drack och roade sig på sitt sätt, när de äntligen fick förtjäna en slant! De voro ju bara människor de också

Vid bordet ha nya gäster slagit sig ner, och madam Enocksson blir då påmind om sina plikter. Även de tre unga männen från sågverket resa sig nu, betalar för förtäringen, tacka pliktskyldigast och avlägsna sig sedan.

En lätt skymning lägrar sig över torget och staden ovanför, där livet vad man kan höra rör sig ungefär i densamma takten som det förut under dagen gjort. Från Tivolihållet på backarna norr om ån hör man, om också endast dämpat, tonerna av ett känt stycke "Drömmar över ocean", spelad av en blåsorkester däruppe. Men detta förvånade inte särskilt. Man förstod, när man en smula kände till förhållandena, att orkestern troligen nu övade före balen, den första för höst- och vintersäsongen, som började på kvällen idag, marknadslördagen. Eller kanske den oftast vanliga serveringen i parken ännu fortsätter, och orkestern då sitter i musikpaviljongen där och spelar. Men

det kan ju inte folk, som ätit middag på Finntorget och nu är på väg därifrån, med någon bestämdhet veta.

En svag, nästan ljum vind från havet kommer sakta in över kajerna och stadens hus, där det börjar lysa i några fönster redan. Medan man spatserar nedre hamngatan fram utan att riktigt veta vart man först skall styra stegen, undgår man nästan inte heller att sentimentalt tänka: Denna härliga kväll i september! Norrland, Sverige, vårt gamla kära Sverige.

Över den ärevördiga kanske mer än hundra år gamla Storbron kommer man till Stenkrossplan, stadens av alla kända nöjesfält.

När, man tänker på namnet undgår man i sammanhang inte att undra, varför just denna del av stadens omgivning har fått ett sådant av arbete och maskiner så tydligt markerat namn.

Jag letar i en bok, "Sundsvalls Stadsfullmäktiges historia", utgiven av Sundsvalls Tidnings AB 1937-38, och finner där svaret, nämligen att Stenkrossplan till en inte så liten del har det stora nödåret 1867 att tacka för sin tillblivelse.

Bokens författare, Oscar Feuk, skriver där:

Även Sundsvall undgick ej att få kännning av denna onda tid. I oktober -67 tillsatte stadsfullmäktige en kommitté bestående av hrr Berggren, Altin, Bern, August Sundberg och Sjölen, med uppdrag att skyndsamt föreslå åtgärder, dels för anvisande av arbete åt "de arbetsföra, kringvandrande bettlare, av vilka staden med anledning av nöden i de norra delarna av riket under stundande vintern säkerligen komme att hemsökas", dels ock för nödtorftig bespisning av sådana, vilka av ålder eller sjuklighet voro till arbete oförmögna.

— — — I enlighet med denna kommittés förslag beslöts av stadsfullmäktige att som tillfälligt nödhjälpsarbete under vintern anvisa stenkrossning och tuktande av

gatsten, varav staden var i stort behov. Så skedde bl. a. genom omedelbart inköp av ett ”stenkrossverk”, vilket placerades å vreten närmast norr om badhusparken. Så blev Stenkrossplan till. Stenkrossplan flyttades nitton år senare till den s.k. Sundstenska vreten söder om järnvägen i det nuvarande Södermalm.

Ja, så var det alltså enligt den citerade författaren från början med den saken. Hur denna Stenkrossplan från att ha varit en arbetsplats för nödhjälp åt en stor hop svältande människor i ett år av nöd med tiden blivit en nöjesplats med t.o.m. internationellt rykte, är för de äldsta av oss i denna bygd boende mer eller mindre bekant.

– – – När jag denna marknadslördag anno nittioåtta just i skymningen ensam vandrar på den bakre gatan, av det hedervärda Norrmalm för att ännu en gång bekanta mig med de låga, rödmålade om forna tider minnande små fiskarstugorna där, som jag sedan barnaåren har minnen av, nu också befinner mig på ”fältet” för, jag tror, tredje gången sedan jag från sågverket kom in, möter mig det starka ljuset från ett otal lampor och en hel liten orkan av ljud.

Att teckna en någotsånär åskådlig och på samma gång äkta bild av halv storm vid ett skrovligt stycke land i mörkningen vid havet med en fattig penna, är väl knappast möjligt för någon. Att teckna en bild av Stenkrossplan under enahanda förhållanden och med samma medel, är det inte heller.

Här på Stenkrossplan är det på sitt sätt även storm nu. Från alla håll hör man musik: positiv, dragharmonika, blåsinstrument av flera slag, tamburiner, trummor, trianglar i jätteformat m. m. trakteras med vana och konstfärdighet, tills det av allt tillsammans bildas en orkester, som breder ut sig och nästan förstummar allting annat.

Aftonföreställningen skall just nu börja, och meningen med allt det där musicerandet är att få publiken att lystra till vad man på de skilda hållen har att bjuda på.

– Här’ere! Här’ere! Jätte-damen-Viola – markna-

dens – förnämsta – attraktion – mina damer och herrar – varsågoda o stig på – entré endast femtio öre – *endast – femtio – öre!!*

Utanför ett tält, på en omkullstjälpt låda står en storväxt man med en megafon för munnen och ropar ut de där orden allt vad han orkar. På andra håll sker samma, om än med olika hjälpmedel. Och sevärdheterna de är från de mera betydande till de mindre dessa: cirkus Orlandino, Söderblomska sällskapets teater, Lüttemans vaxkabinett, Den skäggiga damen och den kloka apan, ”som talar flera språk”, Jättekvinnan Viola och dvärgen Askim, Skjutbana, Ringkastning och därjämte frukt o karamellhandlare, ett nästan oräkneligt antal.

Artisterna i cirkus såväl som teatern träder även ut och visar sig, nu av en slump i samma ögonblick som musik-kåren tillhörande den förstnämnda spelar.

I den avlånga fyrkant som de många tälten från Orlandinos fram till gatan mot Norrmalm bildar, står folk packade så det knappt går att komma fram eller förflytta sig från en plats till en annan om man så skulle önska. I folkmassan rullar det och gungar, och man tycker, när man på tårna sträcker sig upp och tittar över mängdens huvuden, att det något liknar svallvågornas rörelser mot en strand en kväll när solen har gått ner.

Männen, de äldre, prova gevären i skjutbanan för att utröna om de ännu darra på handen eller kasta ring i ”affären” bredvid, medan hustrurna under tiden låter det stora äpplet eller den söta bananen väl smaka sig tätt bakom. Sedan gör de båda gifta paren – som är arbetarfolk och grannar hemma på ”platsen” – kanske en tur för en gångs skull bort till restaurant Rullan här strax intill och beställer kaffe o saffransbröd åt gummorna och en riktigt varm toddy i fotglas åt dem själva. Det var marknad bara en gång om året o det började kännas kyligt i luften här redan . . .

En stor del av det ungdomliga inslaget bland publiken däremot roar sig med att kasta konfetti och serpentiner på varandra, medan italienare av båda könen med en låda i en rem på magen gå omkring och påpassligt bjuda ut påsar av densamma varan, där de märker att de kanske igen får sälja. Den ene av dem, en jätte bland de övriga, med yvig mustasch och stor slokhatt skjuten bak på nacken, bär även på sin ena axel en höggrön papegoja, som hälsar sitt: "Godakk, Godakk!" så fort hon hinner. Och naturligtvis gör *hon* de bästa affärerna: ballongerna, hennes herres, har en strykande åtgång.

I trängseln här på plan fast lite på sidan befinner sig också torparsonen August Jonasson från Backabärga, den lilla fattiga byn bortom skogarna. Han bär en blå ballong med snöret fastbundet i översta knappen i sin rock, liksom han ser att många andra pojkar har, i tanke att möta flickan, han länge drömt om utan att ha vågat närma sig henne förr. Men så råkar han henne här, helt oförmodat.

– Fick han skänka henne sin ballong, kanske – som ett minne från grannmarknaden bara? undrar han då till sist blygt. – Jo, visst fick han väl det! Och så vandra de i det stora folkvimlet, i det kulörta, dunkla lampljuset, där det larmas och leves starkt, tillsammans . . . En gång kanske det blir bröllop i det lilla torpet i byn bortom skogarna. Men då är den mörkhyade, som sålde ballongen, kanske i sitt hemland redan, utan att veta vilken del han har i detta.

– – – Inträngd mellan tvenne tält, skjutbanan och ringkastningen, snurrar hela långa kvällen även en karusell. En brun häst med en ung pojke i tömmarna drar den med ett nästan sävligt lunk runt. Fullsatt till sista platsen är också karusellen nästan ständigt. Vid centrum, bakom ett rödblommigt skynke, spelar ett positiv, hanterat av en yngre man, som står där i skjortärmarna och byter om hand vid veven ofta. Ägare till karusellen är en danskfödd man med namnet Olsén, välkänd och bosatt i Sundsvall.

Den nämnda skjutbanan och ringkastningen är även hans. Karusellägaren – som han tituleras – är en mäktig man i sin genre.

Medan jag står här och tittar på nöjet och har musiken därifrån i öronen, kommer jag från min barndom osökt ihåg en liten episod, som är förknippad med denne Olsén och hans karusell.

Det var sommaren 1889. Mina föräldrar, jag och mina tre syskon bodde då på Stadsmon, numera kallad Skönsmon. Min far förtjänade på sin höjd tre kronor om dagen i sitt yrke, byggnadsarbete, och med tanken på hur dåligt dessa slantar räckte till alla utgifterna, föll det honom denna söndagsmorgon in att gå till skogen ovanför och där plocka bränsle. När han var färdig med sin börda och skulle vända om hem, ser han en häst med ett avslitet bindsle hängande i grimskافتet, komma ur ett snår emot sig. Han fångar in djuret och tar det med sig hem, där han av en granne, en åkare får veta att det är Olsén, som äger det.

Samma dag får Olsén igen sin häst, medan far för sin del tacksamt tar emot en hel tvåkrona som ”hittelön”. Själv skulle jag, hans ledsagare, få fritt åka i karusellen så länge det behagade mig densamma kvällen, lovade herr Olsén. Att jag även tog ut den rätt som fripassagerare, jag blivit lovad, behöver jag här inte säga.

Men överdåd straffar sig alltid, som bekant. När jag äntligen började känna att jag kanske åkt mycke nog och reste mig för att stiga av karusellen, då den en gång stannade, raglade jag på knäsvaga, stelnade ben som en drucken. Jag hade blivit sjösjuk allvarligt – på landbacken! Det dröjde också ganska länge innan jag kom hem den kvällen.

Ett litet stycke nedanför Stenkrossplan med gräns västerut ner mot kajbyggnaden vid Selångersån är den s.k. Badhusparken belägen. Den utgörs av ett icke så

litet område bestående av under sommaren väl ansade gräsmattor och en hel liten skog av popplar; somliga kanske hundra år gamla. Ungefär i mitten av parken är en grusad öppen plats där bl. a. en vattenkastare är placerad allmänheten till tjänst, och närmare än är en väg som leder till industrierna längre upp, om vilka förut är skrivet.

För att tala om skogsbeståndet här ännu en gång, så fälldes därav tre eller fyra träd bland de äldsta och största och då under ganska säregna förhållanden vid ett tillfälle, minns jag. Det var under det förra världskriget, eller något senare, jag kan inte komma ihåg det så noga. En cirkus av jättemått med namnet Strassburger, en tysk alltså, anlände nämligen en dag hit till staden och satte på Stenkrossplan upp en aerodrom vars make både ifråga om storlek och annat man aldrig skådat här förut.

Makalöst för oss småstadsbor var även det sätt på vilket de transporterade sin "rekvisita" och sina djur, både vilda och tama, till nöjesfältet hit ut. Detta skedde med vagnar, stora som järnvägarnas "finkor", vilka bogserades, ett flertal i sänder, av en lokomobil genom stadens gator med brak och dån.

Den vanliga vägen till Stenkrossplan går, som man vet, över Storbron och vidare in på Norrmalm ett stycke, där man tar av till vänster sedan.

Nu är det inte veterligt varför lokomobilen, när den endast hade ett litet antal vagnar, men väl de största bakom sig, styrde in på en smal nedanför gamla bryggeriet ledande väg och där på ett ställe av någon orsak stoppade. Men detta då icke genom några polismäns eller andra maktägendes ingripande, utan av träd, tre ärevördiga gamla popplar, som genom sin närvaro tätt invid vägen hindrade den stånkande ånghästen att komma fram.

Det där hindret avlägsnades emellertid med hjälp av stadens styrande snart nog, de tredskande jättarna bland parkens trädbestånd föll, och tåget med vagnarna jåmte

innehåll – det sades vara lejon, tigrar och andra vilda djur – kunde fortsätta vidare. Cirkuspremiären, vilken var annonserad att börja kl. 6 em. samma dag var räddad.

Den ene av de två arbetarna som enligt erhållen order från vederbörande fällde träden sade: – Vi är nog ett ganska hyggligt folk, vi svenskar!

– – – Så som namnet Badhusparken antyder har här också funnits ett badhus en gång, och på den nämnda öppna platsen med vattenkastaren har detta, en mindre träbyggnad, stått.

Jag minns en gång . . . Det var år 1902, en dag i april månad. Jag hade arbetat som hjälpkarl hos en kolare i de Ångermanländska skogarna någonstans sedan november året förut och var nu kommen åter till Sundsvall med tåg tidigt på morgonen för att sedan fortsätta med apostlahästarna till Alafors i Hässjö socken, där mina föräldrar bodde.

Att i nära sex månader leva i det närmaste isolerad långt från färdevägarna i en kolkoja, byggd för två personer, där kosten varit kolbulla, amerikanskt fläsk och grovt bröd mest, och sedan på en gång besluta sig för att omedelbart fortsätta färden vidare var emellertid inte så lätt. Staden med all sin yttre glans jämte folklivet på gatorna motsvarande den trånga kolkojan och skogens tystnad ikring den, gjorde, att jag beslöt att dröja mig kvar här några timmar innan jag anträdde min marsch hem. Två kronor om dagen hade jag haft i kolningsarbetet, och jag tyckte, att jag väl hade råd till denna extravagans, när jag äntligen nu var fri igen. Tiden använder jag till att gå på gatorna med de andra, titta i skyltfönsterna varstans och njuta av en kopp kaffe på ett näringsställe vid någon avlägsen liggande gata, när jag kände mig ha behov därav. Ett riktigt mål lagad mat någonstans där ett sådant serverades, hade nog varit både bättre och nyttigare, det började jag att mer än väl känna, men att söka upp ett sådant ”någonstans”, tyckte

jag inte att jag hade mod till då – och jag kanske inte har det i någon högre grad ännu.

Tid och förhållanden under barn- och ungdomsåren formar sedan begynnelsen, som man vet, en människas öde . . .

Under mina vandringar i staden förirrade jag mig också bort till Badhusparken vid ett tillfälle, varför visste jag kanske inte riktigt själv. När jag stod där med det där varande badhuset bara några steg framför mig, kom jag att tänka på, att jag före avresan från kolskogen endast nödortfött varit i tillfälle att på sedvanligt vis göra min yttre människa önskligt ren från sotet, och jag beslöt nu, om också med en viss tvekan, att gå in där och beställa mig ett bad.

De närmaste formaliteterna i thy fall känner alla till varför jag förbigår dessa. Några fler ”gäster” ser jag inte till någonstans här, och därför stegar jag efter avklädningen en smula självsäkert in i rummet med skylten ”Bastubad” på dörren. Jag hade även haft tanken att den badande hade rätt och skyldighet att skruva på den för ändamålet erforderliga ångan efter behag själv, när man kom in, men det tycktes inte behövas nu. Här var den redan ändå tjock så jag med händerna måste söka mig fram. Att ingen var här före mig var jag även säker på.

Det visade sig emellertid om en kort stund att jag inte var det ändå. När mina ögon hunnit vänja sig härinne något, såg jag vid väggarna hyllor, två vid vardera, och på den översta av dessa strax till vänster om mig satt tre icke längre varken så unga eller magra herrar och iakttog under tystnad före detta kolarbiträdets förehavanden.

En smula chockerad ställde jag mig vid sidan av dörren och stod där så. Om en kort stund hörde jag då den närmast mig sittande herrn säga:

– Gosse, inte ska du stå där! Kom upp hit och sätt dig bredvid mig, här är det varmt o skönt.

Jag gjorde så, och snart var ett samtal igång. De frågade mig var jag kom ifrån, vad jag gjorde och vad jag hette, och jag svarade. Under tiden var jag även i tillfälle att titta på mina nya bekantskaper lite närmare, och jag upptäckte då att jag till utseendet kände dem alla sedan tolv år tillbaka i tiden.

De voro: en häradshövding, en apotekare och en boktryckare, alla tre högt uppsatta män inom stadens borgarskap. Ett sällsamt möte! Jag blev i sammanhang nu mot min vilja påmind om ett fallisemang med en större jorddrott och industriman på en plats på Alnö – en krasch eller konkurs, i vilken dessa tre herrar voro utrednings- och godemän.

Jag mindes också väl, att det inte gick så alldeles rättvist till med en viss daglönare på platsen och dennes fordran för utfört arbete, när utdelningen av tillgångarna skedde den gången. Men – som en stor svensk diktare skriver: En skall ej minnas all synd och skam, men blott se fram.

När jag denna kyliga, gråa vardag gick från Badhusparkens lilla badhus för att strax anträda vandringen hemåt, ville jag också glömma oförrätten den gången på Alnön – detta för de vänliga ordens skull av de tre männen i badet, som jag mött.

De kanske inte visste annat för sin del än att de hade handlat riktigt. En måste ha provat något själv för att själv förstå . . .

Min första mera intima bekantskap med Selångersån och dess vatten gjordes en sommardag 1889, då jag var tretton år alltså. I de tiderna såldes från bryggerierna maltdrycker fritt och obehindrat lite varstans i bygderna härute. Utkörare kom med sina korgar fullastade en gång i veckan minst, och vid sidan av denna trafik fanns det inte så få privata företagare, som under sommartiden även rodde ut ölet till fartygen vid sågverken distriktet runt.

En av dessa senare var en yngre man, Johansson hette han, som hade sin hemvist på norra Alnö någonstans. Lurendrejare av den sorten – ”Ölkokko”, som de vanligen kallades – kunde emellertid inte alltid vara ensamma, de måste ha någon som vaktade båten och flaskorna när de avyttrade varan, antingen detta skedde ombord på ett fartyg eller annars vid en kaj, där en törstig individ kunde stå och signalera åt dem att komma.

Johansson hade för sin del skaffat sig en minderårig pojke, som var honom till hjälp i det fallet. Så hände det att denne anmäldes sjuk en dag, och så kom jag genom en tillfällighet att träda i hans ställe. Mina föräldrar voro nyinflyttade från Sundsvall till Hovid på Alnö då.

När jag varit i arbetet ett par dagar anlände vi en morgon till Sundsvall, närmare bestämt södra kajen vid Selångersån – där Tivolibron spänner över med sina järnbalkar nu – för att där lasta in nya dryckesvaror i vår båt. Min uppdragsgivare gick sedan bort till bryggeriet för att ordna den saken, medan jag blev kvar för att vakta båten under tiden. Men det blev i längden trist att bara sitta, varför jag ställde mig upp på båtens reling och tittade över kajbandet på vad som i hamnen längre bort försiggick.

Alldeles i närheten där gick färjan från den ena sidan av ån till den andra med bara några minuter, ibland längre emellan varje resa, allt beroende av hur stor tillströmningen av passagerare var. Roddaren var en äldre mager man med solbrynta nästan hårda anletsdrag.

Jag hade någon dag förut i en sagobok läst om mannen som rodde Karons färja över den floden Styx, och jag stod nu och gjorde några jämförelser i min barnslighet, då det plötsligt hände något som på ett mindre behagligt sätt gjorde ett avbrott i min tankegång.

Båten hade, utan att jag lagt märke till det, tum för tum glidit ut från kajen, som jag stått lutad emot i min iver att titta på allt omkring mig, med det resultatet att jag nu

råkade falla på magen raklång i vattnet utan att jag alls på något sätt kunde förhindra det. Visserligen hade jag lärt mig hundsim lite, men med kläderna på fordrades det ändå krafter till att hålla sig uppe. Båtkanten kunde jag inte nå, den var för hög, och där låg jag och kavade. Mellan kallsuparna försökte jag ropa något, fastän jag förstod att de ljud jag fick fram inte skulle höras så långt. Men färjkarlen, som legat vid motsvarande sida och väntat på passagerare för ny överfart hit, kom nu roende och hjälpte mig då upp. Jag var på det torra igen!

När jag ville tacka min räddare sade han kärvt: – Äh, skit! Lär dej simma som folk, pojk, så klarar du dej utan hjälp en annan gång.

Jag följde i fortsättningen hans råd, men någon mästare vill jag därför inte säga att jag blev. Jag vill bara omtala att jag, när jag har min väg antingen gående eller åkande i spårvagn över Tivolibron, nu var gång blir påmind

Dykare nära Puckelbron. Sundsvalls museums arkiv.

om detta mitt lilla äventyr där.

Vad vore för resten livet utan sådana, lyster det mig att här tillägga.

Min andra intima bekantskap med Selångersån daterar sig till 1911 på hösten då en med tegel lastad pråm tillhörande Skönviks bolag av någon orsak vattenfyllets och här sjunkit. Det var vid åns norra sida i närheten av det gamla färjestället förresten.

Som jag tillfälligt arbetat i Skönvik några månader det året blev jag och två stabbläggarkolleger som tillhört dubbelvakten beordrade att med biträde av en dykare och dennes hjälpkarl taga upp teglet. Dykaren hette Norrgård och var bosatt i Sundsvall.

Ett vindspel eller kran jämte en hisskorg för ändamålet forslades fram till stället, dykaren och hans biträde med attiralj infann sig, och arbetet började så. När vi fortsatt så länge med upptagningen att en tredjedel av teglet redan lossats, hände emellertid en olycka, i det att hisskorgens botten vid upphissningen av någon orsak brast med resultat, att innehållet, ett 20-tal stenar, föll tillbaka ner i pråmen igen.

Hur gick det nu med dykaren? undrade vi, som skötte kranen, och rusade fram. Visserligen faller en sten inte lika tungt i vattnet som ovan det, men man kunde ju inte veta. Hade alla stenarna på en gång fallit över honom, så låg han väl där, svårt skadad nu – eller om slangen, genom vilken han fick luft, slitits av!

Vi stodo där undrande och rådvilla. Vad kunde vi göra? Men så kom om en minut en signal: Norrgård ville upp! Och upp kom han så småningom, bister över missödet visserligen men oskadad, vilket gladdde oss, naturligtvis. Han var typen för en verklig man, denne Norrgård, utrustad med de flesta egenskaperna för en sådan, varför vi alla tyckte om honom.

När vi fått en ny hisskorg fortsatte arbetet igen och allt gick sedan väl. Varje dag på förmiddagarna kom också dykarens unga vackra fru med kaffe till sin man. Vi, hans medhjälpare från sågverket, blev ibland även bjudna att deltaga i festligheten, vilket i det oftast kyliga vädret härute på kajen var för oss mer än välkommet.

Allt teglet togs upp ur den sjunkna pråmen, lastades i en annan och fraktades till bestämmelseorten sedermera. Dykaren Norrgård har jag sedan en gång haft nöjet sammanträffa med här i staden, där han nu bedriver affärsverksamhet av något slag, i det närmaste sig lik som förr. Men mina två kamrater vid bärgningen av teglet vet jag däremot ingenting om numera.

Sågverksarbetarna, träindustrins vagabonder nu inte mindre än förr, flytta och fara från ort och till ort, än si och än så i sökandet efter brödet. Den tunga eviga vandringen . . .

Septembermörkret ligger tungt över staden och omnejd redan. Kvällen har kommit. Medan man här på nöjesfältet ger sista föreställningen denna gången på respektive håll, börjar också publiken enstaka eller i grupper nu troppa av. På Storbron blir det därför ännu en gång trängsel: en mörk, stojande massa, som vältrar fram.

På sidan till vänster ser man Sotkrokstorget, men allt folket jämte de många stånden med alla varorna är nu borta. De där fiskebåtarna, som låg vid kajen förut, ser man inte heller till; deras ägare, de väderbitna männen med de grova, valkiga händerna, är roende på hemväg med dem och sig själva redan.

Grannmarknaden i Sundsvall är tillända. Och den dag, som efter natten följer den, är för de flesta åter vardag. Mörk eller ljus – det vet man icke. Men man är ett stort minne rikare.

— — —

Stilla, underbart stilla, flyter Selångersån.

Ur En stad växer upp

(Ur denna stora artikel om Sundsvalls framväxt från första början till 1942, då texten publicerades i Sundsvalls Tidning, återges här bara en liten del som handlar om Karl Östmans egna upplevelser. Hans första minnen härrör från tiden direkt efter branden 1888, när Karl Östman var 12 år och med sin far kommer till staden från familjens "tillfälliga" hemvist på Alnön.)

Köpmangatan. Medelpads fornminnesförenings arkiv.

Jag minns mycket väl när vi kom vandrande från Norrmalmshållet och fortsatte in över det avbrända stadsområdet, hur vi mötte högar av grus och all sköns bråte över allt. Det var inte någon uppmuntrande syn precis.

Vårt egentliga ärende var att här söka arbete. Min far, som var snickare och timmerman och behärskade sedan många år husdrivningens inte så lätta konst tillika, fick även genast sådant i Enskilda Bankens hus vid Vängåvan, en av de få byggnader i staden elden lämnat i det närmaste

orört, medan jag blev kvar med något i plåtslageriväg hos en släkting uppe i Stenhammaren, det nuvarande Södermalm. Denne, en mångfrestande man f. ö., hade nämligen för billigt pris tillhandlat sig några hundra stycken mer eller mindre ”skrövliga” takplåtar ur slagghögarna nere i staden, vilka nu skulle med hammarslag rätas till så de kunde säljas för användning i ny ordning igen. Detta skedde i ett stycke andra våning i en uthuslänga, där en jämnårig son till min släkting tillsammans med mig förrättade omvandlingen.

Min nye arbetsgivare hade även skötseln av gatubelysningen häruppe och i Skolhusallén ned mot Storbron om hand – en syssla, som också jag tillsammans med sonen fick hjälpa till med ibland. Vårt attiralj för tjänsten bestod av en större kanna med lysmedlet, fotogén, en lamprensare, något stycke tyg att torka glasen med, ett långt men lätt rör, böjt i en krok i ena ändan, och vidare en stege av trä att kliva på för att kunna komma längst upp på stolpen så till sist. Skulle man tända lyktan där, gjorde man det med de då – om jag inte minns fel – vanliga svavelstickorna, och skulle man släcka i de tidiga morgontimmarna, så stack man bara upp röret med den böjda delen nedåt i glaset och blåste till. Längre hade inte akademikerna och de lärde på detta område kommit intill det årtalet. Men jag kan inte erinra mig, att människorna voro mera missnöjda för den sakens skull, liksom i allting annat, mera då än nu.

– – – Om en av spritförtäring överförfriskad individ, som tagits om händer av polisen och sedan frigivits efter erläggande av de honom ådömda böterna, sades det i de tiderna vanligen att han ”suttit på kurran”.

Ett förvaringsrum av det slaget, ”Kurran” alltså, var efter branden iordningsställt i Allmänna läroverkets källarvåning, minns jag. En tidig söndagsmorgon gick min far och jag på en promenad där neråt, för att någonting göra den dagen. Då vi kom nära så vi var mitt för husets gavel mot gatan, hörde vi någon ropa, och när vi stannade såg

vi här i en fönsterglugg nära marken huvudet på en karl, som ivrigt bad att få tala med oss. Nå, det gick väl för sig. Mannen berättade då, att han kvällen förut blivit ”fast” sedan han på en krog i sällskap med några okända tillfälliga bekantskaper blivit av med hela sin den dagen erhållna avlöning och kommit i polisens händer sedan. Nu undrade han om vi ville göra honom den tjänsten, att söka upp hans familj någonstans i Granmodal och ordna med dem så han kunde bli fri igen. Så skedde även. Och sedan såg vi inte mannen mera.

En episod, en mycket liten sådan i det stora, starka drama, som Sundsvalls stads historia är! Ja – men i detta har vi alla spelat roll, mer eller mindre stor, en god eller en ond, vi, som där har levat . . .

— — —

En sommardag 1885*, två år efter branden, anländer från Köpmanholmen och Härnösand närmast ångaren Wilhelm Rööhs till Sundsvalls kaj, och iland stiger jämte några andra f. d. båtsmannen Nils Johan Östman-Djärf med familj, sex individer inalles, geten ”Blåkill”, ett mjölkproducerande djur samt en del husgeråd.

Överhuvud brukar folk ha lätt att le åt det de tycker lustigt vara, men det Sundsvall, ett litet fåtal, som vid detta tillfälle befann sig nere här, sågo nu i stället mycket allvarsamma ut. De bara tittade på geten förbi oss andra och tyckte, glädjande nog, att den var fin . Familjen Östman-Djärf bodde först på Stadsmon (bredvid diversehandlaren J. A. Dolk) men sedan i Heffners; där jag började gå i skola (Skönsberg, lärare Westerlund), där jag en annan tid, på sommaren, sopade stabbfötterna rena från bråte i brädgården för 25 öre stycket, där jag om vintern åkte ”isjälla” på den nu halvt bortgrävda s. k. baracksbacken tillsammans med kamrater och till sist leken jämte dessa och

* syftar på den mindre brand, som drabbade staden fem år före den kända stora branden. (Reds anm. 2009)

Henrik ("Hippen") Åslund på hans lekplats där spårvagnarna nu stanna nedanför gamla Heffners herrgård – detta medan min far alltså arbetade för födan åt oss alla i vår familj vid byggen i det gamla Sundsvall. I hans yrke var 25 öre i timmen det då mest vanliga.

Men därom och mera kanske jag berättar en annan gång, ifall det skulle intressera och om det så skulle falla mig in.

— — —

Post scriptum: Sedan ovanstående skrivits har jag haft turen att sammanträffa med min kusin och arbetskamrat från 1889 uppe i Stenhammaren, Carl Nessenius. Han omtalade då, när jag erinrade honom därom, att de här nämnda plåtarna voro tagna från det av elden halvt förbrända taket på stadens rådhus (nu Stadshuset), samt att betalningen för oss båda i vårt arbete med dessa var ett halvt öre stycket för de små och dubbelt upp för de större – om nu detta är alls av någon betydelse att veta.

Henrik ("Hippen") Åslund var son till konsul Åslund, delägare i – eller kanske en tid ägare av – Heffners sågverk. Att han, som jag berättat, trivdes med att leka med arbetarnas barn, torftigt klädda och barfotalassar de flesta, visar väl hans sinnelag.

Han dog som ruinerad man för ett 20-tal år sedan, efter det att ett sågverksbolag, i vilket han hade del, gått omkull, om jag inte minns fel – så, som det icke sällan brukar gå med goda människor . . .

Preludier

För mycket länge sedan skrev jag, driven därtill av ett visst något hos mig själv en historia, som jag försåg med denna i mitt tycke nu rätt så underliga ingress:

”Att författa böcker eller vilken annan litterär sak som helst och om vad som helst, så det kan sägas om arbetet att det är gott i alla avseenden och alla till lags, är inte så lätt som folk i allmänhet tror. För min del skulle jag på tal därom gärna önska att det inte fanns någonting som heter pluralis, singularis och andra liknande konstigheter i vårt språk. Jag anser att det på alla vis vore bättre om man fick lägga sin hand tungt i bordet i stället för att avlas med grammatikaliskt vällagda ord i både att tala och skriva, när någonting av större vikt i ens eget tycke vore att säga, och sedan i ett annat fall, att hjärtat, detta alltid kännande och värkande stycke organ i ens bröst med lätthet kunde flyttas ner på samma plats och att man då utan minsta bitterhet kunde säga: – Ja, här är det nu. Till er tjänst medmänniskor, mina bröder, var så god, om det på något vis kan vara eder till gagn. Men jag önskar att jag också får fortsätta att leva själv.

Skrivpennan som skall doppas i bläcket nästan vartannat ord och forma jämna rader på ett förut blankt papper, så de kan läsas, förstås och njutas av dem under vilkas ögon de komma, är även ett instrument jag allvarligt och med skärpa vill fördöma. Oftast inträffar det för en olärd grov hand att denna penna gör sin sak så dåligt med felskrivna ord, plumpar och andra oskönheter som inte ögat kan fördraga, att det ena nästan färdiga arket efter det andra måste kasseras och andra åter fyllas, tills man är totalt slut och gråter i stillhet utan tårar över sitt öde. Varför kan jag inte använda tiden på ett för mig bättre sätt då livet leves bara en gång och är mycket kort dessutom? frågar jag mig ibland.

Nu är allt detta en pina för mig – nej, hur jag säger

jag, det är en glädje, en stor lycka är det. Låt mig bara få fortsätta!

Ja, sanningen att säga inträffade heller ingenting som på ett mera verksamt sätt hindrade mig i mitt arbete den gången och inte senare heller för den delen. Fortsätta har jag fått.

Resultatet har så småningom även blivit böcker, hela fyra stycken. Dessutom är det, för att vara noggrann, ett kanske 100-tal noveller, berättelser och artiklar i skilda ämnen, tryckta i tidningar landet runt eller lästa i radio samt en refuserad roman, skriven under krigsåren. Alla dessa saker förutom mindre utkast och sådant ligger nu undangömda i kuvert och lådor, emedan jag vet, att de aldrig utkommer i bokform i min tid åtminstone. Detta skulle ännu min oskicklighet och mitt ringa namn förbjuda.

Här vill jag nu berätta något om de fyra nämnda.

Den första, "Pilgrimer," utkom 1909, storstrejksåret, alltså. Namnet på boken valdes med någon hänsyn till det folk den på sitt enkla vis handlade om. På sätt och vis var den tidens sågverksarbetare även pilgrimer, vandrare och sökare till ett mål: sågverket eller /om vintrarna/timmer-skogen, där de kunde förtjäna något bröd för sig och de sina att leva av.

Jag kan inte heller nu erinra mig annat än att den blev välvilligt mottagen i pressen åtminstone i min hemstad, Sundsvall – tidningar från andra håll var jag inte i tillfälle att läsa då – trots sina både språkliga och formella brister. Detta berodde väl, antar jag, mest därpå att det var den första bok om industriarbetarna och deras förhållanden, skriven av en av dem själva, som då utkommit.

Vad arbetarna – och då närmast mina kamrater i brädgården – tyckte om mitt första litterära verk fick jag aldrig veta. De lät händelsen glida förbi utan att ens med ett ord tala om den – kanske detta av hänsyn. Sådant vet man inte. Däremot hörde jag på omvägar att en av våra

överordnade, verkets kassör, läst boken och sedan sagt att ”det var mest tankstreck i den.”

Och jag har ingenting att anmärka mot yttrandet, omdömet kunde ju vara riktigt. Hur ”Pilgrimer” annars köptes eller lästes är mig inte bekant.

Jag tror mig tillhöra det slag av människor, en smula primitiva, och obundna till sin natur kanske, som fått klara sig fram med enkla medel och under enkla förhållanden hela sitt liv, men utan att ändå ha förlorat något av sig själv, ja, t.o.m. vunnit mera av andliga värden i stället. Att l e v a har vid sidan av slitet för dem till slut blivit konst.

Dat är också möjligt, att det till stor del var därför som en redaktör här i staden, en man av konservativ läggning, så tidigt som 1912 ansåg sig kunna skriva i sin tidning om ”En fiol och en kvinna och andra historier”, min andra bok, att den ”var värd att kastas i en kloak.”

Jag befann mig undernörd och klen på en stabbläggarbrygga som tillfälligt anställd på att av de större sågverken i distriktet en solvarm juli-dag – det vara bara på tredje året efter storstrejkens upphörande för mera aktiva deltagare! – när jag råkade få läsa recensionen i tidningen, och det var då nära att jag fallit ihop av slaget. Jag hade ju inte menat något illa utan tvärtom med min bok!

Men jag föll inte, om också knäna skakade vid vart steg under bördorna, jag reste mig igen när jag hunnit inse att kritiken kanske varit rättvis och att den kunde bli mig själv till nytta därigenom.

Ja, detta var, som synes, för rätt så länge sedan.

När jag nu efter månader av vända m.m. på allvar slutligen sätter mig ner för att påbörja en ny bok, måhända den sista, så erfar jag inte mindre än förr hur svårt detta hjärnans och handens arbete är. Tankarna irra omkring . . . Hur ska jag börja den boken bäst – fortsätta den ord för ord och sida för sida så det blir ett sammanhang, ett helt om mig själv och mitt, som folk förstår och vill läsa – och

vad ska jag rättast kunna avsluta den med sen? Det senare brukar inte heller vara det minst viktiga i en bok.

Medan jag sitter funderande och planläggande i min kammare så här mot kvällen, hör jag min livsledsagarinna sedan snart fyratio år stöka ensam i rummet rätt under mig. Jag gissar att hon ställer i ordning efter vår middag nyss förut. Det är lätta, lågmälda ljud som kommer med korta mellanrum och med olika styrka – sådan man förströdd lyssnar till och känner an viss lycka över att de inte är alldeles borta ännu . . .

Jag erinrar mig något tillbaka – till den tiden då vara barn, tre flickor, lekte, läste sina läxor, eller senare hade sina andra bestyr i vårt rum där även jag satt och försökte ”författa” något sedan arbetet i brädgården för dagen var slut. Jag kommer också väl ihåg att det inte störde mig så särskilt. Och detta kanske inte minst därför att det i att sågverk på alla vis är slammer och vidare, att jag själv alltid älskat stormen när den blåser och åstadkommer ljud. Känner jag mig nedtryckt av något och då går ut, brukar jag rätt snart vara befriad från min plåga.

Ingenting är för mig värre än tystnaden, stillheten . . .

Från vårt kök därnere höres inte heller några ljud nu. Jag förstår då att Hon blivit färdig med det förut nämnda och genast satt sig ned med sina strumpstickor i stället. En s.k jumper av något mörkfärgat garn är även påbörjat, vet jag. Hennes händer är sällan i stillhet, när hon är ensam. Och oftast inte annars heller.

Jag tänker ibland: hennes energi och sega vilja för allt och med allt i sin egenskap av kvinna och husmoder borde jag som andra part ha ägt. Då kanske jag hade nått längre, åstadkommit långt bättre och större saker om mitt sågverksfolk, Men – när jag rätt, erinrar mig dagarna, åren och allt det hända intill nu i mitt liv, så är det ändå något av en bragd med de där böckerna. För de två senast utkomna – ”Hunger” 1916 på Bonniers förlag och ”Den

breda vägen” 1923 på Tidens – blev det till min stora glädje också mest beröm. Därför vill jag som avslutning på dessa inledande rader nu också säga detta: Jag är mycket stolt över min arbetargärning hitintills och jämväl i likhet med Karlfelts löskerkarlen glad att jag fått leva.

Biografiska och lokalhistoriska bakgrundsförhållanden

Göran Wredenberg

Efter storstrejken 1909 blev Karl Östman avskedad och vräkt från Nacka sågverk på Alnön – det var ju närmast ”klassiskt” vid sådana konflikter under sågverkstiden! Detsamma hade för övrigt hänt honom vid den så kallade föreningsrättsstriden 1899. Under storstrejken hade han dessutom tillhört en strejkkommitté, vilket ju bör ha varit särskilt graverande.

I ett brev till Författarföreningens styrelse, daterat februari 1945, skriver Karl Östman följande om dessa händelser:

Våren 1909 kom storstrejken, arbetarna på de båda sågverken, som voro organiserade och inte ville underkasta sig arbetsgivarnas krav att inte tillhöra någon fackförening, skingrades åt alla håll, och våra föreningar upplöstes då så småningom.

Under en period därefter bodde han med familjen på Skönviks Folkets Hus, strax norr om Sundsvall. Hustrun Hilda skötte här den praktiska verksamheten, och själv sysslade han med diverse tillfälliga arbetsuppgifter i omgivningarna. Om detta heter det lite längre fram i ovan nämnda brev:

Efter ett flerårigt flackande från arbetsplats till arbetsplats, då sysslorna varierade mellan ’sjåning’ ombord på lastfartyg vid sågverken ikring, inredningar av rum jämte tapetsering och målning på egen hand m.m., kom jag våren 1913 till ’Laurents’, ett sågverk med en ram jämte hyvleri vid Selångerån här, arbetet var stabbläggning – ’en man, en sågram’ alltså.

Av en ren tillfällighet hade Karl Östman våren 1913 råkat träffa en bekant som arbetade på Laurents sågverk

Protokoll
föret i möte hållet med
Nacka fackförening d. 27 sept
1909

§ 1
Mötet öppnades av ordf. J. Sjöström var-
ter upplästes föregående mötes protokoll
vilket godkändes

§ 2
Komiteen som behandlat disponentens rapport om
disponenten var villig att ställa sig till
utom E. Vistberg, J. Helleberg samt
Rimhold Jansson och Karl Östman.
De två senare skulle dock för undvikande
af ytterligare ~~och~~ förberäkningar också få
ötergå. Uppställd vidare vilkoren för
ötergången, vilka var personliga under-
skrifts på att utträda ur landesorganisationen
samt att icke tillhöra annan socialistisk
fackförening under tiden som man hade
anställning i bolaget tjänst.
Skifvelsen eller certifikatet upptogs till
beaktande. Sedan under talare fram-
vällt att som situation nu var, intet
annat val fanns än godkänna, så skref
under den som det ville ut önskad.
Mötet beslut också i enighet sluta

§ 3
Tankarna en fråga om föreningen, hvarst
skulle vandra eller upplösas. Endast
beslut godkänna till längre fram så man
människt upplysning hur man gjorde
i detta ~~och~~ i distriktet.
Listan (disponentens förbindelse som skulle under-
skrivas) framlades hvarst. Hvarst, alla
utom de förut nämnda samt Oskar Östman
skref på sina namn.
Besluts skref ett ötergången till arbetet
skulle ske omedelbart morgon och så på i
samband tröff

Som för
Karl Östman
tillf. teck

Protokoll från Nacka fackförening 1909, som visar att
arbetsgivaren tar tillbaka arbetarna (utom fyra, varav en är Karl
Östman), förutsatt att de skriver under på att inte tillhöra någon
fackförening i framtiden. Vid protokollet: Karl Östman.

Selångersån vid Laurents sågverk. Foto: Karl Östman. Sundsvalls kommunarkiv.

vid Selångersån, och som kunde berätta att man där behövde anställa en stabbläggare. Den tidigare anställda sades vara en "suput", och hade därför inte nöjaktigt kunnat fullgöra sin uppgift. Karl Östman sökte och fick platsen.

Det här är alltså bakgrunden till att han, som i många år bott och arbetat på Alnön, kom att flytta in till Sundsvall vid närmare 40 års ålder. I Sundsvall slog sig familjen ner högst upp på Stenhammaren, som Södermalm tydligen fortfarande ofta kallades, alldeles intill skogen. Där hyrde man en vindslägenhet i ett stort trähus, benämnt Carlsro, eller Villa Carlsro. Denna miljö beskrivs eller är bakgrund i några av Karl Östmans texter.

I en novell med titeln "Depression", publicerad (med tidstypisk nystavning) i *Nya Samhället* någon gång strax efter första världskriget, omnämner han helt kort hemmet och omgivningarna:

*Villa Carlsro, Sundsvalls
kommunarkiv.*

På en backe högt över stenstadens hus och gator ligger huset där jag bor. Och högt är huset även – det är med tränne våningar, och längst där uppe under taket bor jag. När jag står vid fönstret i bostaden som vetter ner mot staden från stadsbärgshållet till i söder – och det kan det hända att jag gör ofta – då är synkretsen stor och vid för mej där jag står.

Uppe på Södermalm fanns flera ståtliga trävillor, som stod kvar ombildade till hyreshus ännu in på 60-talet. En av dem, Fredriksro vid Södra Allén, fungerade även som ålderdomshem. Lars Ahlin bodde med sin familj i detta område vid slutet av tjugutalet och har berättat om ett par ”träslott” till villor i *Min död är min*, Villa Hurtig och Villa Busouw. I *Lars Ahlin och Sundsvall* (1978), skriver Lars Åke Augustsson:

Jag menar det är rimligt att anta att båda dessa romanvillor har samma förebild, någon av de stora villor på översta Södermalm som hyste så många familjer och bar så vackra namn som Carlsro, Carls hem eller Alphyddan – där den Ahlinska familjen bodde några år; de är nu rivna.

Om Villa Hurtig berättar Lars Ahlin följande i *Min död*

Teckning av Hjalmar Pettersson. Sundsvalls kommunarkiv.

är min:

Dominerande, slottslik och fantastisk reser sig Villa Hurtig bland en mängd ynkliga små kåkar. Ett dråpligt infall av en träpatron från skogsskövlingens år. Träpatron sköt sig förstås, och hans magnifika villa ombyggdes till smålägenheter, och så flyttade stans mest misslyckade existenser in dit.

Carlsro var alltså ett liknande, vitmålat trevånings trähus, högst uppe efter Fredsgatan på Södermalm, eller Stenhammaren, det gamla namnet som Karl Östman fortfarande använde. I huset bodde enklare folk ur arbetarklassen, enligt Karl Östmans dotter Rut en målare, en bagare, tre stycken åkardrängar, en lastbilschaufför, en murare, en slaktare, en handelsresande samt en hotellanställd. En som besökt Karl Östman uppe på Carlsro var signaturen ”Askungen”, som under rubriken ”Diktaren i sågverket” berättar följande i

Svenska Dagbladets söndagsbilaga 1929-12-08:

Och där, i vindsvåningen i en stor hyreskasern, i ett litet ljust och vänligt hem, där de hemvävda trasmattorna lågo i prydliga rader över vitskurade golv, där böckerna trängdes vildsint i bokhyllan och husmodern kokade lingon, träffade jag Karl Östman, arbetardiktaren.

Ja, det här låter onekligen ganska idylliskt, men när kyrkoherde Georg Granberg något senare besökte Karl Östman inför begravningen av hans dotter, såg han därefter som en särskild uppgift att initiera en insamling till ett eget hem åt honom (Georg Granberg, *Min väg till fjällen*, 1962).

Gasverksgatan på Stenhammeren. Sundsvalls museums arkiv.

Flera av Karl Östmans noveller inleds med att han står vid sitt fönster där uppe på Stenhammaren och skildrar vad han kan se av omgivningarna. Det gäller till exempel de noveller som har ett sagoartat tema insprängt, med två sågskorstenar i ett filosoferande samspråk om livet och tiden. Dit hör "Depression", version I, publicerad i *Nya Samhället* någon gång kring 1920, och en delvis omarbetad version II, publicerad något senare i okänd tidskrift, samt "Ett folk i svält" från *Social-Demokraten* 1928-03-04 och *Nya Samhället* 1928-03-17. Och i den självbiografiska skissen "Sågverket och jag" ur antologin *Ansikten* (1932) – som även förekommer i *Stabbläggare* (1976) och *3 x Karl Östman* (2003) – liksom i berättelsen "En kväll i brädgården" (*Skogsindustriarbetaren* nr 14, 1940), sitter han visserligen till omväxling vid fönstret, men annars är inledningen mycket likartad. I "Depression" är tiden strax efter första världskriget då det rådde ekonomisk kris med lockouter, strejker och arbetslöshet, vilket också återspeglas i skorstenarnas samtal. Liksom med sannolikhet minnen från storstrejken. Krigets hemskheter återkommer även i deras reflektioner. De chockartade intrycken från det första världskriget, med dess skyttegravskrig, stridsgaser, masslakt av människor samt här hos oss matbrist, måste ha levt kvar länge. Karl Östman har skrivit om sina känslor inför kriget också i den polemiska artikeln "Banditkänslor" (*Nya Samhället* 1918-02-14). Han talar där om det "sköna kriget" som till sist alstrat "en allas kamp mot alla på ruinerna av en mer än tusenårig kultur, som 1900-talets militarism, rovlystnad o. ögonlösa vanvett nu behövt blott tre års tid för att skjuta i spillror – –"

Karl Östman tillhörde under kriget den s k landstormen, d.v.s. de åtta äldsta årsklasserna värnpliktiga med huvudsakligen hemvärnsuppgifter, och mobiliserades 1914 liksom Hamn-Olle i "När mobiliseringsordern kom", vilket ju bör ha ökat den ångestfyllda känslan av bräcklig närhet

till världskrisen.

Stenhammaren, det område av Sundsvall där alltså familjen Östman bodde, hade ända sedan slutet av 1800-talet haft dåligt rykte i staden. Glädjehus och lönnkrogar sägs ha stått tätt vid sekelskiftet och diverse ”lösa existenser” hade sin hemvist däruppe. Genom Gårdsägareföreningens arbete förbättrades dock med tiden den sociala miljön. År 1900 hade samma förening också lyckats genomdriva att stadsfullmäktige ändrade beteckningen Stenhammaren till Södermalm, på grund av namnets allmänt negativa associationer.

Men Stenhammaren/Södermalm hade uppenbarligen ingalunda utvecklats till något överklassreservat på Karl Östmans och Lars Ahlins tid. Det är ju välkänt att Lars Ahlin mycket målande beskrivit den sociala topografin i den här delen av Sundsvall, i *Min död är min*. Så här inleds en sådan beskrivning: ”En skämtare skapade en gång en vits om förhållandena i Sylvans barndomsstad. –Ju djupare man sjunker socialt, sa skämtaren, desto högre upp får man sin boning här i stan.”

Även Karl Östmans Sundsvallstexter har anspelningar på denna sociala skiktning. På flera ställen beskrivs till exempel Stenhammaren som hemvist för det ”sämre folket”. Så här heter det i novellen ”Snö”:

Folket här i fattigkvarteret, det ’sämre’ folket, som varit vant att gå ut före snöplogen och sandskyffeln om morgnarna . .

För denna kategori människor, ”de fattiga som saknar arbete och bröd”, är den ymnigt fallande snön snarast en välsignelse, då den ger möjlighet att tjäna lite pengar på röjning. Och en förkortad och något omarbetad version av samma text, publicerad i en lokal församlingstidning, *Julhälsning*, 1935, har fått titeln ”Snö, snö – den välsig-

Sundsvalls hamn ca 1900-1930. Sundsvalls museums arkiv.

nade”. Där berättas också att ”i kvarteret Stenhammaren, där det ’sämre folket’ bor, finnes intet lyse av det slaget någonstans” (i motsats till stenstadens väl upplysta gator), utan man tar sig fram i ett ruvande mörker om morgonen.

I ”Snö” förekommer följande beskrivning av klasskiktningen: ”Nere i stenstaden, där de så kallade bättre människorna bor, strömmar det starka ljuset från 50-ljuslamporna i våningarna ut på gatorna, där även lyktor står i täta rader över trottoaren, så det glimrar i vitt och rött i skyn över stenpalatsens tak. Men i Bärget, fattigkvarteret, däremot, ruvar natten ännu.” Till och med ljus och mörker i mera bokstavlig bemärkelse tycks tydligen också ha varit klassmässigt fördelat i Karl Östmans stad!

Lars Ahlin bodde ju också på Södermalm i sin ungdom, närmare bestämt vid Grängsgatan, alldeles intill vägen upp

till Södra stadsberget. För Lars Åke Augustsson har han berättat hur han brukade se Karl Östman på väg hem efter arbetet:

Jag såg honom vandra ensam på kvällarna . . . Med ett ansikte ungefär som en åldrad och utmärglad Marcel Duchamp, tycker jag nu. Jag tänker på Christer Strömholms foto av Duchamp.” (Lars Ahlin och Sundsvall, 1978)

Han blev dock aldrig närmare bekant med Karl Östman

*Från arbetsinrättningen vid Selångersån.
Sundsvalls museums arkiv.*

som gode vännen Ivar Öhman.

En som emellertid hade en minnesbild av hur en betydligt mycket yngre och vitalare Karl Östman skyndar hem uppför backarna efter arbetet var Moje Västberg:

. . . ser jag honom som ung för min inre syn: en reslig och senig gestalt i blekblå arbetsdräkt som med spänstiga steg och stolta huvudkastningar spurtar uppför Södra berget mot ett-rum-och-kök-lägenheten

i Karlsro, och då som nu erinrar han om Sago-Gunnels starke och stolte gosse. . .
(Mauritz Västberg, "Sågspånsdiktaren Karl Östman gick i solostrejke och segrade", Morgontidningen 1946-02-26)

I ganska många av Karl Östmans Sundsvallsnoveller förekommer hamnarbete, eller "sjåning", som han själv ofta skriver. Det kan vara ett huvudtema, som till exempel i "Flyttande fåglar" och "Det ordnar sig alltid", eller bara en bakgrundsdetalj som i "Feber". Hamnarbetet hade han ofta varit tvungen att ägna sig åt åren efter storstrejken, sedan han blivit avskedad från Nacka sågverk, vilket han också berättar om i det tidigare nämnda brevet till Författarföreningen. Det var ju dessutom vanligt vid sågverken att verksamheten mer eller mindre avstannade på hösten, redan innan isen hunnit lägga sig. Bortsett från ett fåtal personer som behövdes för underhållsarbete och liknande, blev de flesta sågverksarbetare arbetslösa och skulle då helst hitta något annat arbete under vintern. Man kunde i den situationen antingen dra till skogs för huggning eller kolning, alternativt finna arbete i hamnen så länge isförhållandena så tillät. Mest var det yngre, ogifta arbetare som valde det förra alternativet. "Liksom i dvala måste sågverksbefolkningen uthärda vinterhalvårets period av stillastående, för att återvända till livet först när vårsolen kom fram och varslade om bättre tider", heter det i etnologen Håkan Berglund-Lakes doktorsavhandling *Livet äger rum* (2001). Om skogsarbetet, som Karl Östman kände väl från sin egen ungdom, har han berättat i en rad noveller, till exempel "En kolarhistoria" (*Stabbläggare* 1976) och "Tremilsskogen" (*Pilgrimer* 1909). I den senare heter det: "Säsongsarbetare vid sågvärken veta vad deras frid tillhör på höstarna: Packa maran! I med paltorna: en filt (Om så'n finns) värktyg (ibland) linne, några omgångar. Så iväg."

I flera noveller framgår hur lastning pågår i hamnen ännu när isen börjat lägga sig, eller till och med med en isbelagd

fjärd där man brutit upp en ränna. Och även efter att han fått fast anställning vid Laurents sågverk har Karl Östman tydligen varit tvungen ta arbete i hamnen om hösten. I ett brev berättar han att han hade en släkting som var något slags förman i hamnen ("statistikförarn"?), men tillägger samtidigt att han hade föga glädje av detta förhållande!

I ett par av sjäarnovellerna sker våldsamma olyckor, i "Sjäare" (*Stabbläggare* 1976, *Hunger*, 1916) och "Fastalagskortet". Karl Östman hade själv råkat ut för en olyckshändelse vid lastning, troligen alldeles i slutet av 10-talet. Ett s.k. "sling", dvs fästkedjan på en kranwire träffade, efter att med nätt nöd ha undgått huvudet, hans fot hårt, med följd att han en tid blev mer eller mindre invalidiserad och oförmögen att utföra sitt arbete som stabbläggare. Med stor sannolikhet är det denna skada, som det anspelas på i ett brev från Karl Östman till den legendariske arbetarkampen C.A. Svensson den 8 september 1920. Där talas om att Karl Östman ska avskedas, och att Laurent anför "att han inte kan ta tillbaka i arbetet en som skadat sig hos en annan arbetsgivare". Det framgår också att C.A. här ville ingripa personligen till Karl Östmans hjälp genom en deputation hos verksledningen – han var ju känd för att alltid ställa upp för en medbroder i nöd. (Karl Östman tecknade för övrigt C. A. Svenssons porträtt under täcknamnet Se A i *Den breda vägen* och i "Jordafärden" i *Nya Samhället* 1926-05-28). I brevet säger sig Karl Östman starkt misstänka, att skadan bara var en förevändning för att kunna avskeda honom, och att det verkliga skälet snarare var hans fackliga engagemang.

Hur som helst måste han ha kommit till någon uppgörelse med sågverkets ledning, då han ju kom att arbeta kvar där i många år. Det verkar också som om Karl Östman trots allt hyste ganska stor uppskattning av Erik Laurent som chef och människa.

I en novell, "Mannen som var feg" (*Bevingad jul*, 1926), i

denna bok publicerad i en version med titeln "Ambrosius", skildras en yttersta utväg att skaffa sig några kronor om inte hamnen kunde erbjuda något arbete: att uppsöka pantlånekontoret. Även i "Tag fast tjuven" förekommer ett besök på lånekassan på Skeppargatan. Andra texter nämner denna institution mera *en passant* som t ex "När mobiliseringsordern kom".

Ofta rör det sig om något klädesplagg som den medellöse arbetaren bär till pantbanken, och Håkan Berglund-Lake understryker i "Livet äger rum" att kläder och andra textilier hade ett "högt andrahandsvärde": "Genom klädernas höga värde var de också stöldbegärliga; de var både lätta att sälja och få belånade på pantbank."

Ja, det rådde en gång förhållanden som vi kanske idag har lite svårt att sätta oss in i. Och Karl Östman själv uppger i ett brev 1918 till Herman Sällvin, Sundsvalls-Postens redaktör, att han på grund av att hans kostym tyvärr råkar befinna sig på pantbanken ej har möjlighet att komma till ett önskat personligt möte. Detta lär dock ha varit en s.k. nödlögn, då han inte kände någon som helst lust att träffa den konservative redaktören, som han skarpt polemiserat mot i "Banditkänslor". Men han har faktiskt i annat sammanhang nämnt att han också vid något trängt tillfälle varit tvungen att pantsätta kläder.

Som ofta i Karl Östmans noveller finner man alltså även här en utgångspunkt i hans egna erfarenheter. Kanske skulle man kunna kalla det för verklighetsintegrerande, efter en ny litteraturanalytisk teori.

*

I *Min död är min* vidareutvecklar Lars Ahlin Sundsvalls "sociala topografi" på följande sätt:

– Alla hamnar vi Vestpåstan. Förr eller senare. – – –
För vid Vestpåstan ligger stans lasarett och sinnessjukhus,
dess fattigvårdsanstalt och arbetsinrättning, dess
kronohäkte och framförallt – dess kyrkogård.

Karl Östman (till vänster) och några arbetkamrater på Laurents sågverk. Sundsvalls kommunarkiv.

Karl Östman i brädgården på Laurents. Sundsvalls kommunarkiv.

Karl Östman hade ju sin arbetsplats vid Selångersån, Kvarnån benämnd i "Snö" och "Den breda vägen", och kom dämed varje dag mer eller mindre i nära kontakt med dessa institutioner. Han berättar i "Snö" om vad som ligger vid Kvarnån: "Det är en trämassefabrik, en järnverkstad, en korvfabrik, ett sågverk samt ett annat verk: arbetsinrättningen, där 'fattighjonen' vårdas tills de dö, av sysslomanen, herr Esbjörnsson."

Och lite längre fram filosoferar huvudpersonen:

Men när jag arbetar varje dag och inte får mer än kålrötter, litet bröd och bomullstyg, en meter då för pängarna, som mitt arbete är värt nu – hur skall det bli längre fram då? När jag blir äldre? Esbjörnsson – jag hoppas, när det i framtiden blir en vrå ledig i din gård därborta, att du då kommer ihåg mig också . . . Esbjörnsson . . . he . . .

Att hjonskap i en fattiggård skall bli slutlig lön för möda för arbetsfolk är så orättfärdigt, vrängt, att det är nästan lustigt att tänka därpå en dag som nu."

Vi ser att Karl Östman här har ett "slutstationstänkande", som liknar Lars Ahlins, med "Vestpåstan" med fattighuset som en skrämmande möjlighet.

Laurents sågverk var en elektrisk såg och låg på norra sidan av Selångersån, någonstans där sporthallsbadet nu är beläget. Karl Östman arbetade där från 1913 till 1936, då ett fall i brädgården omöjliggjorde all vidare stabbläggning.

En som besökt sågen var Helmer Grundström, och han beskrev den så här i artikeln "Outnyttjade miljöer i svensk skönlitteratur" (*Social-Demokraten* 1939-08-14) :

Det är ett sågverk från den gamla tiden. Där arbetas primitivt, stockarna forslas fram för handkraft, och då man besöker det får man en känsla av att man befinner sig i en liten överklig idyll.

Karl Östman berättar i artikeln "Vid Selångersåns minnesrika vatten" att sågverket skall ha grundlagts av en viss Öhman, och därefter ha övertagits av byggmästare J.C. Björklund, innan det kom i Lars Erik Laurents ägo. Laurent, som ursprungligen hette Olsson, var en så att säga selfmade man, son till en arbetare i Tierp. I sin ungdom hade han prövat på olika typer av kroppsarbete, bland annat som jordbruksarbetare, plankbärare i Korsnäs och hamnarbetare i Gävle. Han kom senare in i tegelbranschen, där han rätt snart avancerade till tegelmästare. 1897 blev han ägare till Högoms tegelbruk och något senare till Björklundska sågen.

I varje fall i sina återblickar på äldre dar, tycks Karl Östman bara ha positiva minnen av Laurent, vilket också framgår av karaktistiken i "Vid Selångersåns minnesrika vatten". Vännen Moje Västberg skrev om relationen mellan de bägge kraftkarlarna: "Men högermannen och grosshandlaren Erik Laurent, som själv varit arbetare, hyste också stor respekt för Östman. Detta visade han vid många tillfällen." ("Sågspånsdiktaren Karl Östman gick i solostrejk och vann").

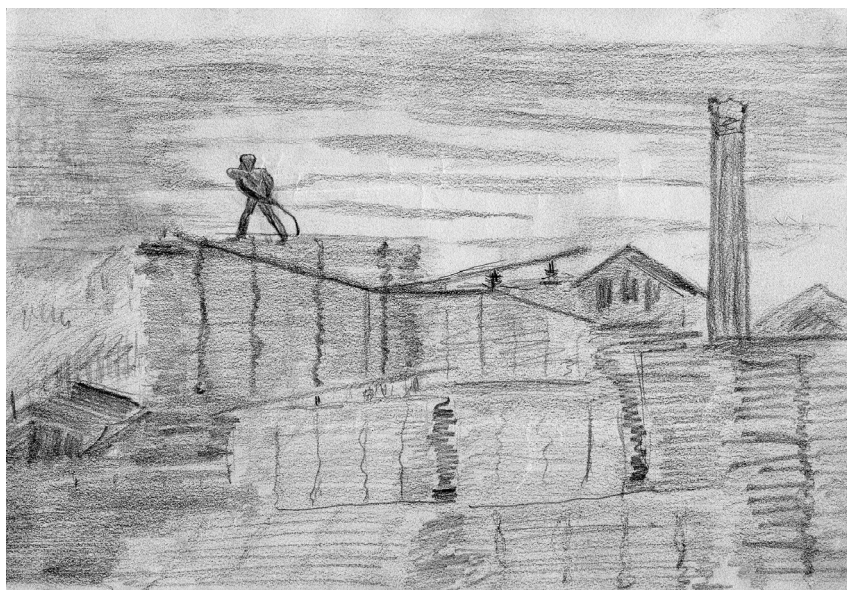
Det allmänna intrycket är också, att Laurent var en jämförelsevis human och resonabel chef, "patriarkalisk" i ordets mera positiva betydelse. Men det innebar ändå inte att arbetarna inte var tvungna att kämpa sig till sina rättigheter. Vi minns ju hur Karl Östman 1919 faktiskt hotades med avsked, men att konflikten på något sätt redde ut sig. Och i det tidigare nämnda brevet till Författarföreningen berättar Karl Östman, att förhållandena var minst sagt otillfredsällande vid Laurents sågverk, när han kom dit. Mot slutet av brevet heter det:

Men när jag varit där en tid så jag började känna mig 'husvarm' någorlunda, samlade jag den nu större blivna arbetsstyrkan i en fackförening även här, vilket så småningom gav till resultat hyresbidrag och fritt bränsle till alla.

Året var 1917 och Karl Östman blev sekreterare i fackför-
eningen.

Alltnog, 1923 dog Laurent, och nu tycks klimatet ha blivit hårdare vid sågverket. På ett par ställen i brev till Ture Nerman använder Karl Östman ordet "trähelvetet" om sin arbetsplats. Vagnarna i brädgården var slitna och rostiga, och när man begärde bättre belysning där fick man avslag. När Karl Östman kom hem från arbetet var han oftast så utmattad att han först måste ligga på soffan och vila, innan han överhuvud orkade ta sig för något. På ett foto med arbetskamrater i brädgården ser han också så "åldrad och utmär glad" ut som Lars Ahlin beskrev honom. Ändå nämner han i brevet till Författarföreningen, att tiden när han arbetat vid Laurents sågverk faktiskt varit den lyckligaste i hans liv. I sina memoarer, vilka dock aldrig blev skrivna, skulle han närmare berätta om varför.

Den enda novell vi känner till, som har en direkt anknyt-

Teckning av Karl Östman. Sundsvalls kommunarkiv.

ning till Laurents sågverk är ”Snö”, på grund av topografiska angivelser som Kvarnån och Repslagarvägen. Särskilt idyllisk verkar ju inte tillvaron vid Kvarnåverket vara:

Blytungt trä på bärarbryggan – landgångar med is på högt uppe i luften – flämtande lampor – mörker. Livet hänger löst som på ett hår för oss då. Billighetsmat är kosten för jobbet. Uppmuntran är vatten, när magen vill ha något vatten, och så är det detta: marschera på, pojkar! Uppmaningen är aldrig utsagd av någon, men så länge sågen surrar känner man den över sig som maran i en dröm ändå.

Ja, vi kan nog inte helt sätta oss in i hur ljus och mörker

Esplanaden. Sundsvalls museums arkiv.

verkligen var fördelat vid Kvarnåverket . . .

Stadens fattigvård hade under större delen av 1800-talet haft anläggningar vid Selångersåns krökning, Åkroken, eller dess närmaste omgivning. Idag ligger Mittuniversitetet

just där. Från 1812 till omkring 1880 låg det gamla fattighuset här. 1844-75 var även stadens lasarett beläget i detta område, och efter dess nedläggning 1875 kom en donation från änkefru Johanna Lovisa Holm, som gick ut på att hon ville skänka lasarettets byggnad till staden. Donationens villkor var dock, att enbart arbetsinrättning skulle vara verksam där, och att den skulle heta "Lindgrenska arbetsinrättningen" efter hennes bror järnkramhandlaren Anders Johan Lindgren, vilket också uppfylldes. På arbetsinrättningen hamnade en varierad grupp människor, som inte kunde eller inte ansågs vilja fylla sina ekonomiska förpliktelser.

Redan strax efter arbetsinrättningens skapande visade det sig, att antalet sjuka och icke arbetsföra som måste omhändertas inom fattigvården blev stort, varför institutionen kom att kallas "arbets- och försörjningsinrättningen". En grupp sjuka som vårdades under vedervärdiga former bl a i källarceller "af den äldre, fängelseliknande typen med små fönster." (cit. Petrén), var mentalsjuka, dementa och utvecklingsstörda. Efter en inspektion 1912 av den kände psykiatrikern Alfred Petrén, inspektör för sinnessjukvården, riktade denne en fullständigt förintande kritik mot stadens myndigheter för den helt inhumana vården av dessa grupper, vilket fick till följd att man äntligen kom igång med planerandet för stadens första sinnessjukhus. 1916 stod Västhagens sjukhus, som det kallades efter 1933, till sist färdigt på Selångersåns norra sida, helt nära sågverket . .

Fattigvårdens anläggningar låg alltså mycket nära Laurents sågverk, på andra sidan ån, och Karl Östman bör dagligen ha kommit i nära kontakt med dem. Man kan då tänka sig att han, som ständigt levde med mycket osäkra livsmarginaler, fick liksom novellens berättarjag tankar kring hur osäker tillvaron egentligen är, och att livet för en fattig arbetare till sist kanske slutar i en vrå hos syssloman

Esbjörnsson . . .

Under den senare delen av sitt författarskap kom Karl Östman att framför allt skriva artiklar med lokalhistorisk inriktning. Exempel på sådana är artikelserien "De döda sågverken på Alnön" (*Sundsvalls Tidning* 1934-35), "I det gamla Njurunda" (*Sundsvalls Tidning* 1942) samt "En stad växer upp" och "Vid Selångersåns minnesrika vatten." Nu verkar det som om han med åren fått en mera ljus syn på sin hemstad än den som ibland präglar tidiga noveller, till exempel "Nineve" från 1912. Det finns till exempel i "I det gamla Njurunda" en ganska entusiastisk utblick från Vängåvan, där Karl Östman sitter och betraktar folklivet i inledningen, där det bland annat heter: "Inte så många städer i vårt land har, tror jag, så raka, välskötta gator, så vackra och i alla avseenden väl lagda planteringar, eller ett så rörligt folkliv samlat på en plats som vår stad – även Gaffelby fult o. vanvördigt kallad."

Men i ett brev till Ture Nerman daterat Skönvik 1912-06-02 ger han utlopp åt de känslor av "alienation" som mötet med staden på den tiden kunde inge honom:

Aldrig far jag in till stan mer. Staden är de rikes, de starkes, de bildades – Kommer en ann' dit får han veta sin litenhet så det känns.

In kommer han icke utan glädje över att få 'komma ut' och ganska självsäker. Men han tappar bort allt det där och sej själv så småningom. Artiklar i fönsterna och böcker och kläder hånar honom. Mot sin vilja blir han tafatt, ordlös – dum. – – –

"Stavningsäventyret" i Nya Samhället

Göran Wredenberg

I "början av juni 1909 anlände den tjugutreårige Ture Nerman, nyutexaminerad fil kand från Uppsala, till Sundsvall för att tillträda sin anställning som redaktionssekreterare på Nya Samhället. Här kom han att samma höst recensera Karl Östmans debutbok "Pilgrimer", vilket "blev inledningen till en livslång vänskap som skulle få stor betydelse för Karl Östman. Inte minst fick denne möjlighet att publicera många av sina tidiga noveller och artiklar i Nya Samhället. Så här beskriver Ture Herman deras vänskap i memoarboken "Allt var rött"

Östman kunde jag skriva en hel bok om, bara hans brev räcker till det. Många timmar har vi i hans hem, hos mej, på Nya Samhället och på gator och vägar talats vid om livet.

Emellertid. Den 1:a september 1910 blev Ture Nerman utnämnd till chefredaktör på tidningen och initierade därmed ganska snabbt en radikal nyorning inom redigeringen, i form av ljudenlig nystavning. Djup och hjärta exempelvis skulle stavas jup respektive jårta, världen stavas värden osv. Där e uttalas som ä skulle man också byta ut e till ä, och skriva prässen, bärg, pänningen. Detta senare var dock ingenting helt nytt, eftersom det förekommit i olika sammanhang långt före Ture Nermans initiativ, så t ex ibland i tidningen Norrlänningen och för den delen även i Karl Östmans "Pilgrimer". Till sist bör också nämnas, att enligt Ture Nermans nya redigeringsprinciper togs verbens då vanliga pluralformer bort.

Nystavningen var naturligtvis inte minst ett uttryck för allmän radikalism och modernitet. Men det rörde sig ursprungligen alls inte om någon förflugen idé från Ture Nerman. Han berättar själv om bakgrunden i "Allt var

ungt” (1948). Under sina studier i Uppsala hade han haft den originelle språkprofessorn Adolf Noreen som lärare. Denne var tydligen en mycket karismatisk personlighet, som gjorde ett starkt intryck på honom. Noreen var alltså en passionerad förkämpe för radikal ljudenlig stavning. Så här beskrivs han i ”Allt var ungt”:

Noreen hade snarare typen av värmländsk bygde skomakare, en liten finurlig man med Värmlands-gemyt och skämtets glimt bakom glasögon. Han var ingen stel professorstyp utan oerhört mänsklig, humorist, kvick, vitsig. — — —

Härtill kom hos Noreen en viss tidstypisk radikalism: han stavade radikal nystavning, även på anslagstavlans meddelande om föreläsningar, han vägrade som liberal ta emot ordnar och han var pionjär för det fria folkbildningsarbetet.”

Före införandet av nystavningen i Nya Samhället hade Ture Herman förförfrågat Adolf Noreen, som givit honom ”intyg” och önskat honom lycka till! Han nämner vidare att han också hade ett par andra ”experter” att hänvisa till.

Ture Nerman lyckades även få denna typ av nystavning införd på Stormklockan och Politiken. En annan Sundsvallstidning, vars ledning stod Ture Nerman politiskt nära, och som också kom att införa hans nystavning, var Medelpads-Kuriren, i vilken Karl Östman medarbetade ibland.

”Stavningsäventyret” i Nya Samhället blev bara en tillfällig historia och upphörde.1924 (se jubileumsboken ”Dagbladet Nya Samhället 100 år”, 2000). Trots det var Ture Nerman nöjd och stolt över att i varje fall tjugu år före alla andra ha infört verbens singularformer, enligt ”Allt var rött”.

Adolf Noreen var uppenbarligen en mycket inspirerande och uppskattad lärare. Svenskt Biografiskt lexikon

(1991) beskriver honom bl a så här: "Han har betecknats som något av en trollkarl i katedern och vid seminariebordet . . ." 1887 utnämndes han till professor i nordiska språk och 1919 blev han invald i Svenska Akademien. Noreen var dessutom medlem av flera andra akademier och lärda institutioner.

1885 hade han tillsammans med professor J.A. Lundell grundat Rättstavningsällskapet, där han propagerade för sina tankar kring genomgripande stavningsreformer.

Det här är alltså bakgrunden till att stavningen kan se lite märklig ut i en del av Karl Östmans texter.

Textkritiska principer

1/ Texterna återges som de såg ut när de först publicerades. Det bör noteras att tidningen *Nya Samhället* 1910-24 tillämpade en ganska radikal nystavning, som bland annat innebar att "hjärta", "djup" och "värld" stavades "järta", "jup" och "värd". Därtill kommer den för tiden typiska vacklan mellan e och ä: "sågverk" blir "sågvärk", "berg" "bärg" etc.

2/ Uppenbara stavnings- och tryckfel har korrigerats.

3/ I de fall då Karl Östman själv gjort läsbara ändringar i efterhand (i tidningsurklipp och dylikt), har dessa ändringarna genomförts. Efterhandsändringar som inte har kunnat tolkas har däremot lämnats helt okommenterade.

4/ Vissa ord, som kan vara tänkas svåra att förstå på grund av att de är dialektala eller typiska för den träindustriella epoken, förklaras i en ordlista sist i boken. De förklaringar som förekommer i löpande text är Karl Östmans egna och ursprungliga.

Publiceringsförhållanden

Tidpunkt och källa för publiceringen av texterna i denna bok har i flera fall inte kunnat fastställas. Karl Östmans efterlämnade klipp saknar ofta sådana uppgifter, och någon systematisk genomgång av hela årgångar av de tidningar och tidskrifter han medverkade i har inte gjorts. Flera texter förekommer dessutom i olika varianter, publicerade vid skilda tillfällen och i olika tidningar. Ibland kan det röra sig om exakt samma text, ibland om en lättare omarbetning. I några fall är skillnaderna mellan olika varianter större, även om den grundläggande berättelsen är densamma. Om de enskilda texterna kan följande anföras:

Nineve: Ur *En fiol och en kvinna* och andra historier, Bonniers, Stockholm 1912.

Ambrosius: Publiceringsdata saknas. En variant av novellen publicerades i järnvägsfolkets tidning *Bevingad jul* 1926 under titeln "Mannen som var feg". Mellan varianterna finns intressanta skillnader: "Mannen som var feg" börjar till exempel med ett sensmoral-konstaterande och en arbetarliterär principdeklaration som helt saknas i "Ambrosius":

En medgång, hur liten den än är, får sinnet att hoppas och slå ut." – Jag ska här berätta en liten historia, som åtminstone till en del belyser detta ämne. Historien är dock ingen rolig sådan, det vill jag redan på förhand omtala. Men vad skall en arbetare skriva, om icke just om det fattiga, *deras arbete och deras liv*?

De små och utåt obemärkta i samhället äro också människor.

Alltså:

Det var i veckan för jul, en eftermiddag . . .

Det ordnar sig alltid: *Folkets* julnummer 1924. En äldre version med samma titel trycktes i *Medelpads-Kuriren* den 2/3 1922.

Flyttande fåglar: *Sundsvalls Tidnings* julnummer 1932. Utöver den version av novellen som återges här finns åtminstone ytterligare en, i form av ett tidningsurklipp som Karl Östman klistrat upp på ett papper med noteringen ”av K. Ö. 1928”. Mellan de två texterna föreligger ganska stora skillnader, även om den grundläggande berättelsen är densamma.

”Tag fast tjuven!”: Ur *En fiol och en kvinna och andra historier*, Bonniers, Stockholm 1912.

Bara några fattiga män: *Social Demokraten* 20/5 1928. Återutgiven i samlingsvolymen *Stabbläggare och andra noveller av Karl Östman*, 1976.

Feber: Publicerad i tidningen *NyaSamhället* 28/4 1917.

Fastalagskortet: Texten har även publicerats av Anders Björklund i *Lundebusar och bondesjäare*, 1979. Där uppges felaktigt att novellen ursprungligen publicerades i *Transportarbetaren* nr 3, 1918

En underlig man: Lördagskvällen nr 44, 1928 (bil. till tidningen *Folkets Dagblad Politiken*).

Snö: Publiceringsdata saknas. En något omarbetad, starkt förkortad version publicerades i församlingstidningen *Julhälsning* 1935 under titeln ”Snö, snö – den välsignade” och återutgavs i samlingen *Stabbläggare och andra noveller av Karl Östman* 1976.

Hemkomst: Publiceringsdata saknas. Originallets radikala nystavning talar för *Nya Samhället* före 1924. Texten återanvändes (i omarbetad form) i romanen *Den breda vägen*, 1923.

En solig dag om våren: *Sundsvalls Tidning* 4/5 1928.

Brädgårdsbrev: *Nya Samhället* 11/9 1909.

När mobiliseringsordern kom: Publiceringsdata saknas. Det är emellertid känt att Karl Östman läste novellen i radio någon gång kring 1930, och ett litet avsnitt av en inspelning

finns t o m bevarat. Novellen har senare lätt omarbetad form publicerats under titeln ”Herr Olsson, landstormsman” i *SIA (Skogsindustriarbetaren)* nr 3, 1943.

Tokiga Maja: Ur *En fiol och en kvinna och andra historier*, Bonniers, Stockholm 1912

Demonstration: *Nya Samhället* 11/9 1909. (Ingår i en artikelserie.)

Depression: Texten förekommer i två versioner. Den som publiceras här härrör från *Nya Samhället*. Originallet är nystavat och undviker pluralformer i verbböjningen. Av innehållet att döma tycks den vara skriven strax efter första världskriget. (Ett stort krig har utkämpats med fyra miljoner döda.) Den andra versionen förefaller av typografiska skäl ha varit tryckt i någon tidskrift som inte gått att identifiera. Likhetererna är stora. Två skorstenar samtalar om den svåra tiden och det gångna kriget. Men medan skorstenarna i den här publicerade texten sticker upp ur en tydlig Sundsvallsmodell, är miljön i den andra versionen mera obestämd.

En mycket likartad text publicerades i *Social-Demokraten* 4/3 1928 och i *Nya Samhället* 17/3 1928. Den har då titeln ”Ett folk i svält” och har en del II, där författaren själv kommer till tals och kommenterar tidens tryckande problem. I båda tidningarna illustrerades ”Ett folk i svält”

av den kände politiske tecknaren Ivar Starkenberg med en och samma bild: en bläckfisk med påskriften ”Lockout” slingrar sig runt sågverks- och fabriksskorstenarna.

Vid Selångersåns minnesrika vatten: En lokalhistorisk artikel med detta namn publicerades ursprungligen i *Sundsvalls Tidning* 24/12 1941 och nytrycktes i *Lubrikatorn* 2006, nr 2. Här publiceras ett utdrag ur en något längre maskinsskriven variant, där Karl Östman också berättar en del om egna upplevelser vid ån.

En stad växer upp: *Sundsvalls Tidning* 24/12 1942. (Bara ett mindre avsnitt av artikeln återges här.)

Preludier: Originalen är ett maskinskrivet manuskript, uppskattningsvis från 40-talets förra hälft. Till detta kan man sluta sig av uppgiften att Karl Östman haft sin ”livsledsagarinna” i snart fyrtio år. Vad titeln egentligen anspelar på är inte klart, men under senare delen av sitt liv talade Karl Östman rätt ofta om att skriva sina memoarer, och texten skulle kunna vara tänkt som en inledning till dessa. Det är dock bara en kvalificerad gissning.

Ordlista

aerodrom: flygplats; här emellertid sannolikt någon nöjesanordning

antvarda: överlämna

bettlare: tiggare

bolackare: bolagsanställd skogsarbetare som ofta arbetade som sågverksarbetare under sågnings- och skeppnings-säsongen.

bottfor: (av franska: botte forte) ett slags kraftig ytterkänga

båglampa: elektrisk lampa där ljuset alstras av en ljusbåge mellan två elektroder

bönhas: persom som utövade ett hantverk utan att tillhöra skrået; allm.: klåpare, fuskare

doffelkavaj: kavaj av ett slags tjockt ylletyg

embarkera: gå ombord, inskeppa sig

fant: landstrykare, fattig stackare, fåne etc

florshuva: lätt rus

friholt el. frihult: detsamma som fender, dvs skydd för fartygssidor mot stötar

fårgråt: stelnat ögonsekret

förläggarslev: slev att lägga för maten med (provins.)

getingdylla: getingbo

gruta: litet morgonmål

gulasch: krigsjobbare, vräkig uppkomling

handtamma: hantera, ofta något hårdhänt

hoven droven: huller om buller; allmänt oordnat, utan ordning

hugnesam: glädjande, tillfredsställande

jobbare: i detta sammanhang: person som sysslar med spekulationsaffärer eller tvetydiga affärer

jorddrott: storgodsägare

kajko el. kajki: sjuk, trasig, trött

krimmel eller krimmer: (av Krim) persianimitation av ylle

landstorm: grupp av äldre värnpliktiga åren 1885-1941,

med huvudsakligen hemvärnsuppgifter

mor eller mohr: tidigare benämning på arab från Nordafrika eller Spanien

nagajka: kosackpiska

pika landsvägen: gå, luffa, rymma

rackare: bödel

tjuka: fruktkropp av svamp på träd

ukas: ursprungligen kejserlig rysk förordning; senare påbud och befallning i största allmänhet, ofta med ironisk underton

I Stenstad

Noveller och andra texter av Karl Östman.

Karl Östman är en portalfigur i den svenska arbetarlitteraturens historia. Många har läst hans sågverksberättelser. I "I Stenstad" är scenen en annan. Novellerna visar den moderna stadens konsumtionsparadis, framritat av tidens modearkitekter för

människor med resurser att leva ett behagligt liv – men scenens huvudperson är den individ som alla arkitekter och samhällsplanerare glömde bort: den arbetslöse, medmänniskan som blev över när alla bitar i samhällspusslet var lagda...

"I Stenstad" ges ut till ett dubbelt 100-årsjubileum. 1909 utkom Pilgrimer, Karl Östmans första bok, samma år inträffade "Storstrejken". Boken innehåller noveller och andra texter som i de flesta fall aldrig tidigare har publicerats i bokform.

ISBN: 978-91-633-5885-2